

2020/1 • XXVII. évf. 1. szám

Ára: 600 Ft

FOLKMAĞAZIN

Vargyas Lajos, Olsvai Imre és Sárosi Bálint
Krasznahorka, 1963.
(Olsvai Imre hagyatékából)

Sárosi Bálint 2006-os székfoglaló előadása

az MTA Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián

6. Ünnepe után
Szávai József
7. Az Örökség jubileuma – Interjú
Sikentáncz Szilveszterrel
Fodor Zsófia
10. A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN
„...egyre többesült a kín...”
KÓKA ROZÁLIA SOROZATA
13. BUKOVINAI ÉLETKÉPEK
Rövid életrajzom
Lőrincz Gergely
KÓKA ROZÁLIA ROVATA
14. A nyárádmenti székelyek hangszeres
tánczenéje a XX. század elején
Salamon Soma
18. MAGTÁR
Székely utca Széken
Széki Soós János
20. AQUA (1999–2018)
Molnár Zoltán; Uhl Gabriella
21. FOTÓGALÉRIA
AQUA (1999–2018)
Molnár Zoltán
29. „Szemünk láttára múlik el a múlt”
Interjú Kerner Gáborral
Grozdits Károly
34. „Most jöttem Erdélyből...”
Domokos Mária
35. Almási István új kötetéről
Fehér Anikó
36. TALLÓZÓ
Bartók Béla:
Cigányzene? Magyar zene?
P. VAS JÁNOS ROVATA
38. Az „észre”...
Halász Péter
43. ÉTELEK – HAGYOMÁNYOK
Édes, tűnékeny mesevilág:
a lakodalmi „pörkölt torta”
Juhász Katalin
46. Sue Foy angol nyelvű ismertetője

Megszoktuk Magyarországon, hogy amikor népzeneről beszélünk, Kodály szelleme lebeg fölöttünk. A bölcs szellem szándékait sok évtized óta mindenki ismerni és érteni véli. Ezért kockázatos a népzene másféleképp látni, mint amit e témáról a sok évtized alatt kialakult beszéd mód megenged. A „hiteles népzene” kifejezés a legutóbbi egy-két évtized népzenei mozgalmának szóhasználatából származik. A kodályi-bartóki terminológiában nem szerepel, így talán nem minősül szentségtörésnek, ha a hitelesség jelszavával nem a megszokott módon közelíték ahhoz a magyar zenei hagyományhoz, melynek értékrendjét ők ismerték és fogalmazták meg máig érvényesen a legjobban.

A „hiteles” – vagy, ahogy inkább hallani lehet: *autentikus* – jelző a népzene művelő fiatalok és középkorúak (a múlt század hetvenes éveinek fiataljai) között vált divattá. Autentikusnak egy táj, egy falu, esetleg egyetlen személy közvetlen előadói stílusában a helyszínen vagy hangfelvételtől, lehetőleg a hangszínt, hangmagasságot is utánozva megtanult, és pódiumon, mikrofon előtt ugyanígy előadott népdalt vagy hangszeres darabot tekintik. Rokonszenves a stílus megismerésének ez az alapossága. De, hogy miért és mennyiben autentikus az így módon Budapesten előadott népdal, azon el lehet gondolkodni.

Az „autentikus népzene” újabb, magasabb fokozat akar lenni abban a korábban is érvényesülő minősítésben, mely a hagyományápolás gyakorlata számára a felhasználható értéket a mellőzendő értéktelenről elválasztja. Kodály és Bartók az autentikus szót ilyen értelemben sem használta. Ők mindent hitelesnek tekintettek, amit

népzenei szerepben találtak. Osztályozást és értékelést kottában is megragadható stílusok szerint végeztek. Népdal-előadótól pedig eszükbe sem jutott mai értelemben vett autenticitást kívánni. Alapos megismerésre és terjesztésre méltó értékek mindketten a népzene régi, a hagyományban mélyebben gyökerező rétegeit tartották. Bartók a *parasztnépzene* kifejezést használta, és ezen belül igyekezett a „szorosabb értelemben vett” parasztnépzene élesen megkülönböztetni a népzene többi részétől. A szorosabb értelemben vett parasztnépzenehez azokat a legértékesebbnek minősített dallamokat sorolta, melyek a hajdani paraszti életközösség természetes produktumaként, egységes stílust képviselnek. Kodály nem találta elég tágnak a parasztnépzene kifejezést; ragaszkodott a „népzene” megjelöléshez. Mert – mint megállapítja – a népzene nemcsak a parasztságé: „közé van hozzá az egész magyarságnak. Mint egy nagy gyűjtőmedencébe, ezer év alatt sok patkány folyt bele... Ezért az egész magyarság lelkeinek tükré.”¹

Kodály és Bartók egyéb megnyilatkozásait – ide értve a művészieket is – ismerve, tudni lehet, hogy a népzenei hagyomány különböző rétegeinek megítélésében lényeges különbség közöttük nem volt. Már Kodály idejében, de különösen azóta sokan, sokféleképpen értelmezték/értelmezik a kodályi-bartóki értékelést, és éppen a kiemelkedő értékek hangsúlyozása nyomán a köztudatban is mind messzebb szakadunk a valamilyen még élő hagyomány zömétől. Az átlagosan művelt magyart – ideértve a népművelőt és a pódiumon dalolót is – sikerült népzeneileg mostanra annyira megnevelni, hogy saját ízlésében nem bízik. Zavarban van, mert úgy hiszi: népdalnak csak a távoli

Lapáti Antal

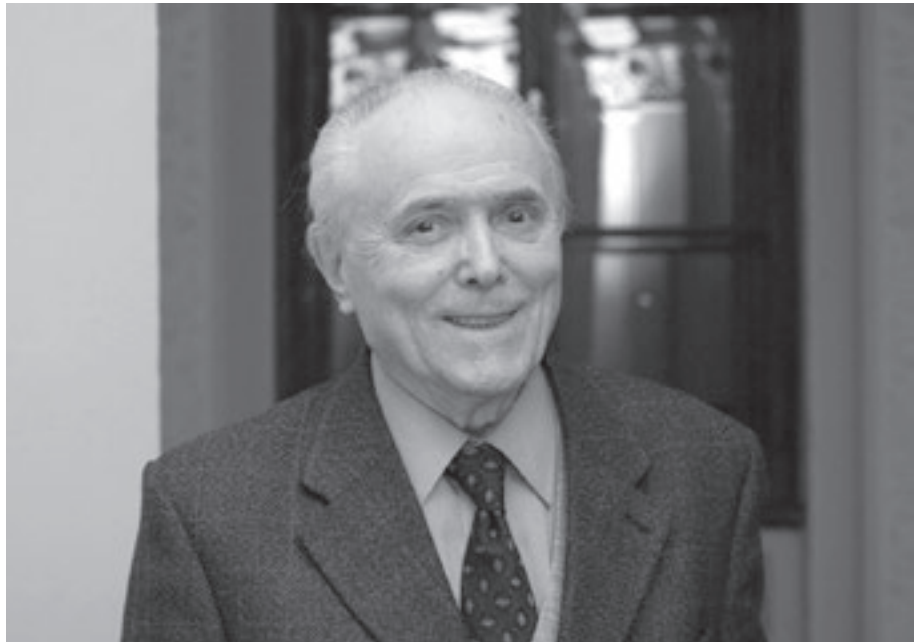
„1881. szeptember 8-án született Rétságban. Iskolába 4 éviig járt, írni, olvasni megtanult. Mikor az iskolából kimaradt, apja mellett bojtárkodott Kisecseten. Kanászbojtár volt 21 éves koráig, akkor bevonult katonának. A világháborúban négy éviig szolgált, vele volt a dudája is, sokat dudált a tiszteknek. A háború után Romhányban telepedett le, ahol azóta napszámos munkából él. Most is napszámba jár, vagy vályogot vet. Apja Lapáti András uradalmi cseléd és kanász, nagyapja Lapáti Mátyás tehénpásztor volt. Dudálni egyik sem tudott.” A tőle többször is gyűjtő Manga János jegyzete, a Nógrádi dudások című tanulmányból (A Néprajzi Múzeum füzetei 12. sz. Szerk.: Szendrei Ákos. Budapest, 1950.).

Dudájátéka hallható a Sárosi Bálint által szerkesztett „Magyar hangszeres népzene” című lemezzalumban. (Hungaroton LPX 18045-47. 1980./HCD 18236 – 37. 1998.)

vidékek falvaiban, távoli múltból megőrzött dalokat lehet tekinteni. A közelebbi elődök, nagyszülők, dédsülők dalai – nagyobb részén ún. népies dalok – pedig elfelejtendők. Hogy pontosabban miért kellene a népies dal műfaját és a hozzá szorosan kapcsolódó ún. cigányzenét mindenestől elfelejteni, ezt elfogadhatóan megindokolni senki sem tudja. Legjobb, ha most éppen a hitelesség jelszavával közelítünk e két témához. Bizonytalanságok és félreértések oszlatásához nem kell új érveket kitalálnunk. Elég annak újrafogalmazása, amit Kodálytól tudunk.

A két világháború között, s azután még egy-két évtizedig nem kellett hagyományos dalokért és daloló emberekért a nyelvterület félreeső tájait és a paraszti emlékezet bugyrait végigkutatni. Közismert dalból mindenhol rengeteg volt forgalomban, s ezek a dalok *autentikusan* szóltak, hitelesen fejezték ki azokat, kiknek száján elhangzottak. Terjedtek tömegével új dalok is. Újnak számított a század eleji népzenei gyűjtésekből hozzáférhetővé vált daltömeg, mely a 1930-as évek végétől forradalmi gyorsasággal hódított, különösen a fiatalság körében. Mozgalmáá élénkült e régi-új dalok pártolása, és az új mozgalomnak akadtak mindjárt neofita buzgalmú hívei is, akik a kultúra és a haza javát azzal igyekeztek szolgálni, hogy a virágzó szájhagyományból is irtották, ahol lehetett mindazt, amiről úgy látszott, nem elég szép, nem elég nemes, nem méltó az idealizált néphez. A „tisztá” népdalt pedig siettek felruházni mindazzal a nemesítő, öntudatosító, nevelő erővel, ami tudvalevőleg nem egyedül a népdalé, hanem a teljes kultúráé.

Felsorolok egy csipetnyit a két világháború közt mindenki által ismert dalokból: „A nagy bécsi kaszárnyára rászállott egy gólya”; „De szeretnék hajnalcsillag lenni”; „Kimegyek a doberdói harctérre”; „Lyukas a kalapom teteje”; „Sej, haj, katona se lettem volna soha”; „Utcára nyílik a csárdaajtó”; „Állj be, Berci, katonának!”; „Csak, csak, csak az esik nékem keservesen”; „Ez a vonat most van indulóba”; „Kecskebéka felmászott a fűzfára”; „Megjött a levél fekete pecséttel”; „Ősszel érik, babám, a fekete szőlő”; „Százados úr, sejhaj, százados úr, ha felül a lovára”; „A faluban nincs több kislány, csak kettő”; „Házunk előtt mennek el a huszárok”; „Koloszváros olyan város”; „Lányok, a legényt jól megbecsüljétek!”; „Magas a kaszárnya”; „Már ezután úgy élem világom”; „Már minálunk, babám, az jött a szokásba”; „Nagy a feje, búsuljon a ló!”; „Nékem olyan asszony kell”; „Sárgát virágzik a repce”; „Vörösbort ittam az este”. E felsorolt dalokat a maguk idejében, többnyire egyformán *nóta-ként* emlegették, ami egyet jelentett a ritkábban használt *népdal* kifejezéssel. (Ugyanak-

Szeretettel köszöntjük Sárosi Bálintot 95. születésnapja alkalmából!
(Fotó: Kolozsi Bea / old.mta.hu)

kor – mint sokan tudják – azt, amit ma nótának, magyar nótának nevezünk, a 19. században népdalnak tekintették.)

Az első rendszerezett magyar gyűjteményben, *A magyar népdal* című, 1924-ben megjelent könyvében Bartók a népdalokat *A*, *B*, és *C* osztályba sorolta. Az *A* osztály a legértékesebb, régi stílusú daloké, a *B* a kevésbé értékes új stílusúaké, a *C* osztályba, mely egy magában nagyobb, mint az *A* és *B* együtt, a zeneileg egységes stílusba nem sorolható, vegyes dalkészlet került. Ez az osztályozás, erősen leegyszerűsítve átment a köztudatba és ott máig tartóan meggyökeresedett. Azok, akik átlagszinten tájékozottnak hiszik magukat, a népzenei „tisztá forrás” területét nagyjából az említett *A* és *B* osztály környékén sejtik. Bartók e két osztályt nevezi egységes stílusúnak, „szűkebb értelemben vett parasztné”-nek. Az iskolás gyerekek – nem ritkán oktatóik is – úgy hihetik, hogy a „nép”-től, amikor az még tömegesen dalolt, csak „tisztá forrás”-beli, iskolai célra desztillálható dalokat lehetett hallani.

A *C* osztályban népies dal származékokat, azaz magyarnóta-féléket is találunk. A népies dallal azonban behatóan sem Bartók, sem Kodály nem foglalkozott. Bartók lenézte (volt neki honnan...), nagyobb részét Kodály sem szerette (mert tudott válogatni benne). Kettejük óriási tekintélye – és az egyszerűsítő kényelem – hosszú időre dogmává rögzítette a köztudatban a magyar népzeneről kialakított képet, benne azt is, hogy a nóta – a népies dal – másodrendű érték, sőt értéktelen, mi több: káros.

A csalhatatlannak hitt és dogmaként tiszteltben tartott tudományos értékrend szerint az imént felsorolt dalkezdetek – me-

lyekből többet, dallammal együtt, bizonyára Önök közül is sokan folytatni tudnának – nagy többségben csekély értékű daloké. A szigorú formai kritériumok szerint ítélő tudomány az említett huszonhárom dalból összesen hatot fogad el száz százalékos népdalnak. Ezek is csak *B* osztálybeliek. Hét darab a rá vonatkozó tudományos minősítés szerint „fél lábbal már a népies műdalok talaján áll”, tizenegy pedig egyértelműen népies dal – vagyis magyar nóta.

A magyarnóta-félék aránya a magyar nyelvterület nagyobb részén az élő dalkészletben sem volt sokkal kisebb, mint az itt felsoroltak között. „Nótafélek”-et mondog, mert Bartók *C* osztálya szerint gondolkodva, ide sorolunk olyan 19. századi dalokat is, melyek a magyar nóta korszaka előtti évtizedekből származnak, mint például a Petőfi által is idézett *Cserebogár*-dal. És ha elég szigorúak akarunk lenni, ide kell sorolnunk a két világháború közötti katonadalaink tömegét, amelyek legalábbis „fél lábbal” magyar nóták.

Buzgó népművelők és az iskola segítségével hosszú időre elhittük, hogy dalaink nagy része művelt emberhez méltatlan. A szocializmus idején végül azt is megtudtuk, hogy sok közkedvelt dalunk nemcsak értéktelen, hanem ideológiailag egyenesen ártalmas – mert nem a „dolgozó nép” hozta létre, hanem az „úri osztály”-tól örököltük. Így jutottunk el odáig, hogy a népdal az osztályharcnak is eszközévé vált, és Kodály, bár nem igényelte, hatásos politikai segítséget kapott a terjesztésre nem méltó dalok többsége, a nótafélek elleni harchoz. Osztályharcos szellemben sokan úgy gondolták, hogy a „szorosabb értelemben vett” parasztdal irán-

ti elkötelezettséget illik a nóta engesztelhetetlen gyűlöletével is kimutatni.

Kodály szigorúan minősített, de nem volt igazságtalan. *A magyar népzene* című tanulmánya elején a népies dal közönségéről megállapítja: „a népkultúrából már kinőtt, de a magas kultúráig még el nem jutott, átmeneti embertípus.”² Akad, aki szívesen félreérti Bartók szavait is. Bartók 1928-ban *A magyar népzene és az új magyar zene* című cikkében ezt írja: „[Az igazi népi dallamot] kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fűgát vagy Mozart-szonátát.”³ Bartók nem túlzott, de szavaival egyetértésben elmondhatjuk például, hogy a fejlett kecske Istennek ugyanolyan tökéletes teremtménye, mint a versenylő. De helyettesítheti-e egyik a másikat? Nagyon sok ember, közte nagyon sok magyar, sőt művelt ember, tartozott és tartozik jelenleg is a kodályi átmeneti embertípushoz. Ha nem is dicsőség, de nem szégyen ezt tudomásul venni. (Ady Endre például nóta- és cigányzene-kedvelő volt – hogy csak egyet említsek a legnagyobbak közül. Kedves nótája volt a „Befűt-a az utat a hó”, a „Kilencet ütött az óra, este van”, a „Lement a nap a maga járásán”.)

Népies dalból mindenféle rendű és rangú magyarok (házmestertől katonatisztig és magas rangú hivatalnokig) a 19. század közepétől rengeteg selejtet hoztak létre. Még a két világháború között is mintegy húsz-ezer nótát „csináltak”. Elképzelhető mennyi volt ebben a kaptafára gyártott, ízléstelen, sziruposan érzelmes, álhazafias termék, ellenszenves úri-duhaj megnyilatkozás. Ilyenekről szól Kodály hátrahagyott írásaiban ez a mondat: „Hervadás, sőt rothadás szagú költészet, érthető összefüggésben a pusztuló gentryvel”.⁴ Tudjuk azonban, hogy nem annyira a nóta műfajával, mint inkább a zenei művelődésnek ellenálló nóta-hívekkel volt gondja. 1955-ben, a Magyar Tudományos Akadémián megtartott *Szentirmaytól Bartókig* című előadásában maga vette védelmébe a népies dalokat. Azok 19. századi szerepéről így nyilatkozik: „Mindenkori szí-

vében és szájában voltak, sokat idéztek belőlük a mindennapi beszédben, töredékeik közmondásokká lettek. Zenéjük meg éppen egyetlen zenéje volt a magyarság zömének. Élő zene volt, a magyar élet szerves része. Ez a dal-léggör vett körül mindenkit, aki Magyarországon élt.” Előzőleg, 1952-ben, Arany János népdalgyűjteményét adta ki, zömben a 19. század első felének dalival, holott mai értelemben vett igazi népdal úgyszólván ebben sincs. Nagyra értékelte a 19. század dalainak asszimiláló szerepét, melyet nagyszámú idegen származású polgárságunk magyarosításában betöltött.

Tudnunk kell, hogy a nóta műfaja a Himnusszal és a Szózáttal azonos gyökérről fakad, része van nemzeti arculatunk kialakításában. Akarva-akaratlanul át vagyunk itatva vele. Ezt az átítatottságot talán Kosztolányi Dezső fejezi ki legtalálóbban, mikor (1933-ban) arról ír, hogy vidéki étterembe, ismeretlen emberek közé lépve, és „a mi nótáink” valamelyikét hallva „mindannyian, akik e csillagok alatt növekedtünk, egyetértünk és pontosan egyet érzünk is”. Néhányat meg is említ e nótákból: „Sárga cserebogár”, „Végigmentem az ormódi temetőn”, „Csicsónénak három lánya”, „Nékem olyan asszony kell”, „Jó bor, jó egészség”... Gondolatait így zárja: „Vitatkozhatunk arról, hogy nótáink művészi értékek-e vagy sem. De hogy ez a hangulati közösség érték, arról nem vitatkozhatunk.”

„Ami abszolúte életképtelen, azt nem dalolták soha, sehol önként” – írja a nótáról Kodály.⁵ Szavaihoz hozzátehetjük: az életképeseknek sem mindegyike vált részévé a teljes népi – mondhatnám így is: nemzeti – közösség hagyományának. A falusi nép át sem vette azt, ami nem illett dalai közé. Bizonyos nóták csak a középosztály köztudatában maradtak fenn. (Pl. „Lehullott a rezgő nyárfa...”, „Darumadár útnak indul...”, „Tele van a város akácfavirággal...”, „Deres már a határ...”, „Erdőszélén nagy a zsvíj, lárma...”, „Egy cica, két cica...”). Ezeket a falusi ember „úri nótá”-nak tekintette. Az általa elfogadott nóták nagy többsége legalább évszázad óta ugyanazt a funkciót tölti be, mint a klasszikusnak tekintett népdalok. Jórészüik művészi értékben sem kevesebb, mint az átlag népdal.

A népdal – a „nép” által sajátjának érzett dal – nem az a válogatás, amit tankönyvekben, népszerűsítő kiadványokban ilyen címen találunk. Hanem Kodály szerint is mindaz, amiben – mint idéztem – benne van ezer év élménye. Miért kellene az ezer évből éppen a hozzánk legközelebb álló két évszázadot kizárni?

Sárosi Bálint
(folytatása következik)

**Hangszerek, Tokok,
Kellékek, Javítás**

**Népzenei CD-k teljes választéka
ÓVODÁKNAK, ISKOLÁKNAK
KEDVEZMÉNY**

Cím: Budapest VII., Dohány u. 84.
Bejárat az Almássy utca felől

telefon/fax: 351-3341,
Mobil: 06/30 954-9903, 06/30 399-5042

E-mail és Web Site:
pro@t-email.hu, <http://www.afolk.hu>

Nyitva tartás:
hétfőtől csütörtökig: 10:00-17:30,
pénteken: 10:00-17:00

LELŐHELYEK

TÁNCHÁZ ALAPÍTVÁNY
FOLKMAGAZIN SZERKESZTŐSÉG
1011 Budapest,
Szilágyi Dezső tér 6. I. em.
Tel.: (1)-214-3521
Interneten megrendelhető a
www.folkmagazin.hu oldalon

NÉPTÁNCOSOK KELLÉKBOLTJA
1137 Budapest, Katona József u. 21.
Tel.: (1)-239-1199

ÍRÓK BOLTJA
1061 Budapest, Andrassy út 45.
Tel.: (1)-322-1645

KALÁKA ZENEBOLT
Bp., V. ker., Deák Ferenc tér 4.
Tel.: (1)-267-5331

A FOLK
1074 Budapest, Dohány u. 84.
Tel.: (1)-351-3341

MESTERPORTA
1011 Budapest, Corvin tér 7.
Tel.: (70)-244-8432

JEGYZETEK

- 1 Kodály Zoltán: *Visszatekintés I.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1964. 20. lap
- 2 Kodály Zoltán: *A magyar népzene* (először 1937), a 4. kiadásban (Zeneműkiadó, Budapest, 1969.) 10. lap
- 3 Bartók Béla: *A magyar népzene és az új magyar zene* (1928). Bartók Béla Összegyűjtött Írásai I. Zeneműkiadó, Budapest, 1966. 752. lap
- 4 Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet.* Sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Szépirodalmi Kiadó, 1989. 92. lap.
- 5 Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers.* Sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 146. lap

ÜNNEP UTÁN

Kicsi a kandai kápolna, ahol karácsony délutánján az istentiszteletre készülünk. Talán egy régi tanyasi házat alakítottak át szorgos kezek. Alacsony a mennyezet, az ablakokon fénylőn ragyog be a leszálló Nap. A fényesség olyan nagy, hogy két sorral hátrébb ülök, ne vakítson. Amúgy egy sorban öt szék van, a telt ház húsz-huszonöt embert jelent. Ez még egy tanyavilág, a házak messze egymástól, a székek viszont közel, a közösség tagjai szoros kötelékben. Isten tanúítt, a végeláthatatlan mezőben.

Ahogy érkeznek a hívők, a templom szolgálója úgy hoz újabb apró székeket egy hűvös és sötét helyiségből. Lesz egy pad is a gyerekeknek.

NOVÁK FERENC ELISMERÉSE

A szamosújvári Téka Alapítóány Vezető Tanácsa döntése alapján 2020-ban a Téka Díjat Novák Ferencnek ítélte meg. A díjjal értékelni kívánták azt a munkát, anyagi és szellemi támogatást, amellyel a szamosújvári Téka Alapítványt és a Kaláka Néptáncgyűtest a kezdetektől fogva következetesen támogatja. A Téka Díjat 2010-ben alapították azzal a céllal, hogy szimbolikus formában értékeljék azt a munkát, amit a díjazottak az erdélyi Mezőség szöványmagyar közössége érdekében végeznek. Az eddigi Téka díjasok között szerepel Kallós Zoltán, Szép Gyula, Kötő József és Entz Géza. A díjat a XII. Jótékonyági Farsangi Bál keretében, 2020. február 22-én, Szamosújváron adták át Novák Ferencnek.

Az apró oltár két oldalán szentképek, régi falusi házakban látni ilyeneket; bal oldalt Mária, jobb oldalt Jézus. Előttük ugyanők kicsi szobrok formájában. Kisdedet tart Szent József és Szent Antal. Fehér virágok és fenyő zöldje.

Most a harangszó.

Csendesen üldögélünk, kabátban, mert András nem szereti, ha nagyon meleg van, így idővel lekapcsoljuk a gázpalackos fűtést. András, aki a liturgiát vezeti, ma van utoljára a kis kandai közösségben; öt év után elmegy, idős szüleihez költözik messze innen. A szeretet, együttérzés és búcsú hullámai érintik meg arcunkat.

Lassan megtelik a hely, felnőttek és gyerekek, idősek és fiatalok lépnek be az ajtón, amely egy kicsit nehezen jár. Kezüket a szenteltvíz tartójába merítik jobb oldalt, térdet-fejet hajtanak, keresztet vetnek, csendes szóval üdvözlik a jelenlévőket, majd leülnek.

Zenészek is érkeznek tamburával, harmonikával, majd István, a kántor a hordozható orgonájával. István és két zenész a városból jött, a többiek innen, a Szigetből.

András az oltár elé áll. A zenészek rápillantanak, ő bólint, és megszólal a zene, egy régi karácsonyi dal. Az utolsó hang után felállunk.

„Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.”

*

Csendes Vince bácsi elment. Igazi családnevet nem is tudom, errefelé így, a harmadik nevükön ismerik egymást az emberek. Pár napja még kikísért minket a kapuhoz aprókat lépve, keveset beszélve, azzal a hun-

cut fényvel a szemében, ami a kicsi örömet jelenti, ami így nyolcvan fölött egy embernek juthat. Karácsony után járt az idő, aprószentek estéje volt, köszönteni voltunk a faluban.

Vince bácsi és Eszti néni kicsi konyhájába alig fértünk, a sok ének, jókívánság szinte szétfeszítette a falakat. Bár kint már nincsen olyan hideg, mint régen, nincsenek behavazott utcák, mint régen, azért jólesett a pálinka, a bor, a pogácsa, jó volt leülni ehhez a kopott asztalhoz és hallgatni ezeket az öregeket, ahogy újabb és újabb emlékeket idéztek föl, ahogy egyre erősebb volt az érzés, hogy hiába XXI. század, hiába a zsebünkben az okostelefon, vannak dolgok, amik nem változnak. Ilyen az emberi szó, a jóakarát, a fennen szárnyaló ének, a mélyen vallásos hit, amit egy egész, végigdolgozott élet hitelesít.

Karácsony után errefelé, ezen a sík vidéken ugyanolyan sötétek az éjszakák, mint akkor, 1948-ban, amikor az utolsó *koledárok* itt jártak. A mostaniak közül van, aki akkor gyerekként hallgatta őket, van, aki az utcán állít meg, hogy jól látja-hallja-e, mi tényleg azok vagyunk, akiknek gondol, előlépve a csendes sötétekből, a múltból.

Vince bácsi elment. Isten nyugosztalja! Mi pedig megyünk tovább, kinyitva a napok ajtaját, tesszük, amit kell. Amikor majd újra itt lesz az év vége, ünneplő ruhát öltünk, kezünkbe lámpást veszünk és elindulunk. Sötét az utca, de van néhány ablak, amely világít.

Ott várnak minket.

Szavai József

Az Örökség jubileuma

Interjú Sikentáncz Szilveszterrel, az Örökség Gyermek Népművészeti Egyesület elnökével

Idén ünnepli fennállásának harmincadik évfordulóját az Örökség Gyermek Népművészeti Egyesület. A szervezet, mint egy harmincéves, érett, ifjú felnőtt, biztos alapokkal, tapasztalattal, fiatalos lendülettel tervezi a jövőt, nyitott az újdonságok iránt, keresi a kibontakozási lehetőségeket. Az egyesület elnökével, Sikentáncz Szilveszterrel beszélgettünk a mai fiatalok életéről, népi kultúránkkal való kapcsolatukról, a néptáncmozgalomról, és természetesen az Örökség munkájáról, terveiről.

– A gyerekek népi kultúránk iránti érdeklődése, majd kötődése legtöbbször családi indíttatás vagy egy meghatározó élmény hatására alakul ki. Te, gyermekként, hogyan csöppentél bele a néptánc világába?

– Családunkban nincsen több generációra visszanyúló néptáncos múlt, és nem tudok „mesébe illő első találkozásról” vagy véletlenek összjátékáról beszámolni. Az én történetem ennél sokkal hétköznapibb. Édesanyám a siófoki ÁFÉSZ-nál dolgozott, amely a városi néptáncgyűttesnek és utánpótlásának a fő szponzora volt. Akkoriban az alkalmazottak gyermekei közül sokan a csoport tagjai voltak. A közösség és a többi kolléga mintájára szüleim is úgy gondolták, hogy beíratnak néptáncra. Az, hogy ottragadtam a próba-teremben, és beleszerettem ebbe a világba, nagymértékben köszönhető a televízióban látott „Röpülj, páva!” és „Ki mit tud?” vetélkedők élményeinek.

– Azóta amatőr, majd profi táncosként, élvonalbeli táncgyűttesek vezetőjeként, országos szervezetek tagjaként, vezetőjeként igen széles spektrumot láttál a hazai néptáncmozgalomból. Szerinted mik az elmúlt évtizedek legnagyobb változásai, eredményei?

– Kezdeném az alapokkal. Elindult a gyermek-néptáncoktatás rendszerbe szervezése, amelyben kulcsfontosságú szerepet játszott Foltin Joli néni. Erre óriási szükség volt a kilencvenes években többek között azért, mert a rendszerváltás utáni privatizáció következményeként a néptáncgyűttesek, így az utánpótláscsoportok működése, léte bizonytalanná vált. Nagy eredmény, hogy a kilencvenes években elkezdődött a néptáncoktatás zeneiskolai rendszerbe való betagozása, és az alapfokú művészeti iskolák néptánc-tagozatainak kiépülése. Az akkori generáció Kodályhoz mérhető tettet hajtott végre. Név szerint Neuwirth Annamária, Matókné Kapási Julianna, Szigetvári József, Csasztyan András, hogy csak néhányukat megemlítsen. Közülük is fontos kiemelni Csasztyan Andrást, aki Joli néni után tizenhat éven át volt az egyesület elnöke.

Ennek a hosszú, immáron harminc éve tartó folyamatnak látjuk a hozadékait: a szakma már három olyan generációt tud felmutatni, akik ezen tudatos módszertani képzés résztvevői voltak. Közben kiváló táncos szakemberek születtek, akik nagyon sokat tesznek a jelenlegi néptáncmozgalomért táncosként, pedagógusként, alkotóként.

Sokan úgy vélik, hogy a néptáncoktatásban megfigyelhető nagyfokú fejlődés is a táncmozgalom következménye. Ez szerintem téves elmélet. Valóban, a táncmozgalom és az azt övező érdeklődés óriási eredménye az elmúlt évtizedeknek, de a jelenkori oktatásnak és a fiatalok tudásának kiemelkedő színvonala nem csak ennek köszönhető. A tudatos módszertani képzés és az alapfokú művészetoktatás a már említett táncmozgalom erőit és eredményeit rendszerbe foglalva igazi komplexitást adott a néptáncoktatás számára.

– Manapság hibetetlen, sokszor felnőtteket is meghazudtoló táncos teljesítményeket, produkciókat látunk a gyerekek körében. Ez szerinted csak az oktatás rendszerbe szervezésének és szisztematikus működésének köszönhető?

– Ennek létrejöttét valóban sarkalatosnak tartom, de természetesen nem egyedüli okként említeném. Mostanra az elmúlt pár év ki-

emelt támogatásainak is érezzük hatását, amelyek a szakmai munka, a közösségi élet, illetve a rendezvények szervezése terén is jelentős mértékűek. Több lehetőség nyílik bemutatkozásra, amiről tudjuk, hogy egyértelműen motiváló táncosoknak, oktatóknak egyaránt. Ezek szervezésében, összefogásában is élen jár az Örökség. A szervezet az egész országot lefedő, hétrégiós rendszerben működik, amelyben évről évre megrendezésre kerülnek a csoportos néptáncfesztiválok és szólótáncversenyek. Ezen kívül számos országos rendezvényen is bemutatkozási lehetőséget biztosítunk a gyerekeknek, csoportoknak. Az egyesület most már a határon túli területeken is szakmai támogatást és segítséget nyújt hasonló fórumok megszervezésében.

– Szakmai berkekben egyre nagyobb igény mutatkozik népi kultúránk mélyrehatóbb ismeretére, néptánc- és népzeneinkünk egyediségeinek, kuriózumainak feltárására, elsajátítására. Sokszor már a gyerekek körében is adtaközölök szintjéig lebontva látjuk egy-egy táncanyag megjelenítését. Ezzel egy időben, a hétköznapokban, az egyediségeket elfedő kozmopolita, és a kuriózumokat, kreativitást háttérbe szorító fogyasztói társadalmi hatásoknak vagyunk kitéve. Ezt a kétoldalú nyomást szerinted a gyerekek tudják kezelni? Hogyan hat a még nem stabil lábakon álló értékrendszerükre, identitásukra?

– Itt a közösség szerepét helyezném fókuszba. A néptánc szerencsére közösségi műfaj. Közösséghez tartozunk a művészeti iskolás képzésben, de a művészeti iskolás csoport is legtöbbször együtteshez, alapítványhoz kötődik. Innentől kezdve a közösség értékrendszere az iránymutató, a mérvadó. Mondhatjuk, hogy a fogyasztói társadalom világa ellentéte annak a paraszti kultúrának, aminek alapjait mi felhasználjuk, és amit próbálunk életben tartani. Viszont éppen ezért ad segítséget a mai rohanó és elszemélytelenülő világban a jól követhető, paraszti szabályrendszert leképező közösség ereje. A táncosok észrevétlenül a falusi társadalmi lét alapszabályaival találkozhatnak, barátkozhatnak, ezáltal egy egészséges identitástudatot tudhatnak magukénak. Viszonyítási alap épül ki az idősebb generáció felé olyan gyermekeknél is, akiknek nem adatik meg, hogy idősebbekkel találkozzanak a családban vagy a szűk környezetükben. De nem csak az idősebbekkel, hanem saját kortársaikkal szemben is megtanulnak viselkedni. A közösség és a tánc hatására kialakul egy egészséges fiú-lány viszony, természetessé válik, hogy hogyan kell ismerkedni, megszólítani vagy érinteni a másikat. Megszoknak egy egészséges hierarchiát, amely mindig is jelen volt a paraszti kultúrában ugyanúgy, mint a mai mindennapokban.

És ami értékrendszerük, lelki fejlődésük, identitástudatuk egészséges fejlődését egyértelműen segíti: ebben a közegben önmaguk lehetnek, kiteljesedhetnek. Elmondhatjuk, hogy igen magas színvonalú teljesítményeket látunk, és sokakban már talán a „versenylő-képzés” vádja is felmerül. De azt ne felejtjük el, hogy alapjában egy befogadó közegről van szó. Egy amatőr együttesben mindenki szerepet kap, mindenki megtalálhatja helyét.

Én azt vallom, hogy a magyar népi kultúra nem a kultúránk egy szegmense, nem egy műfaj, hanem a kultúra maga. Ez mindenké, ennek mindenkit be kell fogadnia, és mindenkinek fogyaszt-

ható kell, hogy legyen. Itt van az egyik legnagyobb felelősségünk, ennek módját kell megtalálnunk, hogy ez minden szinten teljessüljön.

– *A néptáncoktatás, a kutatás, az előadóművészet terén igen magas színvonalat és hatalmas fejlődést tapasztalunk, de vajon az érdeklődők száma és a laikusok néptáncjal kapcsolatos attitűdjeinek a változása is ezt a tendenciát mutatja?*

– A „fogyasztói közeg” sajnos óriási lemaradásban van a tekintetben, hogy ezt figyelemmel kísérrje, és értékelni, elismerni tudja. Azt gondolom, hogy a szakmának ebben a kérdésben is óriási a felelőssége, hiszen alapjában egy alulról építkező rendszerről, mozgalmról beszélhetünk. Kamasz koromban volt egy mesterem, aki azt mondta, hogy ha igazán jól akarom érezni magam abban, amit csinállok, győzzem meg a saját közegemet – mindegy hogy iskoláról, utcáról, családról van szó –, hogy ez jó és fontos. Az együttetek egyfajta „generátorok” a társadalomban, amiket három csoportra osztanék.

Van egy olyan része az amatőr mozgalomnak, akik a próbatermi tevékenységükön és néhány szakmai fesztiválon történő bemutatkozásokon kívül nem tesznek semmit azért, hogy továbbépsítsék saját közegüket.

Vannak, akik felvállalnak valami plusz tevékenységet. Például minden hónapban szerveznek egy-egy táncházat vagy valami közösségi eseményt, amivel legalább a saját közegüket meggyőzik, erősítik, hogy jó helyen vannak ők maguk vagy gyermekeik. Lehet, hogy kívülre nem kommunikálnak annyit, de a közösségi erejük látszik, érződik. Ez még mindig egy viszonylag zárt közeg.

És van olyan, amikor egy néptáncos közösség széles körben publikálja, mutatja vagy – mai szóhasználatlal – „megosztja” tudását, közösségi létét. Ezek a társaságok általában olyan vezetőkkel bírnak, akik genetikailag magukban hordozzák a megosztásnak, odaadásnak, alkotásnak lehetőségét, vágyát, és nyughatatlanul mindig valami új dolgon gondolkodnak, mindig valami innovációval próbálják saját elképzeléseiket megmutatni, kiteljesíteni. Ha minden helyen, minden korosztályban ugyanazon a magas szinten tud megmutatkozni egy közösség, akkor az megkérdőjelezhetetlenül egy természetes egységet alkot. Erre alapozva a magyar nemzettudat, a népi kultúránk továbbépíthető, továbbvihető. Nem kell mindenkinek jól táncolni, kiválóan énekelni és zenélni, de legalább valami fogalmunk legyen arról, hogy melyik országban, városban nőttünk fel.

– *Igen, csak hogy a célközönség figyelmét is fel kell kelteni ehhez, ami talán nem is olyan könnyű a mai világban. A nagyfokú technikai fejlődés és a vizuális ingerek egész hada szerinted segíti vagy akadályozza a népi kultúránk élményszerű átadását?*

– Egyrészt a technikai eszközöket, alkalmazásokat és az azokat övező népszerűséget ki lehet okosan használni: a táncosok pillanatok alatt letöltik, elérik, megosztják a hiányzó táncanyagot, folyamatot. Ezt természetesen mi, pedagógusok is alkalmazzuk. Másrészt a táncosoknak nem kell elmenniük az adott településre, napokat ott tölteni, hogy az adott táncanyagot megismerjék, elemezzék. Viszont, ha csak ezt a könnyebb utat választják, akkor a lelkiület, az élmény hiányozni fog. A megtanult mozdulatsor lehet minden eddiginél precízebb, pontosabb, de szomorú belegendolni, hogy a jövő generáció csak ezzel fog találkozni. A testet lehet építeni, tökéletesre fejleszteni, de ha a szellem, a lélek nincsen hozzáalakítva, akkor nem sokat ér.

Aprók Bálja (Táncháztalálkozó 2012 – fotó: Ferenczy Dávid)

Az pedig, hogy a fiatalok mennyire tudnak elvonatkoztatni az őket érő ingerektől, szerintem azon múlik, hogy aki a táncos kultúrát át akarja adni, elég innovatív-e. A saját oktatási rendszerét, habitusát tudja-e úgy alkalmazni, hogy az hosszú távon lekösse a gyermek érdeklődését; nem kell, hogy elhomályosítsa, elfedje, mert az lehetetlen, de legalább egy szintre kerüljön vele.

Szerintem a pedagógus, a csoportvezető feladata és felelőssége, hogy ne csak tanítson, hanem neveljen is. Ezen nevelési keretek között a megfelelő ismeretekkel ellátva az őt körülvevő fiatalokat, hogy, amit ők csinálnak, milyen értéket képvisel és ezt miért fontos a mai világban továbbvinni. Ha ez sikerül, akkor úgy gondolom, hogy képesek vagyunk egy szinten lenni a modern kultúra behatásaival.

– *A pedagógusok felelőssége, személye, kreativitása kétségtelen. Viszont, ha egy kicsit magasabb szinten vizsgáljuk a dolgot: az Örökség mit tesz azért, hogy lépést tudjon tartani a mai modern, ingergazdag világgal?*

– Egy olyan szervezetnek, amelyik a régi paraszti, népi kultúra életben tartását, továbbvitelét tűzte ki hajója zászlójának, kötelessége keresni a modernitás lehetőségét, módját, természetesen a képviselt értékeket szem előtt tartva. Ebben egyébként óriási hiányosságai vannak a táncos szakmának és nekünk is. Szerencsére egyesületünk rendszere, szakmai munkája, a néptáncoktatás színvonala már elérte azt a szintet, hogy ezek mellett foglalkozhatunk a korszerűség és élményszerűség kérdéskörével is. Működésünk, rendezvényeink felépítését, és a megvalósítást olyanra kell tenni, hogy a résztvevők, mikor hazamennek egy eseményünkről, legalább akkora élménnyel távozzanak vagy még mélyrehatóbbal, mintha elmentek volna a családdal egy kiváló mozifilmre. Legfontosabb, hogy egy olyan rendszert építsünk, amelyben a gyerek az elsősorú. Ők a kiindulópont, programjaink felépítését, eszközrendszerét az ő szolgálatukba állítjuk. Minden egyes régiós vagy országos fesztivált igyekszünk olyan elemekkel, programokkal, kiegészítővel bővíteni, ami illeszkedik a mai fiatalok világához, gondolkodásához, hogy ne csak a fellépés izgalmával, örömeivel gazdagodjanak, hanem az egész eseményt egy modern rendezvényként, komplex élményként éljék meg.

– *Harminc évvel ezelőtt Foltin Joli néni élbolyhoz tartozó csoportvezetőkkel megalapította az Örökséget, hogy megoldást találjanak a gyermek-néptánc finanszírozására, illetve hogy szakmai fórumokat, segítséget, képzéseket biztosítsanak a pedagógusoknak. Harminc év elteltével, szerinted aktuálisak ezek a célkitűzések?*

– Azt mondanám, hogy ismét aktualitást nyert. Eltávolodtak egymástól a pedagógusok, megritkultak azok a találkozások, konferenciák, továbbképzések, ahol tényleges kommunikációval tudják

egymást segíteni, ahol eszmecserére nyílna lehetőségük. Ez nyilván a szakmában megfigyelhető óriási fejlődésnek is a következménye, hiszen magasan képzett pedagógusaink vannak, mindenki úgy érzi, hogy egyre színvonalasabban és magabiztosabban tudja önmaga is saját műhelyét, irányvonalát építtetni.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy felgyorsult a világ, egyre több a feladat, hihetetlen sok fellépésnek, programnak kell eleget tenni. Régiós fesztiválok, tanulmányi versenyeken, edzőtáborokban, helyi rendezvényeken, művészeti iskolás bemutatókon, szőlőtáncversenyeken megjelenni, ezekre koreográfiákat, viseleteket összeállítani, buszt szervezni... És még nem is soroltam fel mindent. Ez már legalább tíz-tizenkét hétvége, ami rengeteg időt, energiát vesz igénybe. Ebből kifolyólag a csoportvezetők időbeosztása is megváltozott, és nem biztos, hogy tudnak annyi időt szánni a saját maguk számára fontos közösségi élményekre, találkozásokra.

Így a találkozási pontok összerosódtak a gyerekek fórumaival. Ők is egy-egy régiós fesztivál, szőlőtáncverseny alkalmával tudnak csak összefutni, eszmecserét folytatni. Mindenféleképpen egy következő cél, hogy ezen változtassunk, és újból olyan lehetőségeket, továbbképzéseket kínáljunk, ahova érdemes eljönni akár még az ország másik végéről is. Ez megint innovatív gondolkodást igényel. Olyan programokat szeretnénk biztosítani, amelyek miatt kihagyhatatlannak érzik annak a lehetőségét, hogy összejárjanak. Mindemellett azt gondolom, hogy a szervezet élete, működése ilyen téren jó irányban alakult: a tagok egyre inkább fontosnak tartják az egy-egy rendezvényen, közgyűlésen való megjelenést, megnyilvánulást. Azt érzik, ha ezen nem vesznek részt, ténylegesen kimaradnak valamiből. Erre kell alapozni az előbb említett konferenciák, fórumok, gyűlések szervezését, felépítését.

– *Egyre több saját utat képviselő, egymástól jól megkülönböztethető szakmai műhellyel találkozunk, akik évről évre színvonalasabb teljesítményt mutatnak. Gondolod, hogy a jelenlegi pedagógusok ilyen szakmai teljesítményekkel, képzettséggel a hátuk mögött igénylik a képzéseket, konferenciákon való részvételt?*

– Igen, ez probléma, hogy nem feltétlenül. Jelen van, és egyre gyakoribbá válik az „én jobban tudom”, „ne mondja meg senki, hogyan kéne csinálni” hozzáállás, amely a kellő alázatnak és odaadásnak a hiányát jelzi. Sok helyre járok zsűrizni, és most 2019–20-ban is tapasztalható, hogy azért nem elég alapos az oktatók tánctechnikai, néprajzi tudása.

Van, aki ezt felismeri, tudja a határait, például tudja, hogy melyik korosztállyal tud sikeresen dolgozni, és nem is vágyik többre. Ezen a szinten végzi a munkáját, ezzel elégedett, ehhez mérten szerzi a meg a további képzéseit. Van, aki szintén ismeri hiányosságait, de nem tesz ez ellen semmit. Amikor az ember – jelen esetben az egyesület – segíteni próbál, nem kér belőle, mert fél, ha kiderül, hogy ezt valaki jobban tudja, a saját rendszere omlana össze. Így inkább marad a saját mikrokozmoszában, és nem megy regionális fesztiválokra. Ez számomra nagyon elkésztő. Van, aki nem ismeri fel a korlátait, és mindig többet és többet akar kihozni egy csoportból, de ez nem igazán sikerül.

Vannak, akiknek vannak hiányosságaik, de folyamatosan keresik a lehetőségeket, hogy hogyan tudják komplexebbé tenni tudásukat például a népzenei, népdaléneklési vagy táncos képzéseken. Ők nem szégyellnek egy-egy anyag vagy koreográfia kapcsán külső oktatót hívni. Ettől még remek pedagógusok, együttesvezetők, de azt is tudják, hogy sok esetben külső impulzusra is szüksége van a csoportnak.

Aztán beszéljünk egy szakmailag magasan képzett rétegről! Kiváló táncosokról, kiváló pedagógusokról, kiváló koreográfusokról van szó, akik a magas színvonal mellett nagyon nagy alázattal dolgoznak, és a hozzáállásuk – mondhatjuk – példaértékű. Éppen az

igényes munka és a saját maguk által egyre magasabbra állított léc elérése érdekében mindig felkeresik a megfelelő szakembert, legyen szó zenei összeállításról, táncanyagról vagy koreográfiáról. És van, aki ezen a szinten annyira jónak tartja magát, hogy ő egyáltalán nem tart igényt senki véleményére, segítségére. Ez nagyon hibás döntés, mert senki nem lehet tökéletes, egyértelműen mérvadó, még a saját maga számára sem.

– *Az egyesület 1990-ben huszonkilenc csoporttal és negyvennégy egyéni taggal kezdte el tevékenységét. Most, harminc évvel később, hogyan alakulnak ezek a számok?*

– Közel százötven csoporttal és nyolcvan egyéni taggal büszkélkedhetünk. Határon innen és túl, folyamatosan terjeszkedünk.

– *Mit mondanál egy csoportvezetőnek, miért érdemes az Örökség Gyermek Népművészeti Egyesület tagjának lenni?*

– A szervezet által képviselt érték továbbadása, és számtalan közös élmény átélése miatt. Manapság nem kell magyarázni népi kultúránk fenntartásának fontosságát és a magyar néptánc gyermeknevelésre gyakorolt pozitív hatásait. Ezen örök értékek támogatása mellett mindig jó egy közösséghez tartozni, saját csoportunk, mikrokozmoszunk mellett régiós és országos szinten is. Jó találkozni, egymás munkáját figyelni, bemutatkozni, tapasztalatokat szerezni, élményt átélni, és élményt szerezni gyerekeknek, hozzátartozóknak, érdeklődőknek. Hiszünk abban, hogy – igaz, csak a mi szintünkön, de – hozzájárulunk egy, a művészetek és új ismeretek iránt nyitott, munkájára igényes, környezete és mások tevékenysége iránt érdeklődő jövő generáció neveléséhez, „formálásához”.

– *A tavalyi évben negyvenkilenc rendezvénnyel büszkélkedhetett az egyesület. Ezek közül melyeket tekinthetjük az egyesület állandó eseményeinek?*

– Az Örökség az egész országot lefedő, hétrégiós rendszerben működik. Évente megrendezésre kerülnek a régiós fesztiválok és a régiós szőlőtáncversenyek, amelyek az egyesület életében meghatározó események. Szintén saját szervezésű rendezvényeink a Gyermek Néptáncantológia, a nyári tehetséggondozó táborok és, két évente az Ifjúsági Néptáncantológia. Ezek mellett kiemelném a Pünkösdi Örökség Ünnepet, a pápai Ifjúsági Néptáncfesztivált, a szarvasi Országos Szőlőtánc Fesztivált. Segítjük a balatonboglári Méta Fesztivált, a Körös-völgyi Sokadalmat, a Szekszárdi Néptáncfesztivált, az Egri Ifjúsági Szőlőtáncversenyt, amelyek mindegyikének társszervezői vagyunk. De határon túli rendezvényekkel is büszkélkedhetünk. Szakmai partnerként veszünk részt a „Szól a fülemüle” kárpátaljai népzenei és néptánc tehetségkutató, a felvidéki Eszterlánc Gyermek-néptáncfesztivál, a vajdasági „Köketánc” néptáncvetélkedő, vagy a szintén vajdasági gyermek szőlőtáncverseny létrejöttében.

– *Az egyesület idei rendezvénynaptára hogyan alakul? A 2020-as, jubileumi évet milyen eseménnyel „ünnepli” az Örökség?*

– Természetesen az imént felsorolt fesztiválok igényes, színvonalas megszervezése elsődleges feladataink közé tartozik. Emellett a korábbi évekhez hasonlóan igyekszünk nyitni a lehetőségek és az újdonságok felé. Idén jelen leszünk a Mesterségek Ünnepén, mi szervezzük a Táncháztalálkozó „Aprók Bálja” és „Tágasságot nekünk is” eseményeit. Az év során két „Örökség 30” konferenciát tervezünk megvalósítani. De izgalmas programnak ígérkezik az idén először megrendezésre kerülő „A Magyar Tánc Napja – Táncoló Ország” sorozat, amelyeknek szintén mi vagyunk a főszerzői, valamint a „Csoóri Fesztivál” is, amely idén először kerül megrendezésre, és ennek társszerzői leszünk, illetve az „Új bokréták” rendezvény Kapuváron, ahol a Hagyományok Házával, a Magyar Állami Népi Együttessel működünk együtt. Egész évben csaknem hatvan alkalommal, az ország különböző szegleteiben, több mint harminc helyszínen találkozhatunk.

Fodor Zsófia

A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN

Naplók, levelek, visszaemlékezések – Kóka Rozália sorozata

Közismert tény, hogy 1941. május-júniusában a bukovinai székelyeket, öt falu lakóit, 13 198 főt a magyar kormány Bukovinából a szerbektől frissen visszafoglalt Bácskába, az elűzött dobrovoljácok helyére telepítette le. Az öt magyar falu: Istensegíts, Fogadjisten, Hadikfalva, Andrásfalva és Józseffalva népe huszonnyolc telepen szóródott szét.

A telepek új elnevezését a jobb tájékozódás kedvéért – vagy kegyeletből is – kevés kivétellel az elhagyott bukovinai falvak nevére utalóan alakították ki: pl. Istensegíts lakói alapították a történetünkben szereplő Istenes vagy Istenvára mellett Adjisten vagy Istenszeme, Istenáldás, Istenföldje, Istenhozott, Istensegíts, Istenvelünk, Istenkeze telepeket. Három és fél évig élhettek itt a székelyek, majd néhány óra alatt mindenüket hátrahagyva, földönfutókként kellett elmenekülniük a háború dúlta Magyarországra. A több mint hat hónapig tartó, rettenetes földönfutás alatt egyes csoportok különböző okok miatt a többiekénél is többet szenvedtek. A későn elinduló Istenes teljes lakosságát a szikicsi, az adjistenieket a bajsai lágerbe hurcolták a szerbek. A hadikligetieket Szabadkán fogták el. A százötven menekülő családból negyvenkét családfőt meggyilkoltak. Őket emlegetjük mi, székelyek, „negyvekétember”-ként. Sorsuk, sírjuk máig ismeretlen. Az asszonyaikat, gyermekeiket néhány hónap után szintén Szikicsre hajtották, egész télen dolgoztatták, majd tavasszal bevagonírozták és a vonatot Szegednél átlökték a határon.

Több alkalommal is hozzáfogtam, hogy ezeket a történéseket felkutassam, emlékoszlopot is szerettem volna állíttatni az áldozatok emlékére. Kezdeményezésemet „naívságomnak” tudták be, s talán csak ezért nem lett komolyabb következménye. Nyolcméteres tölgyfánkat egy kollégám tüzelte el. Gyűjtési, kutatási kísérleteim rendre kudarcot vallottak. A nyolcvanas években még tabunak számítottak ezek a történések. Akik elszenvetdék őket, azok mélyen hallgattak. Később is eredménytelenül próbálkoztam. Még élt az istenesi „partizánvezér” és néhányan a társai közül. Nagy politikai karriert futottak be. Több évtizeden át vezető funkciókat töltöttek be falvaikban. Ki merete volna számon kérni tőlük a Petőfi Brigádban viselt dolgaikat? Egyik adatközlőm félve mutatta a kis fénymásolt képet, amelyen télen, a szikicsi táborban mezítlábas kisgyermek és asszonyok dolgoznak a répföldeken. Hiába ösztökéltem, nem mondott semmit.

Néhány hete a Baján élő, bukovinai székely Lőrinc Gergely, autodidakta festő életrajzi könyvét lapozgatva felfedeztem, hogy ő tizenhárom éves gyerekként szintén foglya volt a szikicsi lágernek. Azonnal felhívtam az idős művészt és három nap múlva fel is kerestem bajai otthonában. Felkészülten várt. Előző nap elutazott Csátaljára, Lőrincz Nándor barátjához, akivel együtt szenvedtek a lágerben. Háromoldalmi jegyzetet készítettek, egyeztették az időpontokat, neveket, kiegészítették emlékeiket, hogy minél hitelesebben megírassam történetüket.

Kóka Rozália

„...egyre többesült a kín...”

„Lőrincz Gergely a nevem. Születtem 1932. október 20-án Istensegíts községben, Bukovinában.

Mikor 1941-ben mű, bukovinai székelyek kitelepültünk Bácskába, »hazatértünk«, én akkor a kilencedik esztendőmben jártam. Hadikfalván szálltunk bé a vonatba, Istensegítsen a vonat csak átrobogott, mert ott nem volt megállója. Ma is emlékszem a keserves sírásra, jajveszékelésre, nem tudom elfelejteni, hogy zokogtak a népek, amíg átment Istensegítsen a vonat. Mindenki igyekezett az ablakhoz, hogy utoljára még egy pillantást vethessen a szülőfalujára.

Bácskában Istenes nevű telepre költöztettek bennünket. Istenes Csantavértől három kilométerre lehetett. Kis falucska volt. Szerbiül úgy nevezték, hogy Radivojevićevo. Százharminckét bukovinai székely családot, hatszáztizenöt lelket telepített le ide a magyar kormány az elűzött dobrovoljácok helyére. A dobrovoljác szó »jó katonát« jelent. Az I. világháborúban önkéntes szerb katonák voltak, akik az Osztrák-Magyar Monarchia ellen harcoltak, s akiket a háború után – jutalmul – az elfoglalt magyar területekre telepítettek.

A falunak temploma, óvodája nem volt, viszont volt egy szép nagy iskolája. A székelyek egy nagy házból csináltak templomot, és kultúrháznak is az az épület volt kinevezve, ahol én később sokszor szavaltam.

A családunkat először a falu egyik legszebb házába költöztették, de abból hamar kitértek bennünket az »előljárók«, mert kellett a hely a Csantavérről jött jegyzőnek. Ezután egy másik házat kaptunk a Szabadkai úton, a 11-es szám alatt.

A falucska szélén hosszan elnyúlt egy kis tó. Partjait terjedelmes nádasok övezték. Partifecskek ezrei költöttek a közelben lévő partoldalokban. Számptalan madár zengett, bibekek rikoltoztak egész nap. A vízben jó nagy csukákat és más halakat is lehetett fogni feneketlen kosárral. Volt ott mindenféle csúszómászó. Mi, gyerekek az iskolán kívül a legtöbb időt a tó partján töltöttük. Ott legeltettünk, ott játszottunk egész nap. Közben iskolába jártam. Okos gyermekecske voltam. Mindenből egyesem volt, akkor az volt a legjobb jegy. A bácskai életemre visszaemlékezve, azok voltak a legszebb, legboldogabb éveim egész életemben, annak ellenére, hogy egész idő alatt folyt a borzalom, a háború. A háborút mi, gyerekek alig éreztük, csak a végén reszkettünk a felettünk átdübbörgő, számtalan repülőgéptől, s remegni éreztük a földet, amikor Szabadkára szórták az »áldást«.

Három és fél évig éltünk Bácskában. 1944 őszén, október elején még tartott a háború, tetet-lelket megbénító dübörgéssel jártak az amerikai bombázó repülőgépek. Már közel voltak az oroszok. Kihirdették, hogy meneküljön mindenki, ahogy tud. Istenem! Hova? Merre? Hogyan? Mit vigyünk magunkkal? Mérhetetlen volt a tanácstalanság. A mi kis falunkból kevesen indultak útnak a bénító bizonytalanságban. A drága idő múlt. Mi is menekülni akartunk, mint mások. Felkészültünk. Anyám baromfit vágott, teleraktuk a kocsit holmival. A kukoricát a göréből kiöntöttük az udvarra, hogy a jószág enni tudjon belőle. Azokat kiengedtük az udvarra. A

szép, erős, fekete, Cigán nevű lovunk be volt fogva a szekér elé, s mi még mindig vártunk a csodára. Azon a délután egy hegyes sapkájú katona végiglovagolt a főutcán, amelyiken mi is laktunk. Én is láttam. Az egyik ember még utána is kiáltott:

– Mondja! Messze vannak még az oroszok?

Nem szólt az semmit. Nem is nézett se jobbra, se balra csak ügetett előre. Kis idő múltával jött egy szakasz lovas katona. Tőlünk egy kicsit jobbra álltak meg. Bizony, azok oroszul beszéltek. Akkor tudtuk meg, hogy az első egy orosz tiszt volt. Pár kocsi is volt velük, amelyeken géppuskák voltak. Ittak, pihentek, nem bántottak senkit. Egyes házakhoz bementek, kicsit kutakodtak. Szemben velünk találtak egy jó nyeret. Azt az egyik kiskatona kicserélte a magáéval, amelyik fanyereg volt, aztán továbbálltak. Mi meg tudomásul vettük, hogy bejöttek az oroszok, immár nincs minnek menekülni.

Azok, akik röviddel azelőtt elindultak, azok is visszafordultak. Visszazártuk újra az állatokat. A kukoricát újra a góréba hordtuk, s vártuk, hogy most mi következik. Az lett, hogy visszaszállingóztak a szerbek. Hazaszállingóztak a szerbek, akiknek a nagy része a környező tanyákon lakott vagy bujkált, s elfoglalták a házaikat. Többet közülük ismertek az emberek, csak nem tudtuk, hogy az ő házaikat bitoroljuk, ha nem is tehetünk róla. A falunk kovácsa volt a legnagyobb partizán. A környékben ő lett a vezér. Bement az egyik házhoz, Csobotékhoz, az istálló ajtaja felett a falból kiütött pár téglát, s kihúzott onnan jó pár puskát, pisztolyt, löszert.

Egyik nap, éjjel után, úgy négy óra felé megzörgettek az ablakunkat. Felszólítottak, hogy készüljünk fel, csomagoljunk fel, mindenki annyit, amennyit a kezében el tud vinni, mert reggel lágerbe visznek bennünket.

Anyám – szegény – kacsát vágott, megsütte. Összecsomagolt valami takarókat, meg amiket gondoltunk, hogy kell, mert már hideg volt. Október 24. volt az a nap, amikor elindultunk Istenesről. Reggel egy hatalmas kocsisor megállott az utcán végig. Ezeket a kocsikat a környékben lakó embereknek kellett adni. Felraktuk a kis cókókunkat egy kocsira. A kisebb gyerekek, a betegek meg az idős emberek felülhettek a szekérre. Én már nem. Én már a tizenhárom éves korommal a kocsi mellett kellett végig gyalogoljak. A löcsöt fogva, szinte öntudatlanul baktattam a kocsi mellett, időnként el-elszundikálva.

Amikor elindultunk, eleredt az eső, amíg mentünk, hol jobban, hol kevésbé szemerkélt, de állandóan esett. Arra emlékszem, hogy inkább éjjelente mentünk, mert a háborúnak még nem volt vége. Talán féltek attól, hogy esetleg bombázás lesz. Ugye, olyan hosszú kocsisort össze lehet téveszteni a katonasággal. Hogy mit ettünk, mit ittunk egész idő alatt, nem tudom. Egyszer, emlékszem, hogy valami nagy teremben voltunk és valami lötyt kávészerűséget osztogattak. Semmi más nem rémlik. Kis megszakításokkal három nap és három éjjel vonultunk az úton.

Egész éjjel, a sötétben, az esőben lovas partizánok vágattak a kocsisorok között előre, hátra. Káromkodtak, ordítottak. Egész éjjel csak azt lehetett hallani, hogy »Állj, állj, állj!«, mert a sötétben nem látták az első kocsit. Mai napig csodálom, hogy nem történt ott egyetlenegy haláleset sem. Én nem tudok róla. Pedig olyan könnyen megtörténhetett volna. Én is – tizenhárom éves kölök – ott tántorogtam a kocsik között, ők meg nyargalásztak előre, hátra.

Nagy keservesen megérkeztünk Szikicsre. Szikics egy német falu volt, ahonnan a németeket eltüntették valahová. A falu magyar neve Szeghegy. Ebből a faluból csináltak a székelyeknek, tehát nekünk egy lágert.

Mindjárt elosztottak bennünket különböző házakba. Nekünk olyan szerencsénk volt, hogy egy hátrafelé hosszúra nyúlt, gazdag házba kerültünk. Az udvara ki volt rakva téglával. Az első szobában laktunk egy másik családdal. Mi nyolcan voltunk, Curkán Orbánék meg öten. A szobában két ágy volt. Az egyikben aludtak az én szüleim, a másikban Curkánék. Mi, gyerekek mind szalmán feküdtünk szanaszéjjel. A szalmát reggel összegyűjtöttük az egyik sarokba, hogy legyen helye a sok embernek. Egy másik szobában is volt egy család, s utána rendezték be a szerbek a konyhát. Az egész falunak ott főztek, így aztán itt-ott, néha kaptunk egy kis repetát. A kenyeret teljesen só nélkül sütötték, jóformán édes volt. A levesek is mind sótlanak voltak.

Az időseket minden nap kihajtották munkára. A németek által otthagyt értékeket kellett összeszedniük. Én tizenhárom évesen nem kellett menjek dolgozni, de a bátyáim meg apánk minden nap mentek. Néha az volt a dolgom más gyerekekkel együtt, hogy összeszedjük a tojásokat. Egy kis partizán jött velünk, azzal szórakozott, hogy ha egy kutyát vagy macskát meglátott, egy-egy sorozatot beléjük eresztett a géppisztolyából. Ott múltak ki a szemünk láttára, ott rángatóztak szegények. Nem esett jól.

Voltak olyanok, főleg fiatal legénykék, akik nem nagyon akartak dolgozni. Akiket rajtakaptak a lógáson vagy másban találtak vétkesnek őket, azokat bezárták a nyitott füstölőbe. Ott tartották egész éjjel úgy, hogy még le se tudtak ülni a szerencsétlenek. Télen erőst hideg volt!

Még volt egy eset, amit tudok. Egy nap a partizánok összeszedtek öt-hat fiatal, akik nem mentek dolgozni, elvitték őket egy nagy, bunkerszerű pincébe. Odaállították sorban a fal mellé háttal, azzal, hogy most lelövik. A fejük fölé a géppisztolyból sorozatokat engedtek úgy, hogy több szegény gyereknek nedves lett a gatyája. Néhányan összecsuklottak. Csürke Menyhár azt kiabálta, hogy:

– Jaj, édesanyám! Itt kell, meghaljak?

Így szórakoztak velünk. Ha pedig nem volt más munka, azt is megcsinálták, hogy ahol a partizánok laktak – ők is valami gazdagabb házban –, felmosatták az udvart, ami kövel volt kirakva. Egyet futballoztak, összepisztolták, aztán újra felmosatták az emberekkel.

Tél vége felé, egy hajnalban beszaladt Bot Ferencké hozzánk, s lélekszakadva hadarta, hogy készüljünk, mert hajtanak ki. Azzal szaladt tovább a többieket is értesíteni. Bot Ferenckék az első házban laktak, a szerbek ott kezdték a rablást. Az anyja elküldte, hogy: »Eredj, adjál hírt hamar, hogy visznek el mindent, ki kell menni a házból!«.

Anyám – szegén – megint csak beledobált ezt-azt egy párnahijába. Bejött a partizán: »Menjünk kifelé!«. Én megfogtam a csomagot, amit anyám összedobált ottan. A partizán kivette a kezemből, bedobta az egyik sarokba és: »kifelé!«.

Kimentünk. Amikor a partizán bement a másik háznak az udvarára, aminek a kapuja szélesre volt tárva, akkor azt mondta anyám: – Eridj, hozd el!

Visszaszaladtam, fogtam a batyut és elvittem. Ahogy szaladtam el a kapu előtt, a partizán lekapta a fegyverét. Nem hiszem, hogy lőtt

volna, biztosan csak meg akart ijeszteni, hogy vigyem vissza a holmit, vagy ilyesmi. Nem vittem vissza, hanem az utcán sokan mentek, akik ki voltak hajtvá, és gyorsan elvegyültem köztük. Úgy, hogy megmaradt az a kis holmi, amit anyám összecsomagolt.

Közben apám is, a bátyáim is megtudták, hogy mi történik. Még mielőtt odaértek volna hozzánk a rablással, hazaszökött Pista bátyám is a munkából, és ő a pokrócot, amivel takarózni tudtunk a tyúkol padlására eldugta. Hazaszökött Ferenc bátyám is, ő összeszedte a kanalakot, miegymást, eldugta az udvaron egy egyfenekű hordó alá. Apám is – szegény – hazament, de már annyira közel voltak a rablók, hogy semmit nem tudott megmenteni. Ő elbújt a véceben. Nem találták meg. Ferenc bátyámat ott kapták a munkások, ő úgy tett, mintha ő is a munkások közé tartozna. Segített ezt-azt kivinni. Aztán, amint lehetett, hamar meglógott tőlük. Minket pedig, az egész falut, kihajtottak a faluvégire, egy nagy malomépületbe. A malom körül volt kerítve jó erős téglakerítéssel. Oda bezártak bennünket. Ez reggel korán volt, persze éhen. Amúgy is örökké éhezünk, de akkor étlen-szomjan ott tartottak késő estig. Olyan éhes voltam, hogy én, akinek a lopás soha eszébe se jutott, láttam egy kisgyermek kezében egy darabka kenyeret, elhatároztam, hogy elveszem tőle és elszaladok. Végül csak nem bírtam megtenni. Aztán egyszer csak a bátyám, István beugrott a kerítésen, odajött hozzánk. Mondtuk neki, hogy nagyon éhesek vagyunk, miért nem hozott valami ennivalót. Mit csinált szegény bátyám? Kiugrott megint a kerítésen, hazament – szerencsére nálunk volt a konyha –, hozott három kenyeret. Kézzel törtük, bicska se volt; akinek jutott egy-egy darabka, az gyorsan megette. Este a partizánok visszaengedtek a lakásokba, de addigra mindent-mindent elvittek. Úgyis már alig volt valamink, de most azt is mind elrabolták.

Pár nap múlva, pontosan 1945. február 16-án bevagoníroztak; marhavagonokba raktak bennünket, hogy visznek Magyarországra, Bajára. Én nagyon le voltam gyengülve egészségileg. Emlékszem, hogy a marhavagonban anyám felállított és nekitámasztott a vagon falának, hogy a szalmát alattam egy kicsit felrázza, én meg szépen, lassan lecsúsztam. Nem volt annyi erőm, hogy a lábamon megálljak. Valahonnan kerítettek egy kis »jancsikályhát« meg tüzelőt, begyújtottak. A cső mindig leesett, olyan füst lett abban a vagonban, hogy meg kellett fulladni.

A partizánok az útra adtak családonként egy darab szalonnát és kenyeret. Azt mondták, hogy osszuk bé jól, mert meglehet, egy hétig is elég kell, hogy legyen. Nincs nagyon messze ez a Szikics Bajától, de valóban, egy hétig tolattak bennünket ide-oda.

Megérkeztünk végre Bajára. Hideg volt, esős idő volt, emlékszem, ki kellett szálljunk a vagonokból. Nem mondott senki semmit, hogy mi lesz utána, hogy lesz, nem tudtuk. Baján az állomás előtt van egy kis park idős platánfákkal. Kimentünk oda. Ott voltunk összegyűlve, az emberek próbáltak tüzet tenni. Hát, hideg volt, na! Akkor már sütött nap, arra jól emlékszem, viszont vizes volt minden. Próbáltak az emberek tüzet tenni, de csak füstölt minden, nem égett semmi. Arra emlékszem, hogy jött egy fényes repülőcske és egyet került felettünk, s aztán visszarepült, ahonnan jött.

Nándor barátom szerint a város vezetősége adott mindenkinek üres lakásokat, hogy húzzák meg magukat. Én úgy emlékszem, hogy nekünk a bátyáim kerestek és Baja-Szentistvánon találtak is egy kicsi házacskát. Még ablaka se volt. Ott húzódtunk meg, vagy három család. Szalmát is sikerült szerezni valahol, amire lefekhettünk.

Alig hogy egy kicsit elhelyezkedtünk, halljuk, hogy: »Bu-bu-bu-bumm! Bu-bu-bu-bumm!«. Kiderült, hogy az állomás melletti kis platánfás parkot megbombázták. Nem halt meg közülnk senki, mert addigra mind elszéledtünk onnan. Vacsorára nem is gondolhattunk. Honnan? A felnőttek meséket mondtak egy kis haldokló méces mellett. Ma már tudom, hogy a gyerekek figyelmét akarták elterelni, hogy ne gondoljanak az évésre. Reggel aztán megpróbáltunk a közeli szomszédoktól koldulni valami ennivalót.

Egy hétig tengődhattunk ott, amikor jött a hír, hogy a szomszédos falvakban leszünk elszállásolva. A hír, hogy itt maradunk, testet öltött. Megtudtuk, hogy Csátalja, Gara, Vaskút nevű falvakba leszünk letelepítve. István bátyám is elindult néhány barátjával házat nézni. Csátalján talált egy házacskát. Én már megszoktam az állandó tovább- és továbbmenést. Négy-öt nap múlva azt kérdeztem, hogy mikor megyünk tovább. Nem mentünk tovább, ott maradtunk. A háborúnak is vége lett közben. Végre!

Hála legyen az Istennek!”

[A 2020. január 7-én, Baján készült hangfelvétel szövege]

*

Epilógus

(Részlet Lőrincz Gergely és Lőrincz Nándor feljegyzéséből)

„Istenesen élt egy család, kicsit a falun kívül laktak, egy tanyaszerűségben. Az idősebb férfit I. Dénesnek hívták, magát igen nagy kommunistának tartotta. A fia, I. Gábor jó növésű fiatalember volt. Ő összejátszott az ottani partizánokkal. Amikor a szerbek már visszajöttek, elhatározták, hogy csinálnak egy brigádot az Istenesről jelentkező emberekkel. Ez a Gábor volt tulajdonképpen a főkolompos. Gábornak is volt felettese, K. Ferencnek hívták. Gábornak az a parancsnoka megígérte Gáboron keresztül, hogy ha a faluból annyian jelentkeznek, hogy lesz egy brigád, egy szakasz, akik hajlandóak harcolni a németek ellen, akkor a falu ottmaradhat, nem lesz bántódása senkinek a faluban. A fiatalemberket felhívták Csantavérre, ott addig beszéltek nekik, hogy tényleg jelentkeztek.

Azokat, akik jelentkeztek ott, Csantavéren partizánnak vagy katonának, a németek ellen harcolni, rövid kiképzés után bevetették. Többen meghaltak hamarosan.

A faluból ketten elmentek SS-katonának: B. Ferenc, aki leventeoktató volt, és Gy. Gergely. B. Ferenc nem halt meg, de Gy. Gergelyt lelőtték a németek, mert találkozott menekülő és ismerős székelyekkel, talán még rokonokkal is, ahogy az úton menekültek. De-zertálni akart, de megtudták a németek és lelőtték.

Azt hogy a falunak nem lesz bántódása, az részben igaz volt, mert valóban ott maradhattunk még három hétig. Azután történt a Szikicsre való elhurcolás.”

Lőrincz Gergely: Rövid életrajzom

Ötödik gyermekként jöttem a világra a bukovinai Istensegítsen, Nyisztor Gergely néven, 1932 októberében. Most Lőrincz Gergelynek hívnak. Mikor a magyar állam 1941-ben Bukovinából hazatelepített, megváltoztatta a családnevünket Lőrinczre, mert úgy találták, hogy a Nyisztor családi név nem elég gyakoros.

Édesapámat Lőrincz (Nyisztor) Vilmosnak hívták. Ő egy kis növésű, jólelkű, nem sokbeszédű, de jó hangú és humorú ember volt. Becsületességben is sokáig kéne keresni a párját. A mellékneve (csúfneve) „Kicsivilmuska” volt. Édesanyám Beréti Veronika, Beréti Ágoston és László Anna leánya. Ő egy elég magas, szép növésű és szép arcú, erős akarátú, de szegény sorban lévő leány volt. Apám nem tartozott a legszegényebbek közé, s talán ez is volt az egyik oka, hogy anyám férjhez ment a nála alacsonyabb emberhez. Apám nagyon szerette anyámat, de úgy tudom, hogy édesanyám részéről nem volt a legnagyobb szerelem. Ennek ellenére nyolc gyermekük született. Ezek közül kettő meghalt. Becsületben élték le az életüket. Hat gyermeket becsületes emberekké neveltek.

Engem jó süldőlegény koromig „Kicsigergécskének” szólítottak, úgy emlegettek. Nem mintha olyan alacsony növésű volnék, inkább hagyományból, apám után. „Kicsigergécske.” Egy éles eszű, elég félnék gyermek. Már öt-hat éves koromban tudtam írni, olvasni. Édesanyamtól tanultam el a betűket, attól a székegy magyar anyától, aki csak egy évet járt iskolába, és ennek ellenére elég jól írt és sokat olvasott. És most majdnem elpityeredek. Hát nem áldásos, csodálatos valami az, hogy idegen ország-

ban, ahol a magyartanítás már pár évvel születésem előtt meg volt tiltva, egy székegy anya megtanítja fiacskáját magyarul írni, olvasni, s valamelyest számolni?

Iskolába időben nem indulhattam el, mert hazatérés előtt álltunk, s a legkisebb baja is nagyobb volt mindenkinek, semhogy ezzel tördött volna. Azért sem, mert akkor az iskolákban csak románul tanítottak. A románoknak meg nem volt érdekük. Ez idő tájt egy megpiszkált hangyabolyhoz volt hasonló az egész székegyesség. 1941-ben megtörtént a hazatelepülés. Én akkor már a nyolcadik életévemet tapostam. Alsóbáckában, Istenesen kezdtem az első osztályt. Kezdbettem volna harmadikban is, mert az első két osztályt „átunatoztam”. Első tanuló voltam ott Istenesen, jó

négy évig, amíg a háború elérte ezt a falucskát is, és kidobott ebből, az időközben jól megrakott fészekből is. Nekem az egész négy év alatt még egy kettesem sem volt, akkor az egyes volt a legjobb osztályzat. Egyesem volt sportból is – én tudtam a legjobban futni –, magaviseletből is, rajzolásból verhetetlen voltam. Nem egyszer mondták a tanítóim, hogy ennek a gyermeknek tovább kellene tanulni, jó feje van.

Ezután már csak Csátalján járhattam újra iskolába, ahová a háború vihara sodort. Ott is milyen körülmények között kezdődött az oktatás! Szégyellem magam, de még ma sem tudom pontosan, hogy hány elemi osztályom van. Azt tudom, hogy mind a nyolc osztályt nem végeztem el.

Egyszer az iskolaudvaron rajzoltam egy kislányt, Lénacsát, aki abban az időben tetszett nekem – akkor még persze fényképről. Éppen a feje köré rajzoltam valami almafa-virág félekét – azt már magamtól –, mikor valamilyen okból egy úrfurma ember jött hozzánk. Kicsit elnézte, mit csinállok. Aztán, inkább magának, mint nekem, halkan azt mondta:

– Itt és így kallódnak el a művészeink.

Ezzel be is fejeződött az én iskolában való tanulásom. Amit ezen kívül magamra szedtem, arra az élet tanított meg élesben. Honvédség a legvadabb Rákosi-korszakban, 1952-53-ban, emigráció, lágerélet Jugoszláviában, bányászélet Belgiumban, aztán posta Németországban harminc évig.

Egyszer, amikor már jó ideje emigrációban élek, marcangoló honvággyal küzdve, egy éjjel azt álmodtam, hogy hazamentem. Ahogy mennék be a kapun, a nagy, göndörszörű kutyánk, Gyöngyös morogva megragadta a jobb kezem szárát, de úgy, hogy ropogott.

– Istenem! – gondoltam magamban. – Már a saját kutyám sem ismer meg.

Arra ébredtem fel, hogy keservesen zokogva sírok.

Még Németországban éltem, amikor elgondoltam, hogy milyen sok mindenre emlékszem a régi székegy szavakból, kifejezésekből, kár volna veszendőbe hagyni. Elkezdtem írogatni. Akkor még nem tudtam, hogy mi lesz belőle, de gondoltam, hogy megmentem, amit tudok, és – hála Istennek! – összejött annyi értékes dolog, hogy végül egy kis könyv született belőle. Így született a könyvem, amit úgy neveztem el, hogy „Székegy édesanyám sok szép szava”. Munkámat Andrásfalvy Bertalan tanár úr is megdicsérte. Azt mondta, hogy ezt az anyagot érdemes volna tanítani.

BUDAPESTI MŰVELŐDÉSI KÖZPONT

2020. ÁPRILIS 18–19.

„TEDD KI A PONTOT!” – XXIII. NEMZETKÖZI LEGÉNYESVERSENY
(kötelező folyamat: a mérai Berki Ferenc „Árus” táncából)

„FORDULJ EGYET ELŐTTEM!” – IV. NEMZETKÖZI PÁROSTÁNC-VERSENY
(kötelező folyamat: a vajdaszentiványi Pataki János és Mező Anna korcsos valamint batuka táncából)

„A TE LÁBAD FÜZFAVESSZŐ!”

II. NEMZETKÖZI GYERMEK ÉS IFJÚSÁGI LEGÉNYESVERSENY

Rendezi a Budapest Főváros Bartók Táncgyűjtést fenntartó
Bartók Kulturális Táncgyűjtés és a Budapesti Művelődési Központ,
Martin György tiszteletére

További információ: bartokdance.hu/programjaink

A Nyárad menti székelyek hangszeres tánczenéje a XX. század elején

Vizsgálódás Seprődi János és Bartók Béla gyűjtéseinek tükrében

E tanulmány a Nyárad mentén, Bartók 1914-es Maros-Torda megyei gyűjtőútjának idejében fennálló hangszeres-tánczenei állapot áttekintését célozza, ám a – népzeneileg egyébként is aránylag kevésé feltárt – területről a XX. század első évtizedeiben keletkezett kortárs forrásmunkák csekély száma miatt a későbbi kutatók eredményeinek felhasználása is indokolt a térség hangszeres zenéjének retrospektív vizsgálatához.¹ A múlt század második felében végzett vonatkozó tudományos tevékenység ugyanis – különös tekintettel az 1950-es évektől nagy lendülettel meginduló néptánc-kutatásra² – olyan információkkal szolgál a területről, melyek korábbi forrásokból nem ismertek, ám feltételezhetően Bartók 1914-es utazásának idejében is jellemzői voltak a vidék zenefolklorjának. Ugyanakkor a későbbi kutatások vizsgálatakor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a XX. század második felétől kezdve – hasonlóan a magyar nyelvterület csaknem egészéhez – a Nyárad mente hangszeres zenéje is számos olyan, a repertoárt, tánc típusokat, jellemző hangszereket, zenekari felállást érintő globalizált, modern hatást olvasztott magába, ami a hagyományos paraszti társadalom megszűnésének következményeképpen került be a lokális használatba.³

A marosszéki székelyek hangszeres zenéjének legkorábbi szabatos leírása Seprődi János nevéhez fűződik. Az *Erdélyi Múzeum* folyóirat által 1909-ben közölt tanulmánya – alcíme szerint: „1908. április 29-én tartott bemutató előadás” – a *Székely Tánczok* címet viseli.⁴ Benne Seprődi saját szülőfaluja, Kibéd táncéletéről ad átfogó ismertetést, ezen belül kitérve a hangszeres tánczene főbb jelenségeire. Ugyan Kibéd területileg a Nyárad mente határain kívülre, a Felső-Kis-Küküllő mentére esik, ám Seprődi gyűjtésének idejében táncrendje a Nyárad mentivel azonos, és tánczenei szempontból nem különül el lényegesen attól.⁵ Seprődi leírása tehát értékes forrás a Nyárad menti hangszeres zene vonatkozásában is, kivált Bartók Maros-Torda megyei gyűjtésének összefüggésében. Tanulmánya – igen korai keletkezése ellenére – rendkívüli pontossággal írja le a kibédi táncok és a tánc kíséző zene jellegzetességeit. Ennek legfőbb oka, hogy szerzője nem kívülállóként dokumentálja a jelenségeket, hanem odavalósíkánt maga is avatott ismerője azoknak. Seprődi ezenkívül 323 dallamot tartalmazó, monografikus igényű gyűjteményt is készített szülőfalujában – részben saját emlékei, részben gyűjtései alapján –, melyek közt 44, fonográfhengerről lejegyzett hangszeres zenei tétel található.⁶ Tanulmánya és kéziratjai emellett számos, a hangszeres népzenei hagyományhoz kapcsolódó szöveges folklórelemt tartalmaznak (táncszók, rigmusok).⁷

A tanulmányban 26, Seprődi által Kibéden rögzített táncelnevezéssel találkozunk; ezek jelentős része egymás szinonimája, a táncrepertoár tehát csupán hat-hét táncból áll.⁸ A polgári eredetű táncokat (*sormagyar, körmagyar, ceppeli, valcer*⁹) leszámítva az elnevezések pontosan meghatározzák a Kibéden – és az egész Marosszéken, így a Nyárad mentén is¹⁰ – jellemző „törzsökös” táncokat:¹¹ a *jártatóst*, a *forogatóst*, a *sebes csárdást* és a *csürdögölöként* is ismert *verbunkot*.

Seprődi igen részletes leírását adja, a Marosszék-szerte elterjedt, így Kibéden is használatban levő *verbunk*, avagy *csürdögölő* nevű férfítáncnak, mely alapvető elnevezésein kívül *legényes*,¹³ *udvarhelyszéki* és *korondias*¹⁴ néven is ismeretes volt a faluban a tanulmány keletkezésének idejében.¹⁵ A férfítáncok többségéhez hasonlóan itt is a táncrend elején szerepel,¹⁶ noha ekkorra már kezd kikopni a rendszeres használatból.¹⁷ A Seprődi által gyűjtött hangszeres dallamok

Seprődi János (1874–1923)

között is találunk több példát a *csürdögölőre*,¹⁸ s átfedést is megfigyelhetünk a Bartók által Marosszéken rögzített számos *verbunk* dallammal.¹⁹ Általánosságban elmondható, hogy ezen a területen a XX. században dokumentált *verbunk* dallamok többsége feltételezhetően újabb keletű zenei hatásról tanúskodik.²⁰ Ezt legfőképp a *csürdögölő* típusdallamainak javarészt funkció-sakkordikus ideák mentén építkező formai karaktere bizonyítja. A dallamívek pillérhangjai ugyanis legtöbbször funkció-s alapakkordok – az I., IV. és V. fok dúrhármasainak – felbontásaira épülnek, a dallam e meghatározó főhangok között vagy ugrálva, vagy jellemzően dúr-diatonikus skálaszerű futamok formájában jár.²¹ E táncdallamok zenei jellege tehát eltér a magyar népzene régebbi rétegeinek sajátosságaitól, s erőteljesen érezhető rajta a műzenei, vagy a németes eredet.²² Az a néhány *verbunk* és *csürdögölő*, amely ettől eltérő karakterű, több esetben más táncból származó dallam, amit az adatközlő mégsem

eredeti funkciójában használ vagy nevez meg.²³ A marosszéki táncrend tehát hagyományosan ezzel a férfítánccal kezdődött, ezt követte a *jártatós*, a *forgató* és a *sebes csárdás*.

A páros táncok közül a táncrendben a *jártatós* az első, amelyre a *lassú*, *lassú jártatós*, *jártatós*, *lassú forgató*, *keserves*, *zöld keserves*, *lassú csárdás* elnevezéseket egyaránt használták.²⁴ Seprődi e táncnevek közül a *jártatóst* jelöli eredeti, legkorábbi megnevezésként.²⁵ Leírása szerint mind a tánc, mind az azt kísérő zene jellege eltér az általa *lassú csárdásként* ismert táncpustól.²⁶ Az elnevezés és a tánczene keveredésének oka, hogy ennek dallamaira a *jártatós* is táncolható, így – főképp Seprődi fiatalabb zenész-adatközlői esetében – újabb stílusrétegekhez sorolható, vagy népies műzenei eredetű *lassú csárdás* dallamokkal bővül a *jártatós* hagyományos tánciskerő repertoárja. Ez még inkább fokozza Seprődi tanulmányának tudománytörténeti jelentőségét, hisz szerzője az elsők közt ismeri fel és írja le az egymást követő adatközlő-generációk közötti játéktechnikai-repertoárbeli különbségeket s az újabb keletű zenei megoldások térhódítását a tánczenei hagyományban.

A *jártatós* leírásakor két kibédi primás – a gyűjtések idejében harminchárom éves Muszka Károly és az ötven esztendő László Ilyés – repertoárját állítja szembe egymással,²⁷ jó érzékkel mutatva rá a két zenész játéka, a régi és az új elemek használata közötti eltérésekre. Ez – főképp a tanulmánynak a hazai népzene kutatás szempontjából igen korai keletkezése tükrében – figyelemreméltó kutatói igényességről tanúskodik. Seprődi egyszersmind a *jártatós* *lassú csárdás*ba való elkerülhetetlen feloldódását is prognosztizálja.²⁸ Feltételezhetően e folyamat a magyar nyelvterület túlnyomó részén már hamarabb, a népzene- és néptáncgyűjtések megkezdése előtt lezajlott; az újabb keletű, divatszertű, egységes jellegű *csárdások* maguk alá gyűrték a korábbi párostáncokat, s azok elemeinek, dallamainak, táncfiguráinak bekebelezésével nyerték el lokális vonásaikat. Ismerünk számos olyan páros táncot Erdély-szerte, mely valójában csak nevét tekintve *csárdás*, mind kísérőzenéje, mind figurakészlete régebbi eredetet igazol.²⁹ Ezenfelül számos esetben a táncelnevezések is tanúskodnak a csárdás előtti páros táncok egykori létéről.³⁰

Seprődi hangszeres gyűjtésében kilenc *jártatós* dallamot találunk, ezek egy részét Bartók is dokumentálta Maros-Torda megyei gyűjtőútja során.³¹ Külön említést érdemel a *jártatósok* esetében gyakorta megfigyelhető jellegzetes dallamritmika, mely éles határvonalat húz a hangszeres *csárdás* dallamok és a régebbi zenei hagyományt képviselő *jártatós* közé. Míg előbbi karakterét a pontozott alkalmazkodó ritmus uralja, addig a *jártatós* esetében sokszor a jellemzően két szótagnyi ritmusértékű félütemek hármas ritmikái tagolást kapnak. E hármas osztatú ritmus vagy negyedekből és nyolcadokból álló daktilus, vagy triolák formájában jut kifejezésre. Ez a gyakorlat már Seprődi idejében is veszít jelentőségéből,³² a XX. század második felére pedig egyes székelyföldi területeken olyannyira eltűnik a népi emlékezetből, hogy románnak vélik, ha valamilyen módon mégis találkoznak a dallamritmizálás e régebbi formájával.³³

A *jártatós* behúzással ér véget, majd rövid pihenő (*szakasztás*)³⁴ után a táncrend a *forgatóssal*, Marosszék talán legemblematikusabb táncával folytatódik. Egyéb nevei a faluban: *sebes forgató*, *nyárádmelyéki*, *vármegyés*, *korcosos*, *csángó nóta*. A tánc e neveken ismeretes a Marosszék egyéb területein is, a Nyárád mentén – főképp a népnyelv által Szentföldnek nevezett északi területen – a *vármegyés*, *vármegyeyei*, *vármegyeyei sebes* elnevezések a Felső-Maros mente vármegyeyei (nem Székelyföldre tartozó) részéről, interregionális hatással a Marosszékra került és ott alkalmilag ismert *sebes forduló*t takarják. A szerző külön figyelmet szentel a tánc zenéjének is, írásában kitér annak sajátos, ütemek közötti átkötött nyolcadok által meghatározott ritmikájára,³⁶ amellyel Bartók gyűjtésében is találkozhatunk.³⁷ A Seprődi által fonográfra rögzített forgatóssok között

olyan dallamot is lelünk, mely *jártatósként*, sőt *sebes csárdásként* is szerepel a gyűjteményben. A *Székely táncok* e szakasza a hangszerjátékról is hasznos információkkal szolgál, s külön kitér a hegedű, a klarinét és a cimbalom heterofon játékmódjára,³⁹ lejegyzései között pedig találunk Nagy Gergely klarinétos, továbbá László József és Muszka Elek cimbalmos adatközlőktől rögzített dallamot is.⁴⁰ A kíséret jellegét a tanulmány nem részletezi, de hasonlóan Udvarhelyszék egyes területeihez, Kibéden és a Nyárád mentén is a brácsa nélküli zenekar, illetve a heterofon dallamjátós kíséret rögzült hagyományosan.⁴¹ Ezalól kivételt jelentenek azok a területek, ahol szomszédos régiókból megfogadott cigánybandák szolgáltatták a zenét, például a már fent említett Szentföld, ahol – főképp a XX. század második felétől – helyi zenekar hiányában gyakran fogadtak meg Felső-Maros menti (legtöbbször magyarpéterlakai), brácsással kiegészült vonózenekart.⁴² Ez részben magyarázza a *vármegyeyeként* emlegetett *sebes forduló* jelenlétét is a térségben. Általánosságban elmondható tehát, hogy a *forgató* dallamok – jóllehet találunk közöttük későbbi eredetűről árulkodó, a *csürdögölökéhez* hasonló zenei elven építkező darabokat is⁴³ – igen karakteres és kiváltképpen értékes dallamai mind Seprődi kibédi, mind Bartók Maros-Torda megyei hangszeres gyűjtésének.

Újabb *szakasztást* követően a táncrend az utolsóként járt *sebes csárdás*ba fordul.⁴⁴ Seprődi e táncra – melyre a serény csárdás és a cigánycsárdás megnevezések is használatosak – elsődlegesen *csárdásként* hivatkozik. Akárcsak a *jártatós*nál, Seprődi adatközlőinek repertoárján itt is a régebbi és az újabb táncfajta keveredése – a *sebes csárdás* esetében egy Seprődi által *ugrósként* említett tánc beolvadása – figyelhető meg.⁴⁵ Ezek alapján tehát feltételezhető – ismerve a tulajdonképpen azonos jelentésű és az esztamos kíséretű gyors páros-táncokra Erdély-szerte sokfelé használt *szökő*, *szöktető* elnevezéseket –, hogy a *csárdás* elterjedését megelőző „törzsökös” páros táncrend a Marosszéken *jártatós*ból, *forgató*sból és *ugró*sból (avagy *szöktető*ből, *szökő*ből) állt, s az eltérő ritmikájú *forgató*st leszámítva e táncok oldódtak bele fokozatosan a *csárdások*ba.⁴⁶ Seprődi – e tánczenei átrendeződés tanújaként – egzakt leírást ad a folyamatról, amely a Nyárád mentén is feltételezhetően ekkoriban zajlott.

A *Székely táncok* a táncrend, a tánc típusok bemutatása mellett a hangszeres tánczene előadásmódbeli sajátosságaira, formai plaszticitására, a falusi cigányzenészek ösztönszerű játékmódjára is kitér.⁴⁷ Seprődi a hangszeres népzene kutatás és a fonográfos gyűjtések egyik úttörőjeként az elsők között szembesült a népdalok és a hangszeres zenefolklor – különösképpen a tánczene – közötti szerkezeti, előadásmódbeli eltérésekkel, egyszersmind a hiteles dokumentáció kihívásaival is.⁴⁸

Másik legfőbb forrásunk Marosszék, azon belül a Nyárád mente XX. század eleji hangszeres népi tánczenéjének vizsgálatakor maga Bartók. Ugyan Nyárád menti gyűjtésének fókuszában az énekelt anyag, továbbá a furulyazene állt,⁴⁹ az általa készített felvételek közt kevés hegedűs tánczenét, valamint egy klarinéton játszott dallamot is találunk. Ezekről – bár a tánczenére Seprődi tanulmánya és gyűjteménye nagyobb rálátást biztosít – említést kell tennünk, különös tekintettel arra, hogy az értekezés tárgyát képező Maros-Torda megyei gyűjtőúton keletkeztek. Mi több, e dallamok jelentősen befolyásolták Bartók hangszeres zenei vizsgálódásának prioritásait, jóllehet kétségkívül a furulyagyűjtések irányába.

A hegedűs felvételeket Bartók Nyárádremetén rögzítette Muszka László 22 éves cigányprímástól 1914. április 12-én. Tapasztalatairól feleségével, Ziegler Mártával váltott, meglehetősen keserű hangvételű levele tanúskodik: „Mindjárt, hogy a kezdet is biztató legyen – a cigány is vonakodott játszani, hogy ő nem tud, hogy így, hogy ő amúgy. Aztán játszott – csupa köpedelmet: »sima sebes« avagy fordulókat nevezett rondaságokat. Kínomban ezt is felvettem. Szerencsére kaptunk

A Maros-Torda megyei Bartók-gyűjtés MH 3713d (BR 12.838) jelzetű dallamának támlapja. Megnevezése ellenére a táncdallam vélhetően jártatos, ritmikai sajátosságai jól megfigyelhetők.

JEGYZETEK

- 1 A térség Bartók korabeli hangszeres tánczenéjének feltérképezéséhez használható fontosabb forrásmunkák (a teljesség igénye nélkül): Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. (Zeneműkiadó, Budapest, 1969); Martin György: *Magyar táncstípusok és táncdialektusok*. (Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1970); Pávai István: *Az erdélyi magyar népi tánczene*. (Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2012); Pávai István: *A Sóiidék népzeneje*. (Hagyományok Háza - MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest, 2016); Tari Lujza: *Bartók Béla hangszeres magyar népzene gyűjtése*. (Csemadok Művelődési Intézete, Dunaszerdahely, 2011).
- 2 Martin György: „Beszámoló a Népművészeti- és Népművelési Intézetben végzett tánckutató munka eredményéről.” *Ethnographia* LXXVI/2 (1965. április), 251–259.
- 3 Bővebben lásd: Pávai, i.m. 187–189., 334–341.
- 4 Seprődi János: „A székely táncokról. 1908. április 29-én tartott bemutató előadás.” *Erdélyi Múzeum* 4. (rég. folyam 26.)/4 (1909. július), 323–334.
- 5 Pávai István: „A Székelyföld népi tánczene szempontú táji tagolódása.” In: Pávai István – Sófálvi Emese (szerk.): *Székely népzene és néptánc*. (Hagyományok Háza, Budapest, 2018), 15–46. 36–37.
- 6 A Seprődi-gyűjtések fonográfhangerei sajnos elvesztek, így e dallamokat csak a lejegyzések után ismerjük. Lásd: Pávai, i.m., 36.
- 7 Almási István: „Seprődi János marosszéki népzene gyűjtése.” In: Pávai-Sófálvi (szerk.): i.m., 47–57. 47.
- 8 Seprődi János: „A székely táncokról. 1908. április 29-én tartott bemutató előadás.” *Erdélyi Múzeum* 4. (rég. folyam 26.)/4 (1909. július), 323–334. 324–325.
- 9 Seprődi, i.m., 325. E táncokra „úri táncok” néven hivatkozik.
- 10 Pávai, i.m., 37.
- 11 Seprődi, i.m., 328.
- 12 Seprődi a *sebes csárdást* elsősorban *csárdásként* említi – ez is jelzi a *csárdás* elkülönülését a *jártatostól* –, ám a későbbi néptánc kutatás főképp a *sebes csárdás* nevet használja.
- 13 Nem összevetendő a régebbi eredetű erdélyi legényesekkel.
- 14 Seprődi, i.m. 328–329. A *korondás* elnevezés kifejezetten a Siklódon járt változatra vonatkozik. Lásd: Benkő András–Almási István (szerk.): *Seprődi János válogatott írásai és népzenei gyűjtése*. (Kriterion Kiadó, Bukarest, 1974), 419–420.
- 15 A tánc egyik korabeli megnevezése a *Nyárád* mentén *szeredai négyenyűstös*. Lásd: Veress Gábor: „A székelyek zenéje.” In: *A nagyenyedi ev. Ref. Bethlen-kollégium 1904–1905. tanévi értesítője*. (Nagyenyed, 1905.) 1–22.

egy *furulyást*, aki az első »cum se cade«⁵⁰ igazi magyar tánczenét produkálta.”⁵¹

E dallamok vizsgálatokor – főképp Seprődi hat évvel korábbi tanulmányának ismeretében – kérdésessé válik, vajon jogos-e a vonós tánczenétől és a cigánybandáktól amúgy is erősen idegenkedő Bartók megvető kritikája. Különösképp, mivel a Bartók-level elsősorban az előadott dallamokat, nem pedig az egyébként valóban nem kiemelkedő előadásmódot kritizálja,⁵² noha dehonesztáló véleményének valószínűsíthető oka közvetetten mégis Muszka László játékmódjából következik. A fiatal primás által játszott dallamokat ugyanis a már fentebb, a *csürdögölnél* tárgyalt funkciók ideák mentén építkező díszítmények határozzák meg,⁵³ a *simá sebesek* főhangjai érezhetően elvesznek e cifrázatok között. E gyakorlat, az ab ovo funkciók jellegű közjátékokkal, továbbá az adatközlő kíséssel bizonytalan ritmikájú dallamformálásával⁵⁴ párosulva elegendő lehetett ahhoz, hogy az elsősorban oligochordikus – s e tulajdonságuknál fogva ősinek vélt – dallamokat kereső, a cigányzenészekkel szemben egyébiránt is meglehetősen előítélettel viseltető Bartókot még inkább elidegenítse a magyar vonós népzene-től, s egyúttal annak további gyűjtésétől is eltántorítsa.⁵⁵ Holott – főképp a későbbiekben meghatározott népzenei stílusrétegek tükrében – e dallamok jóval többek pusztán „rondaságoknál”.

Adatközlőjük mindegyiket *simá sebesként* és *forgatóként* is említi, valószínűbb azonban, hogy a *forgató* és a *vármegyei sebesfordu-*

16 Mivel jelen tanulmány elsődlegesen a hangszeres- és tánc kíséző zene tárgykörével foglalkozik, a Seprődi-féle leírás koreológiai vonatkozásaira nem tér ki.

17 Seprődi, i.m., 330.

18 Benkő–Almási (szerk.): i.m., 406–410., 419–420., 440.

19 Az átfedést jól példázza a Bartók által gyűjtött, MH 3705b (BR 12.972) számú és az MH 3708c (BR 12.978) jelzetű dallamok összevetése egy Seprődi által gyűjtött (104., Phon. V. 1.) *csürdögölnél* dallammal, továbbá az MH 3714b (BR 12.980) jelzetű dallam összehasonlítása a Seprődi-gyűjtemény 99. számú kottájával. Lásd: Tari, i.m., 244., 252., 259–260., vö.: Benkő – Almási (szerk.): i.m., 403., 406–409.

20 Ez egybevág azzal a ténnyel is, hogy a *verbunk* az újabb táncréteghez tartozik. Bővebben lásd: Martin, i.m., 60–63.

21 Példaként lásd: Benkő–Almási (szerk.): i.m., 406–410.

22 E dallamok eredetéről, továbbá a *csürdögölnél* és a *verbunk* közötti különbségekről bővebben lásd: Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. (Zeneműkiadó, Budapest, 1969). 90.; Tari Lujza: „A művészi tudás végső próbája. Kodály a népdalfeldolgozásról.” *Magyar Zene* LV/3. (2017. augusztus), 314–335. 326.; Pávai István: „Kodály Zoltán és a magyar néptánc.” *Művelődés*, XLII/2. (1993. február), 31–32.; Pávai István: „Kodály Zoltán és a magyar tánc.” *Magyar zene* LVI/2. (2018. május), 161–178. 167–170.

23 E jelenség jellegzetes példái a Maros-Torda megyei Bartók-gyűjtés MH 3713c (BR 12.986), MH 3714b (BR 12.980), MH 3724b (BR 12.990) és MH 3730a (BR 12.993) jelzetű felvételei. E dallamok eltérő eredete megnevezésükben is visszaköszön (MH 314b, MH 324b, MH 3730a). A jelenségre Bartók is felfigyelt, erről az MH 3713c jelzetű felvétel támlapján szereplő megjegyzése is tanúskodik. Az MH 314b és az MH 3724b jelzetű darabok vokális változata is ismert. Lásd: Tari Lujza: *Bartók Béla hangszeres magyar népzene gyűjtése*. (Csemadok Művelődési Intézete, Dunaszerdahely, 2011). 255–256., 259–260., 266–267., 292–293.

24 Seprődi, i.m., 326. „Ha az eredeti székely tánc menetét figyelemmel kísérjük, három főszakaszt veszünk észre benne. Kezdődik egy lassú menetű tánczczal. Ezt a következő nevekkel illetik: *Lassú, Lassú jártatos, Jártatos, Lassú forgató, Keserves, Zöld keserves* és *Lassú csárdás*.”

25 Seprődi, i.h., „E nevek közül a tánc lényegét leghűbben a »jártatos« adja vissza s nem lehetetlen, hogy ez is az eredeti, legrégebbi elnevezés.”

26 Seprődi, i.h., „A mi pedig a *Lassú csárdás* elnevezést illeti, ezt egészen újabb keletűnek kell tartanunk, a mely nem is talál erre a tánczra, s legfennebb csak félreértéseket szülhet. A kibédi nép ugyanis, s mondhatjuk, vele együtt Marosszék és a többi székelység jó része, azt a táncot, melyet az úri nép *Lassú csárdás* név alatt tánczol, nem ismeri. Az

ló⁵⁶ tánc kísérő dallamai egyaránt megtalálhatóak köztük. Néhány valóban hallhatóan újabb keletű, műzenei eredetű dallam⁵⁷ mellett találunk a diatonikus siratóstílushoz tartozó⁵⁸ vagy régies kisambitusú példákat⁵⁹ Bartók furulyás adatközlőitől,⁶⁰ sőt Seprődi gyűjteményéből is ismert darabokat.⁶¹ Összességében elmondható tehát, hogy e dallamok túlnyomó része értékes eleme a Maros-Torda megyei gyűjtésnek, s csupán az adatközlő játékból adódó előadásmódbeli sajátágok láttatták őket „köpedelemnek”, hatékonyan visszatartva gyűjtőjüket hegedűs dallamok további felvételétől.

A Maros-Torda megyei gyűjtés klarinéton játszott dallamának adatközlője Tóth György, 37 éves nyárádretemei furulyás, aki a felvétel tanúsága szerint nem csupán a furulyajátéknak volt avatott mestere. Hangszere feltehetően Esz-klarinet.⁶² Az általa játszott *verbunk* dallamvonalát tekintve nem hordozza a *csürdögölőnél* említett vonásokat.⁶³ Bartók ezen kívül kanásztülök-szignálok is dokumentált Berezky Imre Mihály jobbágytelki kanásztól,⁶⁴ e felvétel tánczenei témájú hangszeres vizsgálódásunk szempontjából nem érdemleges.

A Nyárád mente tánczenéje XX. század későbbi évtizedeiben – hasonlóan a Marosközégyes területéhez – számos változáson megy keresztül. A fiatalabb generációk körében a modern táncok előtérbe kerülnek, míg a „törzökös táncok” jelentősége csökken. A Szentföldön a hagyományos hangszeregyüttes – köszönhetően a vármegyei hatásnak – előbb brácsával egészül ki, majd a század má-

sodik felétől a teljes Nyárád mentén megjelenik a zenekarokban a tangóharmonika, a szaxofon, később pedig az elektromos hangszerek (szintetizátor, elektromos gitár). Marosközégyes peremterületein az erős interregionális hatás kihat táncrendre is, így Seprődi falujában, Kibédén például a XX. század második felében már udvarhelyszéki jelleget mutató táncciklust találunk.⁶⁵

A sajátos lokális jegyeket hordozó táncok és tánc kísérő dallamok jelentősége vélhetően már az 1970-es évek, a magyarországi és erdélyi táncmozgalom megindulása előtt háttérbe szorult, így e terület soha nem vált a mozgalomban olyan „felkapott” régióvá, mint Kalotaszeg vagy Mezőség. Ennek eredményeképpen – jóllehet a terület néptáncának feltárása az 1960-as évektől megkezdődik – a népzene- és néptánc kutatás a Nyárád mente hagyományos zenéjéből és táncaiból viszonylag kevés anyagot dokumentált. Tánc szempontjából találunk jobban felgyűjtött települést, itt a gyűjtések jelentős részét nem tánczenészek, vagy népzene- és néptánc kutatók, hanem a velük kapcsolatban álló, falusi népművelők, vagy népi együttesek művelődésszervezői készítették.⁶⁶ Megállapíthatjuk tehát, hogy több mint száz év eltelte után még mindig Seprődi és Bartók gyűjtései a Nyárád mente hangszeres hagyományának legértékesebb dallamait tartalmazó dokumentációi, amelyeket egymással összefüggésben vizsgálva átfogó képet nyerhetünk a terület egykori népi tánczenéjéről.

Salamon Soma

a lassú tánc, melylyel a kibédiek rendes táncza kezdődik, sem zenéjében, sem mozdulataiban nem azonos a *Lassú csárdással*.”

27–28 Seprődi, i.h.

29 Martin, i.m., 228–229., Pesovár Ernő: „A csárdás kialakulása.” In: Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar Néptáncgyűjtemények*. (Zeneműkiadó, Budapest, 1980). 283–284.; Pávai István: *Az erdélyi magyar népi tánczene*. (Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2012). 260–262.

30 Martin, i.m., 39., 63–65.

31 Például Bartók MH 3713d (BR 12.838) és MH 3726b (BR 12.983) jelzetű felvételei. Lásd: Tari, i.m., 256–257., 276–277.; vö. Benkő-Almási (szerk.): i.m. 399. (93. kotta), 412. (107. kotta).

32 Bővebben lásd: Seprődi, i.h.

33 Pávai István: „A népi és a nemzeti kultúra viszonyának néhány zenei vetülete Erdélyben” In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Népzenei tanulmányok*. (Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1999.). 142–161, 152–153.

34 Seprődi, i.m., 327.

35–36 Seprődi, i.h.

37 Ennek szemléletes példája Bartók MH 3703c (BR 12.842) jelzetű felvétele. Lásd: Tari, i.m., 235–237.

38 A jelenségre Seprődi figyel fel és a klasszikus zenéből ismert proporcióval hozza összefüggésbe. Lásd: Seprődi, i.m. 328.

39 Seprődi, i.h.

40 Példáért lásd: Benkő-Almási (szerk.): 415., 420–421., 423–424.

41 Pávai István: *A Sóvidék népzeneje*. (Hagyományok Háza – MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest, 2016.). 61–62.

42 Pávai, i.m., 32.

43 Például Bartók MH 3701a (BR 13.014–13.015), MH 3702a (BR 13.018) és MH 3702b (BR 13.174) jelzetű felvételei. Lásd: Tari, i.m., 221., 226–228.

44 Seprődi, i.h.

45 Seprődi, i.m., 327–328.

46 Az ugrós elnevezésű gyors páros tánc nem tévesztendő össze az ugrós-legényes típusúhoz tartozó, hasonló elnevezésű táncokkal.

47 Seprődi, i.m., 323.

48 Seprődi, i.m., 324. Lásd még: Almási, i.m.

49 Mivel nincs rendelkezésre álló adatunk a furulya rendszeres tánc kísérő funkciójáról a térségben, így e tanulmány nem részletezi Bartók Maros-Torda megyei gyűjtőútjának furulyás anyagát.

50 „ahogy illik, rendszeren [játzott]” (román)

51 Ifj. Bartók Béla (szerk.): *Bartók Béla családi levelei*. (Zeneműkiadó, Budapest, 1981), 229.

52 Ebben a tekintetben Tóth György, Bartók másik nyárádretemei hangszeres adatközlője sokkal hitelesebben előadott tánczenét játszott fonográfhangere.

53 Tari, i.m., 219–233.

54 Tari, i.h.

55 A Maros-Torda megyei gyűjtőút vonatkozásában.

56 A játszott dallamok tempója alapján következtetésem szerint az MH 3701a (BR 13.014–13.015), MH 3701b (BR 13.016–13.017), MH 3702a (BR 13.018), MH 3702c (BR 13.019, BR 13.020) jelzetű dallamok inkább *forogatók*, az MH 3702b (BR 13.174) jelzetű darab feltehetően *vármegyei sebes*, az MH 3703a (BR 13.023) jelzetű dallamot Muszka László vélhetően *forogatóként* is használta, a felvétel tempója és dallamformálása azonban *vármegyei sebes* funkciót valószínűsít. Lásd: Tari, i.m., 221–233.

57 MH 3701a (BR 13.014–13.015), MH 3702a (BR 13.018), MH 3702b (BR 13.174). Lásd: Tari, i.m., 221., 226., 227–228.

58 Ilyen az MH 3703a (BR 13.023), illetve az ezzel rokon MH 3701b (BR 13.016–13.017) jelzetű dallam. Lásd: Tari, i.m., 232–233., 224–225. Lásd még: Pávai István: *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje*. (Telleki László Alapítvány, Budapest, 1993.) 108.

59 Régies kisambitusú az MH 3702c (BR 13.019, BR 13.020) jelzetű dallam. Lásd: Tari, i.m., 229–230.

60 Ilyen az MH 3702c (BR 13.019, BR 13.020) jelzetű dallam. Lásd Tari, i.h.; vö. az MH 3703c (BR 12.842) jelzetű dallammal, lásd: Tari, i.m., 235–236.

61 Ilyenek az MH 3701b (BR 13.016–13.017) és az MH 3702c (BR 13.019, BR 13.020) jelzetű dallamok. Lásd: Tari, i.m., 224–225., 229–230.; vö: Benkő-Almási (szerk.): i.m., 402. (97. kotta), 440. (303. dallam).

62 Tari, i.m. 246.

63 A felvétel jelzete MH 3705c (BR 12.974). Lásd: Tari, i.m. 245–247.

64 A felvétel jelzete MH 3723a (BR 12.985). Lásd: Tari, i.m., 295–296.

65 Pávai István: *A Sóvidék népzeneje*. (Hagyományok Háza – MTA BTK Zenetudományi Intézet, Budapest, 2016). 36.

66 Közülük az egyik legismertebb Balla Antal, aki a jobbágytelki hagyományörző táncgyűjtés vezetőjeként táncsoportjával a Duna Menti Folklorfesztiválon keresztül került kapcsolatba Martin Györggyel. Balla Antal később számos, alapvetően nem tudományos igényű gyűjtést készített a Nyárád mentén.

Bővebben lásd: Martin György (szerk.): *„Dunának, Oltnak egy a hangja.” Duna Menti Folklorfesztivál*. (Hungaroton, Budapest, 1984). LPX 18100.; Horváth Margit-Lőrincz Lajos: *Jobbágytelki táncok*. (Maros-Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa – Népi Alkotások Tartományi Háza, Marosvásárhely, 1965).

SZÉKI SOÓS JÁNOS

SZÉKELY UTCA SZÉKEN

Az idők folyamán megfordultak Széken mócvidéki csöbrösök, deszkaárosok, innen-onnan gyümölcsáruval érkezők is, de utcája egyiküknek sem volt, csak a korondi székely fazekasoknak. A nyolcvanas évek közepéig látták el cserépedényeikkel falunk háztartásait, évente kétszer is jöttek, pünkösdi táján, majd augusztusban, a székiek legnagyobb ünnepét, Szent Bertalan napját megelőzően. Sok edényre volt szükség augusztus 24-én, mert ama szent napra minden elszármazott széki ember, a világ bármely részén is éljen, hazalátogatott és részeltette magát a fekete-piros gyászünnep háromszori istentiszteletén is. Egy ház sem maradt vendég nélkül. Nem is ilyenkor koptak, csorbultak, törtek a korondi tányérok, inkább a sátras lakodalmakban! Májustól szeptemberig minden vasárnap volt lakodalom a falu valamelyik utcájában, ahová akár négyszáz vendéget is meghívtak, hát oda kellett a sok edény. Erről is gondoskodniuk kellett a széki gazdaasszonyoknak, amikor körbeállták a korondiak kóberes szekereit, mert azt a sok száz terítékre való edényt a szomszédok, rokonok, jötevők készleteiből kölcsönözték az örömszülők, és nem illett kopottakat adni. 1986 augusztusában mi voltunk a legnagyobb felvá-

sárlóik! Lakodalmunk estéjén ránk szakadt az ég és reggelig öntötte az esőt, a nedves levegő miatt zenészeink nem győzték cserélni a szakadt húrokat, szerencsére, mint akkoriban minden széki lakodalomban, hozzánk is belöccsent néhány budapesti népzeneész jelölt, akiknél mindig akadt néhány húrkészlet az olcsó magyar Stradivari fajtából. Rögtönzött lakodalmi konyháknak már csak udvarunk lejtős felén jutott hely, telkünk laposát a több száz férőhelyes hajópadlós sátor foglalta el. Felszolgáló segítőink, óvatosságuk ellenére is, többször hanyatt vágódtak a meredek udvarrész széttaposott vizes fűvén, ilyenkor minden kirepült a kezükből, udvarunkat többször „megkínálták” tyúkhúslevessel, mives zabhegy téstával, majd alaposan teleszórták levesthússal, sok-sok törött tányérral, fazékkal...

Mihelyt az erős lovak vontatta kóberes szekereikkel a korondi fazekasok maguk mögött hagyták a Csukás-tó óriás nyárfákkal szegélyezett partját, felkapaszkodtak a Kapus-tetőre, a faluba vezető felszegi lejtő aljában megálltak vizet venni a Bogdán-kútból, majd az Újváros szélén lekanyarodtak balra, a Székely utcáig meg sem áll-

tak. Páll Lajost idézve: „Itt vonultak ablakom alatt. Micsoda óra-játék bábui, /kiknek az út maradt a cél – menthetetlenül. / Megfontolt valamennyi, ilyen lehetett az isten / a teremtés előtt. / ... Ó, vég nélküli utak szomorúsága, /kövek, hegyek nyugalma, /kerékagyak szaggatott litániája - /minderre ki ítéltetett?” Jó utcát választottak őseik, volt benne jószágitató utcakút, az Ajtai fivérek személyében kovács- és bognármester, akik mindig készen álltak a hosszú út és nehéz rakomány alatt megkopott korondi szekerek hibáinak elhárítására. A székiek ezt az utcát valóban a korondi székelyekről nevezték el, bár élt valamikor egy Székely nevezetű benne, isten nyugosztalja, nem nyomott akkorát a latban, mint Podmaniczky Frigyes Budapesten, akiről még életében utcát kereszteltek el. Rajtam kívül azóta sem akadt, aki szóba hozná, gyermeke sem volt. Mondják, ünnepekkor mindig két kalácsot süttetett feleségével, rendszeresen a tornácfájára tették szikadni, templomból való hazaérkeztükkor mégis csak egy kalácsot találtak a deszka könyöklőn. „Nyilván olyanhoz került, akinek nem volt miből kalácsot sütni!” – huncutkodott templomépítő Márton nagybátyám a kesergő, fősvények hírében álló házaspár előtt, akik tőzsomszédjai voltak. A hiányzó kalácsot éppen az ő nagy testű Betyár nevű kutyája szokta elhurcolni a korondi füles cserépfazékkal együtt, hogy a pajta mögé húzódva háborítatlanul marcangolhassa.

Az idegen árusokra lecsapó ragadós kezű milicista „vámmentesítette” a korondi fazekasokat, még az hiányozna, hogy meglássa házában valamelyik szekus főtiszt a tulipános, pávás székely edényeket! Feletteseitől tartva, inkább a kolozsvári IRIS porcelángyár giccses termékeit részesítette előnyben. A fáruval házaló naszódi románok nem jártak ilyen sze-

rencsével, a kiváló csöbröket, szarufákat, gerendákat, göcsmentes deszkákat rendszeresen elkonfiskálta tőlük, nem gondolván arra, hogy az idő forgandó, és egyszer alaposan „megfizet” galád tetteiért. Derék román testvérei nem várták sokáig. Egy sötét őszi éjszakán, széki asszonygúnyába öltözve, fekete hárász kendővel a fejükön megvárták a mindennapi tivornyából hazatérő őrmestert, hogy a kihalt Bánya-közben isten igazából „megvendéghessék”. Orvosai csak hónapok múlva bonthatták le végtagjaíról a temérdek gipszet, vasat. Felépülése után, szűk baráti körben, szóvá is tette, hogy a felszegi malom mellett lakván, látott ő már olyan széki asszonyokat, akik könnyedén cipelték vállukon a zsák lisztet, de sohasem gondolta volna, hogy csonttörő ütésekre is képesek...

Az ízes beszédű korondiaktól új szavakat is tanultak a székiek. Mosolyogva adták egymás tudtára, hogy a szekérrudat útmutatónak (apám somfából ajándékozott nekik egyet, hálából hoztak is anyámnak sok szép mázas edényt, kedvére válogathatott belőlük), a lőcsöt görbe fájdalomnak is nevezik a jó székelyek.

Mára Széken is kiszorultak a korondi cserépedények a mindennapi használatból, Fülöp bácsi is meghalt, aki csak korondi cseréptányérból és fakanállal volt hajlandó csülkös fuszulykalevest enni. Az utca kovács- és bognármestere is eltávozott közülünk, nem mesélhetnek többé a korondiakról, a széki Székely utcáról. Már csak templomépítő Márton nagybátyám által, a hetvenes években állíttatott, cserfából faragtatott székelykapu magaslik ki az eltűnt idő messzeségéből, immár felújítottan, nekifeszülve az új szelek kíméletlenül pusztító viharainak.

AQUA (1999–2018)

A víz lételem, alapfeltétele az ember egyéni és társadalmi létének. Az ember gazdasági tevékenysége folyamán a vizet mint természeti erőforrást igen változatos formában használja. A vízkészletgazdálkodás, a vízfogyasztással járó vízhasználók vízigénye, aminek egyik formája a kommunális felhasználás, vagyis a település háztartási vízigénye, a közigazgatási, szolgáltatóipari, vízvezetékek hálózati veszteségeit pótló vízigény. Egyéni és közösségi igény és felelősség! A vízvétel célja a háztartási víz, illetve az öntözővíz biztosítása, másodsorban az állatok itatása, harmadsorban a mosás. További funkciók: tűzoltás, vágóhíd, pálinkafőzés, halastó, fürdő, szódavízkészítés, ásványvíz-palackozás. Az élet megannyi tevékenységének nélkülözhetetlen eleme. Próbáljuk meg elképzelni hogy annyi vízből kellene gazdálkodnunk, mint Kenya egyes vidékein, azaz napi és fejenként 2-5 literből! Ezzel szemben a gazdag országokban automata mosógéppel, mosogatógéppel rendelkező családokban a napi, fejenkénti vízfogyasztás eléri a 350 litert.

A Földön 1,2 milliárd ember él a víz közvetlen közelében. Olyan emberek, akik közvetlen kapcsolatban vannak a vízzel és a túlélésük is ettől függ. Kapcsolatukat a víz minősége határozza meg, amely évtizedről évtizedre egyre rosszabb. A tengerpartok, tavak és folyók mentén élő népek és kultúrák különbözőek. Az ott élő emberek összekötő, összetartó eleme a víz. Brazíliában, Franciaországban, Törökországban, Spanyolországban, Makedóniában, Magyarországon a víz közelében élő közösségekről készítettem fotográfiákat, arról, hogyan viszonyulnak a természetes vizeikhez, esőerdőkhöz, élővilághoz. A fotóösszé elkészítésénél céltom volt az egyéni és közösségi vízigény ökológiai összrendszerének szempontján keresztül bemutatni a víz és az ember kapcsolatát. Különösen érzékenyek vagyunk a víz mennyiségére és minőségére. Gyakran – pusztító aszálykor – túl kevés, sokszor pedig – árvíz idején – túl sok van belőle. Hogyan árulkodnak mindezek az átalakuló klímáról, az ember hogyan alkalmazkodik a természethez, a környezethez hogyan reagál a globalizáció létformájára? Fotósorozatomban célja ezeket a kérdéseket körbejárni a Föld legkülönbözőbb területein.

Molnár Zoltán

*

Megérteni, befogni, a „vizet” évezredek óta sajátja az emberi gondolkodásnak, a mitológiáktól a tudományos magyarázatokig számos elmélet született. A víz tömeg, a lábunknál áttetsző, a felfelé ívelő hullámokon zöld, a vízpermetben fehér, a mélységekben az égtől kölcsönzött kékké összeálló homályos átlátszóság. A víz mindig olyan, mint egy metafora, de mozgásban levő, rögzíthetetlen metafora. Olyan, mint egy titok, ami olyan, mint egy történet, ami olyan, mint egy határ, ami olyan, mint valami egészen más, és mint egyszerre minden. Egyik dolog a másikhoz vezet, s ez az a kincs, ami mindig elfolyik az ujjaink között, és sohasem fogy el.

Az újraértelmezés lehetőségét és örömét adja, amikor megtalálunk valamit, ami benne volt, de kiesett a rendszerező emlékezetből, illetve új médiumok, új korszakok keresik helyüket a tárgy-jelenség értelmezésében. Így találkozott Molnár Zoltán sorozata is a víz témájával.

Mindig elfog a nyugtalanság, ha azt látom, hogy fotózni készülnek a vizet, leginkább a tengert, folyót, vizesést, a természeti jelenségek gigantikus méreteit, szépségét. A fotográfusok keresik a legjobb képkivágás helyét, lehasalnak a fövényen, magaslatokra hágnak, nemcsak a táj, hanem a tájkép meghódítására is indulnak. Majd idejük és képességeik határait érezve elszánják magukat az expozícióra. A víz látványa mindenkinél megnöveli a szemlélődés idejét. Ez a kényszerített kontempláció oldódik fel az exponálásakor, egyszerű megoldást kínálva arra, hogy lefényképezhetővé változtassuk azt, ami nem az, sajátunkká tegyük azt, aminek magunkat kel-

lene odaadni. Csodálatra méltó ez az optimizmus: befogni a keresőbe a végtelent, keretbe örökíteni a változást. Mindez feloldhatatlan ellentmondásnak tűnik, ugyanaz a felismerés, amivel Szent Ágoston szembesült a tengerparton, mikor meglátta a kisgyermeket, aki épp egy kagylóval készült kimerni a végtelen vizet. A tenger kimérhetetlen. Am nincs határa belső, saját, imaginárius tengerünknek. Az elvékonyodó horizontról nem tudható, a látóköron innen vagy túl van-e.

A Molnár Zoltán képei által megmutatott tengerpart egy perem, talán az egyetlen igazi peremvidék ebben a világban, ahol a határok nagyrészt politikai fikciók, és nem felel meg a határok megszokott fogalmának, mivel változó, hullámozó és végtelenül áteresztő. Egy víztömeg mindig mozgásban van, ezért a szárazföld és a tenger között a határ nem olyan, mint fegyveres örök által védett zóna; a tengerpart számtalan követség, sirály-diplomácia és medúza-export határvidéke; találkozó, sőt légyottok terepe. Nyitott, de veszélyes határ az ismert és az ismeretlen között, amelyet csak néhány kételtű, rákféle és tengeri emlős léphet át büntetlenül. A part a kölcsönös áldozati felajánlások helyszíne is, a mi vízbe fulladt halottjainké, az ő partra vetett tetemeiké – a holttestek, metaforák, mítoszok állandó partra sodródása is a peremvidékek jellemzője.

A víz nem egyszerűen a földi jelenségek, térségek vagy tájékok egyike. Sokkal inkább olyasvalami, amiben a világ alapvető vonásai maradéktalanul jelen vannak.

A víz régtől fogva az irodalom, majd később a képzőművészetek kitüntetett tárgya.

A tenger a kiterjedés, a tér mértéke. A világ alapvető arányait teszi nyilvánvalóvá. Nem mintha az ég nem adna eligazítást a magasság és a mélység, a méretek és arányok felől, a tenger esetében azonban ez közvetlenebb és áthatóbb. Az antik görög gondolkodás számára „a megismerés láthatatlan mértéke” (Szolón), az, ami mindent összetart. A tengernek ez a mértéke nemcsak az antik, hanem minden korszak embere számára adódó tapasztalat: az embernek első benyomása a gigantikus szakadék, a végtelen, saját semmiségének átérzése. A végnélküliség, a tengernek e világ határain túlmutató horizontja nemcsak a tér, hanem az idő távlatában is sajátja. A felszín fodrozódása, a hullámok kiemelkedése és elsimulása, a mindegyre beálló változás, és a változás állandósága a vizek jellemző vonása. A keletkezés és elmúlás e szüntelen és elemi eseménye szemlélődésé számára az időbe vetettség és az időtlenség viszonyának kérdését veti fel.

Uhl Gabriella

(Molnár Zoltán: *Víz című katalógusának bevezető szövege*)

Rio de Janeiro, Brazília, 2008. – fotó: Molnár Zoltán

Cetate, Románia, 2008. – fotó: Molnár Zoltán

Széchenyi fürdő, Budapest, Magyarország, 2016. – fotó: Molnár Zoltán

Demre, Törökország, 2000. – fotó: Molnár Zoltán

Mont-Saint-Michel, Franciaország, 2010. – fotó: Molnár Zoltán

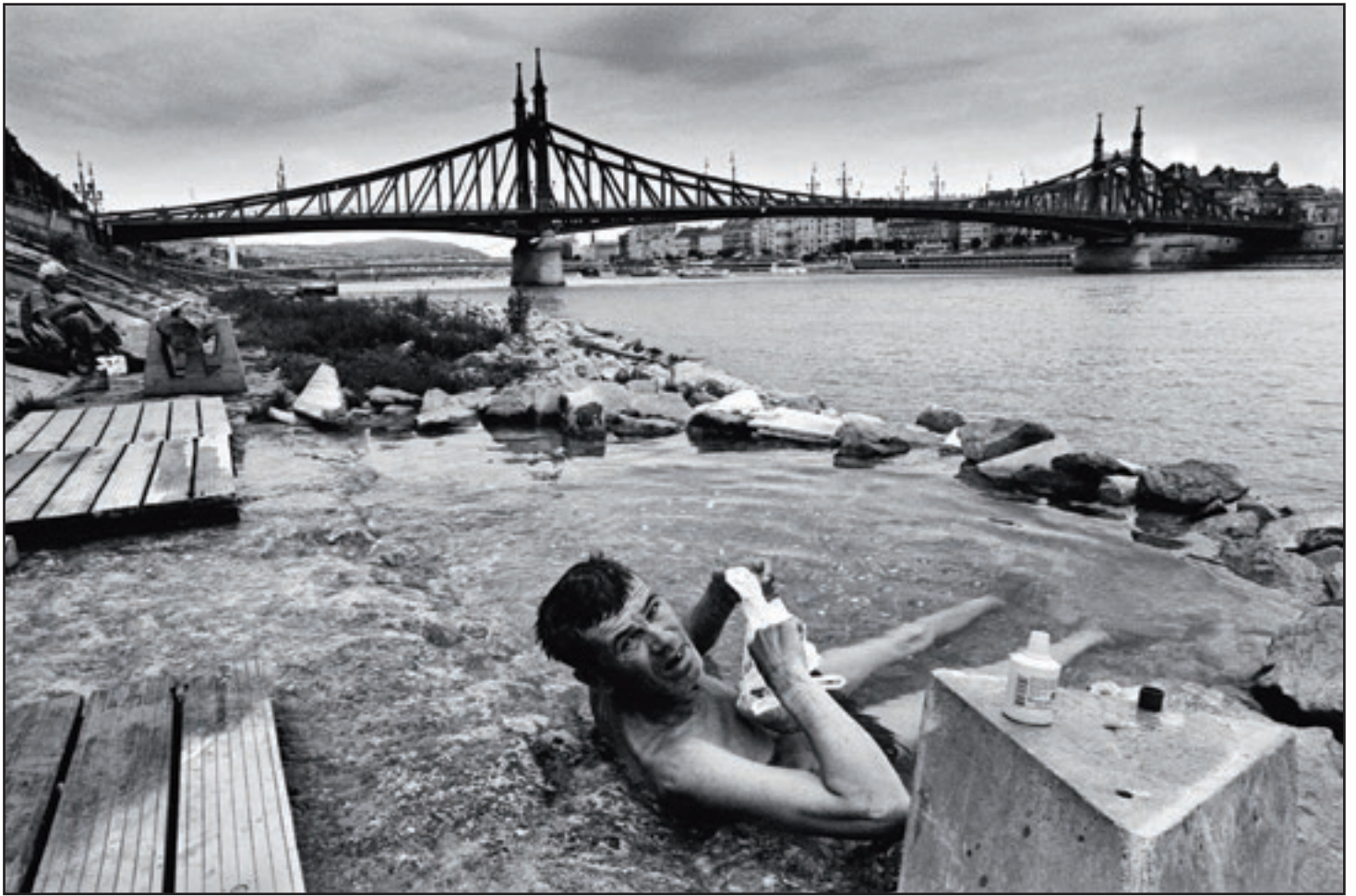
Muros, Spanyolország, 2000. – fotó: Molnár Zoltán

Itaparica, Brazília, 2008. – fotó: Molnár Zoltán

Cetate, Románia, 2007. – fotó: Molnár Zoltán

Budapest, Magyarország, 2018. – fotó: Molnár Zoltán

Széchenyi fürdő, Budapest, Magyarország, 2016. – fotó: Molnár Zoltán

Tihany, Magyarország, 2014. – fotó: Molnár Zoltán

Itaparica, Brazília, 2008. – fotó: Molnár Zoltán

Cancale, Bretagne, Franciaország, 2010. – fotó: Molnár Zoltán

Nagyatád, Magyarország, 2014. – fotó: Molnár Zoltán

Mohács, Magyarország, 2014. – fotó: Molnár Zoltán

Mezőkövesd, Magyarország, 2013. – fotó: Molnár Zoltán

„Szemünk láttára múlik el a múlt”

Interjú Kerner Gáborral

Gyerek voltam még, általános iskolás cingár fiúcska, amikor megismertem Kerner Gábort, aki akkoriban, a múlt század nyolcvanas éveiben a Káli-medencében zajló – épített emlékekre is kiterjedő – „ébredés” és tettekkel párosuló rácsodálkozás központi figurája volt. Azokban az időkben kaptam Gábortól egy nagy, rozsdás kulcsot, mondván, ha segítségre szorulok, s ezt felmutatom neki, akkor ő segít. S bár azóta csak kutyafuttában találkoztunk itt-ott, mégis, a szokottnál is erősebb kíváncsiság munkált bennem, amikor interjúra hívtam. Elővettem a több mint három évtizede őrzött kulcsot is. Egy ütött-kopott hegedűtokkal és egy könyvvel a hóna alatt érkezett hozzám, Révfülöpre.

– Nyáron, a kövágóörsi Kőfesz kapcsán látam egy videót, melyben nagyanyádat, s a tőle tanult katonadalokat emlegetted. Ennek kapcsán eszméltem arra, hogy semmit nem tudok arról, hogy honnan indultál...

– Miskolcon születtem, a diósgyőri vasgár környékén. Egy furcsa, mára már kedves, s ma már csak félig létező kolónián éltünk anyámmal és nagyanyámmal. Édesapám akkoriban a recski munkatáborban vett részt „bentlakásos képzésen”. Édesanyámék ezt az időszakot próbálták valahogy túlélni. A túlélésbe beletartozott a mindennapok megélhetése ugyanúgy, mint az életkedvünk megtartása. Ez utóbbihoz tartozott, hogy a nagymamám – jólelkű tót asszony volt, aki ’47-ben elvesztette nagyapát – folyamatosan énekelt és mesélt nekem. Két és fél éves koromra az összes valamire való irredenta nótát sikerült belém plántálni, de a katonadalokat és a mesék sokaságát is. Ez az élmény életemnek meghatározó részét képezte, az akkoriban felszippantott tudás végigkísér egész életemen. Útmutatóul szolgál a mai napig is.

Aztán, amikor édesapám hazajöhetett, akkor kicsit jobb lett az élet. Elvégeztem az általános iskolát és a középiskolát is. De addigra már nagyon kifelé állt a szekerem rúdja, mert menekülni akartam Miskolcra. Egy évet ledolgoztam a Miskolci Tervezővállalatnál. Onnan jártam ki a diósgyőri vár-

„Az a kulcs”

nál folyó ásatásokhoz. Borzasztóan érdekelték a régi dolgok, a régi épületek. Néhány ottani tervező, Ferenczy Karcsi és a munkatársai folyamatosan beszélgettek velem, s ennek hatására el is határoztam, hogy ott szeretnék dolgozni a továbbiakban is. Erre ezek a jóemberek azt mondták: „Hülye vagy te, Gábor, nem itt kell dolgozni, hanem Budapesten!”

Tetszett az ötlet, hiszen ez akkor a szabaddulást jelenthette. Így egyik nap, amikor hazajöttem a munkából, mondtam a szüleimnek, hogy holnap elutazom Pestre, s ott fogok dolgozni. Majdnem húszéves voltam, de az apám, aki kemény pali volt, már emelkedett is a székből, hogy lezavarjon nekem egy istenes nagy pofont. Ekkor támadt egy mentő ötletem, s azt mondtam: „Édesapám,

te tizenkilenc évesen mentél fel Budapestre, én meg már el is múltam annyi.” Elmaradt a pofon.

– Ez az egyszerűbbik része, de azért „a semmiből” megérkezni a fővárosba akkoriban sem lehetett sima ügy.

– Valami csoda folytán, amikor felmentem a budai Várba, hogy jelentkezzem a Műemlékvédelmi Felügyelőségen, a személyzetis, aki átnézte a papírjaimat, közölte, hogy van egy üres hely a tervezési osztályon, s holnaptól ott dolgozhatok. Egy álom vált valóra, s ezzel elindult a nagyjából két évtizedes pesti korszakom. Mindent magamba szívtam, ami Budapesten beszippantható, s utána jött egy egészen új korszak.

– Ne szaladjunk ennyire előre! Álljunk meg egy kicsit a székesfővárosban!

– Ebben a húsz évben volt munka, volt tanulás és hihetetlenül sok élmény. Ráadásul a munkából kifolyólag kaptam az országról is egy keresztmetszeti képet. Korábban tudtam a szűkebb hazámról és Budapestről, meg a Balatonról volt némi ismeretem. A műemlékes munkák kapcsán viszont bejártuk az országot, a Felső-Tisza-vidéktől az Őrségig, és Szeged környékétől Nógrádig. Rá kellett jönnöm, hogy hihetetlen kincsek között élünk. Borzasztóan érdekelni kezdett a néprajz.

– Azért, ez több volt, mint szimpla érdeklődés...

– Berángattak katonának, amit rohadtul utáltam. Akkoriban voltak TIT-előadások [TIT=Tudományos Ismeretterjesztő Társulat – a szerk.], s amikor ki tudtam lógni a laktanyából, akkor mindig el is mentem ezekre. Itt

„Együtt a család '56 körül, középen nagymamám és én”

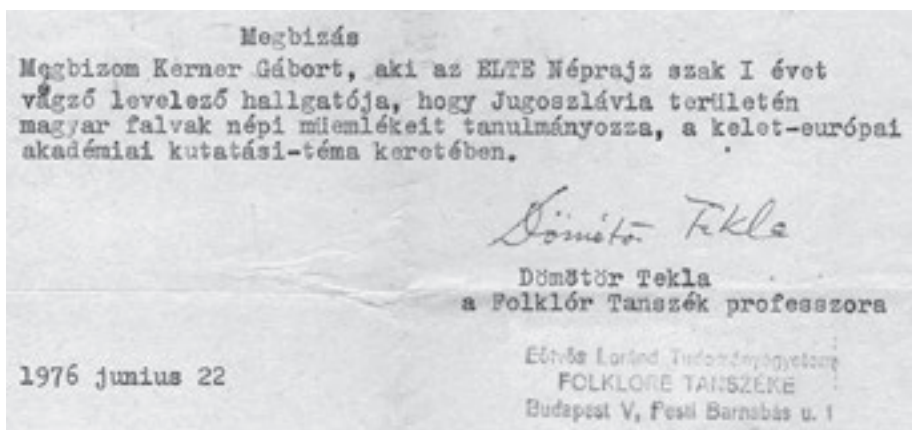
futottam össze Katona Imre néprajzkutatóval, aki hallatlanul érdekes előadásokat tartott. Bősen jegyzeteltem, és igazi zöldfülként különböző kérdésekkel is előhozakodtam. Ezek a kérdések nem lehettek annyira rosszak, mert egy idő után a beszélgetésekben már „katona úr” lett a megszólításom, és hosszasan diskuráltunk az előadások után. A leszerelést követően a munka mellett lehetőségem adódott jelentkezni az Eötvös Lóránt Tudományegyetemre. A felvételi bizottság elnöke Katona Imre volt. A felvételt magyarból és néprajzból kellett írni, s utólag azt gyanítom, hogy magyarból épületes marhaságokat hordhattam össze, de a néprajz szakra felvettek. Egyéni levelezőnek hívták ezt az oktatási formát akkoriban, s nem kellett mellé másik szakot felvenni.

– Hol találkoztál a táncmozgalommal?

– Ehhez az előbb elmondottaknál kicsit korábbra kell visszanyarodni, hiszen a hetvenes évek elején már megcsapott engem a néptánc szele. Egyszer, véletlenül, a Kassák Klubban találtam magam, s megbabonáztott, ami ott zajlott. Elkezdtem botladozni, amiből valahogy tánc lett. Kiderült, hogy valamicske tehetségem lehet, mert Timár mester kiragadott a sorból, és azt mondta, menjek a Bartókba táncolni.

– Hány életet éltél?

– Egyetem, munka, Bartók Táncgyűttes... Ráadásul született addigra két gyerekem is. A családnak nem tett jót ez a pezsgés, de a szellemi fejlődésnek annál inkább. Az egyetem például elképesztően sokat adott, hiszen nem elég, hogy jó tanárain voltak – Barabás Jenő, Dömötör Tekla, Voigt Vilmos, Tálasi István... –, de ráadásul olyan cimborákra is akadtam, mint Vas Jancsi Panyiga, Éri Pityu. Martin György tanította a

táncot. Olyan hihetetlen társaság volt, ami megint csak lökött előre. A fiúkkal elkezdünk járni a vidéket. Panyigával betyárballadákat gyűjtöttünk Somogyban, Éri Pityuval román táncokat Pocsaly környékén. Közben meg dübörgött a táncmozgalom, s bár a Bartók már nem fért bele az életembe, a táncszak belefért. Utólag nem is értem, hogy hogyan bírtuk azt a sok éjszakázást és mulatást.

– Nyilván ez is hozott kapcsolatokat...

– Nagyon jó haverságba keveredtem a Muzsikás tagjaival meg a Tékával, ami az egyik legszimpatikusabb zenekar volt abban az időben. Akkoriban foglalkoztatott a gondolat, hogy racionalizálni kellene az életemet és a programjaimat ahhoz, hogy a másnapokon működni tudjak – ébren bírjak maradni – a munkahelyemen. Így találtam ki azt, hogy a Műemléki Hivatal pincéjében, a Táncsics utca 1-ben legyen a Téka Klub. Ez a nyolcvanas évek elején történt, s ennek köszönhető, hogy három éven keresztül ez a pince volt a Téka „szent helye”, a táncosok, meg a hozzám hasonló léhűtők találkozási pontja.

– Gondolom, ahogy az akkori táncszakosknál szinte követelmény volt, neked sem maradt ki az országhatár túlloldala...

– Szinte természetes volt, hogy képbe került Szék, a Mezőség. Ott aztán kialakultak mindenféle kapcsolatok. Jellemző volt, hogy minden visszajárónak lett egy széki családja, akikkel szoros kapcsolatot ápolt. Keményen részt vettünk a széki népművészet kiállításában.

– Ez a „kiállítás” nem hangzik valami jól!

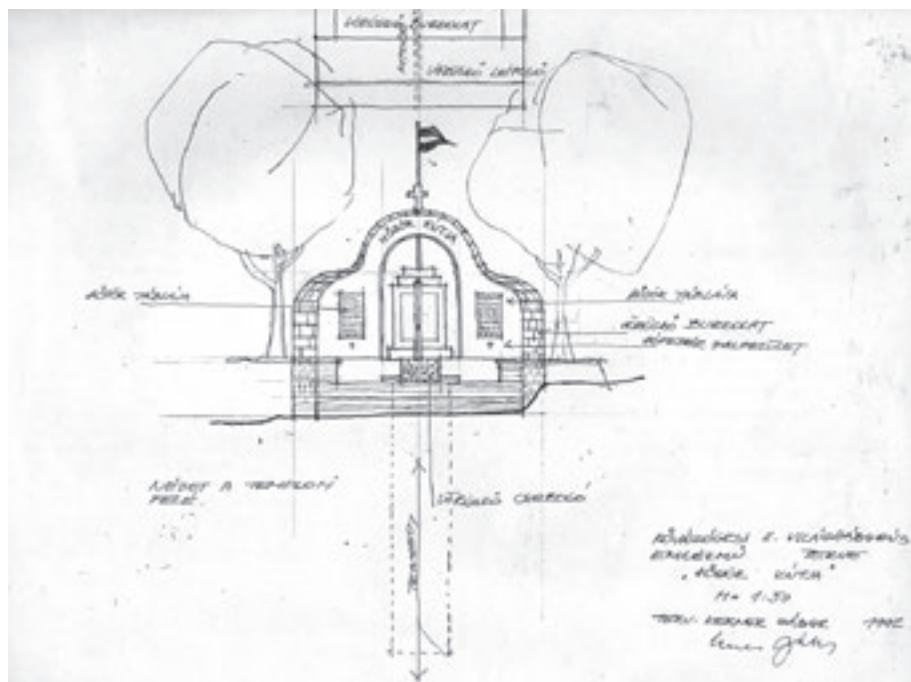
– Legyünk őszinték! Ezek az ottani emberek amellet, hogy nagyon szerették az anyaországot, azért jöttek Budapestre, hogy eladják az árujukat. Kezdetben még a saját kezükkel készített gyönyörűn is gyönyörűbb szoknyákat, mellyeseket, csizmákat. Aztán később már a sorozatgyártásban készült, széki mintára és színvilágra átformált cuccokat. Gyorsan rájöttek, hogy Budapest mindent felvásárol. Így – Budapestnek köszönhetően – tanúi lettünk annak, ahogyan egy élő népművészet átalakul, megbolondul; láttuk, ahogyan ezt az addig zárt világot tönkreteszi a piac.

– De azért nem minden írható a piac számájára...

– Alapdolgokat akkoriban tényleg nem lehetett még tönkretenni. A közösség, ahová Széken jártunk, megmaradt, ahogy megmaradtak a szokások, az ünnepek. Megmaradtak a baráti-emberi kapcsolatok, és megmaradt a tánc meg a zene. Izgalmas korszak volt.

A hetvenes évek végén, amikor a nagy zenészek – mint Ádám István Icsán, vagy Púpos Pista – kezdtek kiesni és kiüregedni, jött néhány fiatal gyerek. Mintha a fűből bukkantak volna elő! Az egyik ilyen fiatal Pali Marci volt, a másik pedig Sipos Márton pakulár barátom fia, szintén Márton. Az ifjabb Mártonnak volt egy testvére, János, aki tehetséges muzsikusként indult, de végül nem lett zenész.

Édesapám, aki '83-ban hunyt el, szintén muzsikusként, de klasszikus zenész volt. Persze, játszott mindent, amiért fizettek. A Márton gyerek nagyon szeretett volna hegedülni, s

mert apám is megismerte addigra a széki barátaimat, adott egy hegedűt az akkor még kisgyermek Mártonnak. Most ez a hegedű van itt nálam.

– *Visszavetted?*

– Teltek-múltak az évek, megnöttek a fiúk. Működött már Pali Marci bandája, s egyszer csak a Művészetek Völgyében találták magukat. Kapolcson volt fellépésük. Én állandó kapcsolatban voltam a családdal, végigkövettem a házasságokat, keresztelőket. Amikor Kapolcson találkoztunk, Sipos Márton kezembe adta ezt a furcsa, koporsószerű tokot, s mondta: „Gábor, visszahoztam neked a hegedűt, ez téged illet!”. A hegedű mellett volt egy kis palack szilvapálinka, fénykép önmagáról és Jánosról, s egy másik, amin az édesanyja, Bikfalvi Zsuzsi látszik abból a korból, amikor megismertem. Ha létezik kedves tárgy az életben, ha van olyasmi, ami összeköt a tánccal, a zenével, a népi kultúrával, akkor apám – kiállítási tárggyá nemesült, nagy utat megjárt – hegedűje ilyen.

– *Így lettél részese a népzene továbbélésének. De kanyarodjunk vissza Budapest elhagyásához.*

– Volt egy pont, amikor úgy éreztem, hogy elég volt a fővárosból, dolgoztam az asztalfiókoknak eleget. Vettem a tarisznyámat és kikötöttem Kővágóörsön, ahol vásároltam egy romot, amit lassan helyreállítottam.

– *De miért pont a Káli-medence?*

– Három terület jöhetett szóba: Zemplén, Baranya és a Balaton-felvidék. Mindhárom táj gyönyörű, és mindegyiken szépséges épített kultúrát találhatunk. Amikor egy közös ismerősünk, Rohály Gábor pincéjében Gábor-napot ültünk, s ahogy az illik, a pincében töltöttük az éjszakát, akkor hajnalban, kapatosan kitántorogtam a határba. Szétnéztem. Alacsony kódok voltak, tán még néhány őz is átszaladt előttem. Tavaszai ilatok voltak és beszélő csend, szemben Sal-

föld és a Feketehegy... Akkor és ott eldöntöttem, hogy innen ne tovább! Így aztán itt tapasztaltam meg azt a falusi életet, amit csak akkor tud érteni és értékelni az ember, ha tényleg letelepedik. Eleinte ez csak hétvégi elfoglaltság volt, de ahogy fejlődött a házam, már le lehetett jönni családdal és barátokkal. Egyre több ismerős akadt a helyiek között is, ráadásul a „bebírók” között is akadtak barátok. Édeni időszak volt, s ’89-re már biztosan azt tudtam mondani, hogy nem kell nekem Budapest. Itt, Kővágóörsön éltem 2017-ig.

– *Ha élő és működő falusi közösségről esik szó, akkor nem a Balaton-felvidék villan be az embereknek. Te mit találtál, amikor leköltöztél ide?*

– Éltek még a nagyzsók, értelmes, okos, jó gondolkodású emberek. Tele volt a környék jobbnál jobb iparosokkal, akiket én szintén a falusi értelmiség körébe sorolok. Éltek a régi orvosok, jegyzők, papok. Ha romokban is, de létezett a klasszikus falusi társadalom, amit még megfejtelt Kővágóörs hihetetlen múltja, a párját ritkító épített örökség. Ez utóbbi nekem különösen fontos volt.

Sokan felújítottunk vagy újjáépítettünk egy-egy házat, aminek az lett az eredménye, hogy a Káli-medencében kétszáznál több régi épület kezdhetett új életet. Ezzel megmaradhatott a vidék arculata. Én magam, a körjegyzőségeken dolgozva, építhetőségi előadóként igyekeztem tenni a dolgomat. Elkezdttem tervezni, épületeket helyreállítani, menteni, ami menthető.

– *Ez egyfajta beszélgetés a múlttal, nem?*

– Amikor hozzányúlsz egy régi házhoz, akkor hozzáérsz ahhoz a családhoz, amelyik abban a házban élt. Néha nyomon követhető egy-egy család története a XVIII. századtól napjainkig. Semmilyen egyetem nem tud

felkészíteni ezekre a dolgokra, ilyesmit csak akkor lehet megtapasztalni, amikor magad kezdesz foglalkozni a kövekkel. Így válik életbevágó kérdéssé, hogy miként lehet ezt a tradíciót roncsolásmentesen, de ma is élhető formában átmenteni.

– *Az itt élő iparosok között fontos szerepe volt a kőműveseknek. Értem ez alatt a kőműveseket...*

– ...akik mindent tudtak a szakmáról és az anyagról. Nagyon szépen lehetett velük együtt dolgozni. Amikor az én terveim alapján a kővágóörsi temető kápolnáját állítottuk helyre a helyi mesterekkel, akkor mindenki előszedte az évszázados szerszámokat. Olyan eszközöket használtak, amelyeket a nagypapák és a szépapák is a kezükbe vettek. Itt mindenki a kőbe született és a kőből nőtt ki.

– *Felületesen ismerve a falut, a Hősök Kútját jut eszembe. Azt is veled építették...*

– Kulcsár Feri bácsi és Zámbo Imre bácsi mesterei voltak a szakmának. A kilencvenes évek elején, amikor a község elhatározta, hogy emléket állít a második világháborúban elhunyt kővágóörsi polgároknak, katonáknak, zsidóknak..., mindenkinek, aki a világegés áldozata lett. Mindkét kőműves szorgalmazta az emlékművet, hiszen mindkettejük testvére odavesztett az orosz fronton. A község által kiírt pályázaton ketten indultunk el: Mayer István egy szobrot álmódott meg, én pedig a Hősök Kútját találtam ki. Utóbbi valósult meg. Megrajzoltam, s elkezdtük építeni az emlékművet. Egyik széléről Kulcsár Feri bácsi, a másik széléről meg Zámbo Imre. Már az elején láttam, hogy valami nem stimmel, nem úgy alakul az építmény, ahogy kellene. Ott álltam velük, és mutattam a rajzot, mondván, hogy ez nem így van. Erre mondták: „Ugyan, Gábor, a papír mindent kibír”. Sokáig nem jutottunk dülöre egymással, végül a helyszínen építettem egy valós nagyságú modellt. Láttam a pillanatot, amikor megértették, hogy mit akarok. Onnantól kezdve egymással szemben dolgoztak, szinte versenyben. Középen találkoztak a zárókőnél. Így épült meg az emlékmű, amely nem csak az áldozatoknak állít emléket, de a falusi összefogásnak is. Számos ilyen mozzanat töltötte ki azt a három évtizedet, amit a faluban töltöttem.

– *Ezek majdnem idilli pillanatok, de a „bebírók” és helyiek mennyire tudtak összekapcsolódni a hétköznapi életben?*

– Ha egy szóval kell válaszolnom: semennyire. Persze, ez nem ennyire tragikus, és több forgatókönyv futott egymással párhuzamosan. A helybéli mindig is elkülönült a „pestitől”. Mindenki, bárhonnan jöjjön is, „pesti” volt a helyiek szemében. Ezek a „pes-

„Gyermeknap Kővágóörsön (2000-ben még létezett az iskola)”

tiek” avagy bebírók – hozzám hasonlóan – be akartak szervülni a paraszti társadalomba, és parasztnál is parasztabbak akartak lenni. Ez baromira nem ment. Ilyesmi csak akkor lehet igaz, ha az ember ideköltözik, és felvállalja a közösség minden valódi nyűgét. De – még ha a napi létben együtt is vagy az emberekkel – akkor se érheted el, hogy ne legyél gyűttment.

– *Mi kötötte össze és mi különítette el a helyieket és a bebírókat?*

– Összekötötte őket az érdek. Lehet ezt szépitni, de ez egy nagyon fontos kapocs. A bebírók megvették a helyiek házeit. Volt olyan helyi, aki ebből a pénzből elment egy tapolcai panelba lakni, de akadt, aki csak arébb költözött a falun belül, s elvállalta az épület építését és gondnoklását. Az így létrejövő élő kapcsolat érzékeny és sérülékeny volt, s addig tartott, amíg nem állt elő konfliktus. S ha kenyértörésre került a sor, akkor abban a pillanatban érvé vált, hogy „én helybéli vagyok, az meg csak egy gyűttment bebíró!”. Sajnos ez a különállás mai napig is eltart.

– *Nem próbáltátok oldani?*

– Amikor táncházat, népfőiskolát, kulturális programok garmadáját csináltuk, akkor az volt a cél, hogy bevonjuk a helyieket: adjunk olyasmit, aminek örül a helyi is.

– *Jól hangzik.*

– Bármennyire jól hangzik, mégis tévút. Nem vezet sehová. '85-ben, amikor megalapítottuk a Káli Medence Környezetvédelmi Társaságot, mindent elköveztünk, hogy bevonjuk a helyi fiatalokat is. Az idősebbeket nem lehetett megmozdítani, de a fiatalok közül is legfeljebb kettőt-hármat. Nem lehet úgy csinálni semmit, hogy az ne váltson ki valami megmagyarázhatatlan ellenérzést, érthetetlen taszítást.

– *Té ezt érted?*

– Értem is meg nem is: „nem az én kutyám kölyke...”. Ráadásul a bebírók is sokfélék, s nem mindenki viselkedett úgy, ahogy kellett volna. Tetszik vagy sem, sokat rontottak a bebírók is a helyi kultúrán.

– *Ez elég radikálisan hangzik.*

– Az a fajta filmes világ, ami a Jancsóékkal érkezett a Káli-medencébe, akaratlanul is sokat torzított a helyiek nézőpontján. A helyiek úgy látták, hogy melő nélkül is lehet nagy dohányt szakítani. Az emberek egy része megbolondult ettől. Aztán erre tett rá egy lapáttal az ingatlanvásárlás felbolydulása. A nyolcvanas évek elején húsz-negyvenezer forintért adták el a házakat. A negyvenezer megduplázódott, s aztán a parasztember rájött, hogy akár annak a dupláját is kérheti. Beindult egy lavina. Eltorzult a világ, s ezek a folyamatok beindítottak egy népeségcserét is: fogyni kezdtek a falusi polgárok

az egész Káli-medencében. Az idegenforgalom is sokat tett hozzá a folyamatokhoz, hiszen a helyi közösségi élet – amibe beletartozott a kocsmá, a borverseny, az iparosok összejövetelei – elsorvadása felgyorsult. Kimúlt a kővágóörsi búcsú is. Ami helyette van, a „csinált falunap” semmit nem ér a közösség szempontjából.

Mindezek hatására olyan érzés alakult ki bennem, mint ami akkor elfogott, amikor elhatároztam, hogy Budapestről lelépek. Elegem lett az egészből, mert éreztem, hogy nincs remény arra, hogy a hagyományos értelemben vett falusi közösség létrejöjjön. Azt tapasztaltam meg, hogy – minden szépségével együtt, vagy annak ellenére – a Káli-medence közössége annyira széthúzó, hogy az hihetetlen. Ehhez egy bizonyos ponton túl nem akartam asszisztálni. Pedig húsz évig részese voltam mint önkormányzati képviselő és négy éven keresztül alpolgármesterként is.

– *Az ábrándokat és reményeket elsodorta a rögválóság?*

– Itt tapasztaltam meg, hogy mi az a hihetetlen ellentét, ami – nem is tudatos szinten – ott feszül a gyűttment és a helybéli között. Bármit, bármilyen jó dolgot kitalálhattál, nem az volt a fontos, hogy ez mennyire lehetne jó a közösségnek, hanem az a kérdés, hogy „miért mondja, aki mondja?” és „milyen haszna lesz neki ebből?”.

Közben született két fiam, és azok a csapások, amik tovább rombolták a közösséget – például az iskola bezárása – arra készítettek, hogy vegyem a kalapom. De nem mentem messzire, most Keszthelyen élek.

– *...és onnan nézegetsz vissza?*

– Ráadásul úgy tűnik, van mit nézni. Az elmúlt nyáron egészen fantasztikus volt a Csúri Ákos által szervezett, négynapos, Kőfesz nevű kulturális rendezvény. Feltámadt bennem a remény. Kicsit visszatért az optimizmusom, hogy hátha... A közönség persze itt is elsősorban bebírókból állt. De mégis, történt valami, aminek lehet pozitív hozadéka. Az egész mögött ott állt a „táncház” szelleme, jobbnál jobb zenekarok és táncosok jöttek. Nagy hangsúlyt kapott Cseh Tamás emléke is, ami érezhetően összetartja a bebírókat is. Már amennyire még megvan az eredeti társaság.

– *Hiszen, ha nem tévedek, a bebíróknak is van egy új hulláma.*

– Most egy furcsa, gyökértelen társaság kezdett rátelepedni a tájra. Olyanok, akiknek már a nyolcvanas-kilencvenes évek sem jelentenek semmit. Ehhez képest volt öröm, hogy a Kőfesz kapcsán fellángolt bennem, hogy jó lenne újra itt élni.

– *Visszatérve az épített örökségre: van még, maradt még menteni való a Káli-medencében?*

Kerner Gábor

– Rengeteg tennivaló lenne. Azt az elvet, hogy a múltat megőrizve újuljon meg a környék, nem mindig sikerül szem előtt tartani. Komoly erőfeszítéseket tettünk a rendezési terv készítésekor. Csináltunk egy olyan helyi védettségi listát, ami ezt a megújulást szolgálja. A célok közé tartozott például, hogy ne legyenek újabb építési telkek a községhez csatolva. A belterületen is annyi a foghíj és a várakozó régi épület, hogy ezek megújításával sem érnénk el azt az aranykort, amikor két és félezer lakosa volt Kővágóörsnek. Ma szemrebbenés nélkül belemegy a község abba, hogy egy XIX. századi kovácműhelyt – az orvosi rendelővel szemben volt – porig romboljanak, és a helyére valami ótvar épüljön.

A folyamat országszerte ugyanígy zajlik. Megjelent a környéken egy új komfortfokozatot igénylő réteg, amelyiknél a Káli-medence státuszszimbólumnak számít, de a többi, például az utcakép, már egyáltalán nem érdekli. Ront és bont. Pedig csak egy kis odafigyelés kellene. Ugyanígy ebek harmincadján vannak a Káli-medence középkori romjai is: nem törődik velük se a község, se az állam. Szemünk láttára múlik el a múlt.

– *Pedig, voltak itt jól sikerült történetek. Például a kilencvenes években megújult evangélikus templom...*

– Persze, de amögött ott állt még a Műemléki Felügyelőség teljes csapata, az élő egyházi közösség, a Bramac gyár, ami mint referenciamunkához ingyen biztosította a cserpet, a restaurátorok, a fafaragók. A kezdeményezés mögött ugyanúgy ott álltak a helyiek, ahogy az állam is. Azóta megújult az egykori evangélikus gimnázium épülete, de ezzel vége is a sikertörténetnek. A katolikus plébánia lakatlan, épülete pusztul.

– *...és a zsinagógáról még nem is beszéltünk.*

– Nana, ott lehet, hogy történik valami! Állítólag egy zsidó közösség vásárolta meg a zsinagógát, s meglepő módon az a céljuk, hogy zsinagógát csináljanak belőle – ha

„A kővágóörsi zsinagóga 2019-ben”

minden igaz. Óriási lépés lenne a falu szempontjából, ha megmenekülne a zsinagóga.

– *Az ország más tájain mi a helyzet?*

– Az itt felismert jelenségek és folyamatok az ország más tájaira is jellemzőek. Ugyanazek a problémák vannak Tihanyban, Szigligeten és más részein az országnak, ahol a turizmus szempontjai elnyomnak minden mást. Aztán vannak olyan területek, ahol nem történik semmi; még rombolás sincs, csak a csendes pusztulás. Egy, a hatvanas években még létező tanya – kinn a tanya világban – még élet volt, gazdálkodás. Ennek helyén ma egy facsoport áll, s ebből tudható, hogy ott valaha tanya lehetett.

A modernizáció és az átalakulás mindig is jelen volt a falvakban, de az, ami most zajlik, teljesen szokatlan. Előtérbe kerültek a „semmilyen szerkezetek”. Ha végigmész egy bácskai vagy bánáti falun, akkor azt látod, hogy a gyönyörű faszervezeteket kidobták, s elfoglalta helyüket a műanyag. A levert homlokzatot eltakarja az üvegyapot vagy bármilyen más hőszigetelő réteg. Ezekkel eltűnik, megszűnik az, ami a klasszikus faluképet adta.

2017-ben minden település elkészítette a maga arculati kézikönyvét, ami arról szól, hogy mentjük azt, ami menthető. Ehhez hozzátartozott a helyi értékvédelmi rendletek kidolgozása: kezdjünk valamit a meglévő adottságainkkal. Erre minden község kapott pénzt. De ezek után semmi – tényleg semmi – nem történt az így elkészült tervekkel és tanulmányokkal. Ha körülnézünk Kiszombor környékén, Csongrádban – és ez csak egy kiragadott példa –, akkor látható, ahogy naponta tűnnek el gyönyörű házak: leverik a homlokzatot, kicserélik a nyílászárót, s a ház máris akárhol lehetne. Ezt nem lehet rákenni senkire, ezeket a folyamatokat maguknak generálják a közösségek.

– *Van megoldás, vagy marad a dokumentálás?*

– Talán célzásokat lehet tenni arra, hogy mi lenne a járható-járandó út. S bármennyire nem szeretem, mégiscsak kellenének törvények. Pillanatnyilag az építésügy oly mértékben liberalizált, hogy attól mindenki – a tervezőtől az építetőig – megbolondul. Szabad a gazda, mindenki azt tesz, amit akar. A törvény azt mondja ki, hogy háromszáz négyzetméterig engedély nélkül építhetsz. De azért ott van a törvényben, hogy ehhez kellene tervet készíteni, egyeztetni. Az emberek agyáig csak az jut el, hogy „háromszáz négyzetméterig, engedély nélkül”. Ezen a ponton elszabadult a pokol: lesz, ami lesz. A múltban is történt számtalan rombolás, amelyek által megszületett a reneszánsz, a barokk és a szecesszió, és egy csomó érték. De a mai rombolásból nem látszik kibontakozni semmi sem.

– *Hol van ilyenkor a műemlékvédelem, hol van a hivatal?*

– Az sikeresen felszámoltatott. Egy hosszú és fájdalmas átalakulás végén gyakorlatilag megszűntek a hivatalok. Járási hivatalok szintjére degradálódott az építészetnek ez a szelete. Napjainkra szinte már láthatatlan, s ahogy azt hallani lehet, márciusra a jegyzőktől elveszik az építési ügyeket, s ezek a megyéhez kerülnek. A lokális beavatkozási lehetőség ezzel teljesen megszűnik. Érdekes módon, amíg mi leépítettük a műemlékvédelmet, addig a környező országokban – Szlovákiában, Romániában, Ausztriában – gyönyörűen működik a magyar minta szerint felépített rendszer. Kárpátalján egyáltalán nincs ilyesmi, Szerbiában pedig, bár hivatali szinten létezik, de a gyakorlati haszna nagyon csekély.

– *Ejtsünk néhány szót erről a friss kötetről,*

amit most kaptam tőled! Címe: „A szegedi nagytáj építészeti útmutatója”.

– Egy ilyen munkát olyan területen lehet elvégezni, ahol van még kellő mennyiségű tradicionális épület. És vannak olyan kortárs épületek, amelyek illeszkednek a lokális kultúrához és hagyományhoz. Az Újvidéken élő Szilágyi Máriával kerestünk egy olyan területet, ahol tanulmányozhatók ezek a jelenségek. Így esett választásunk a szegedi nagytájra.

– *Mi az, hogy „nagytáj”?*

– Ez magába öleli ezen az oldalon Szeged környékét, Csongrád és Bács-Kiskun megyét, Szerbiában Bácskát és Bánátot, Romániában szintén a Bánátot. Egy határokon átívelő pályázati lehetőségnek köszönhetően, egy IPA-program keretében tudtuk elvégezni az alapkutatást és megvalósítani a könyvet. A két háború között Bálint Sándor szegedi néprajzkutató bejárta ugyanezt a területet, ezt a százharminc települést, és ő adta a „szegedi nagytáj” elnevezést.

Ez a mocsaras vidék a XVIII. században nagybirtokosok kezébe került, akik lecsapolták a területeket, és termőfölddé tették a vidéket. Majorsági gazdálkodás kezdett kialakulni. Telepítettek ide magyarokat, szerbeket, németeket, tótokat, ruszinokat..., akik elsősorban dohánytermesztéssel foglalkoztak. A területen a XVIII. századtól kezdve megfigyelhető, hogy – ma ezt így mondjuk – típustervek alapján épültek a sakktablela szerkezetű települések. Mindenki a státuszának megfelelő telket, építőanyagot, tervet kapott. Ezen logika alapján jött létre a „szegedi nagytáj”. Ez a tradíció ma is megfigyelhető, ahogy megfigyelhető a felgyorsult pusztulás is. Néhány hónap alatt tűnik el olyan épületek sokasága, amelyekkel lett volna mit – kellett volna valamit – kezdeni. Ennek a vidéknek a feltárása és dokumentálása ez a könyv. A szegedi múzeum részéről három kutató dolgozott velünk, Bárkányi Ildikó, Fodor Ferenc és Ozsváth Gábor, akik elvégezték az alapkutatást, amire mi ráépítettük a konklúziót, s így jött létre ez a kétnyelvű, s ennek megfelelően két irányból forgatható kötet.

– *Így, közeledve a hetvenhez, van, aki már leltárt készít az eddigiekről, s akad, aki a jövőt fürkészi. Gyanítom, te az utóbbiak csoportját erősíted.*

– Hmm, tényleg lassan hetven leszek? A fene se törődik velem! Rengeteg tervem van a műemlékes munkáim mellett, össze kell raknom a múlt morzsáit, írok, dokumentálok, és közben emlékezem. Ahogy kedves „Széki Zsuzsi” barátnőm mondta: „nem vagyunk cukorból, hogy elolvadjunk”. A leltárt majd csinálja meg valaki más!

Grozdzits Károly

„Most jöttem Erdélyből...”

Almási István írásai népzeneről és népdalkutatásról – MMA Kiadó, Budapest, 2019.

A kötet szerzője, a nyolcvanötödik születésnapját ünneplő Almási István régi erdélyi református lelkész família sarja, Almási Sámuelnek, a XIX. század neves népdalgyűjtőjének dédunokája.

Almási tehetségére, a népzene iránti vonzalmára még főiskolás korában Jagamas János figyelt föl, és a tanulmányok befejezése után maga mellé vette a Kolozsvári Folklórintézetbe. Jagamas Jánosról (1913–1997) tudnunk kell, hogy a II. világháború utáni erdélyi magyar zenész- és tudósképzésnek egyik legjelentősebb személyisége volt. Kodály-tanítványként ő közvetítette az új magyar népzene-tudomány szellemét és szemléletét Erdély felé, és miután a Kolozsvári Folklórintézet élére került, „ő irányította és hangolta össze valamennyi romániai magyar népdalgyűjtő tevékenységét”. (Almási István: *Jagamas János emlékezete. In: A népzene jegyében. Kolozsvár, 2009.*)

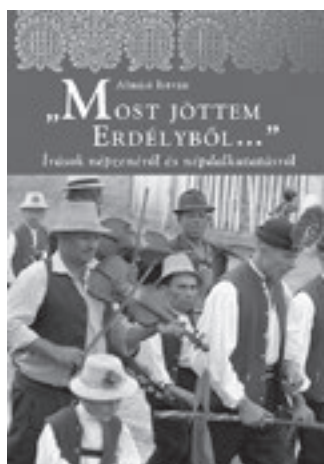
Almási 1957-ben kapta kinevezését a Kolozsvári Folklórintézetbe, és ettől kezdve közel ötven évig, 2004. december 1-jei nyugdíjazásáig volt az intézet munkatársa. Csaknem fél évszázadon át végzte és vitte – sokszor egymaga – az erdélyi magyar népzene-kutatás ügyét. Őt is a nagy gyűjtők között tarthatjuk számon: módszeresen járta a népzenei szempontból kevésbé feltárt területeket (Érmellék, Szilágyság, Lápos mente, Aranyosszék, a Kis-Küküllő–Maros köze, Nyárádmente, Háromszék), és mintegy ötezer dallamot gyűjtött százharminc erdélyi, illetve partiumi helységből.

Korai jelentős munkája a *Magyarygyerőmonostori népköltészet* (Olosz Katalinnal, 1969) című monografikus jellegű anyagközlés. Magyar, román és német táncdallamok forrásértékű közreadását tartalmazza a kétszáznegyvenöt népi táncdallam (Iosif Herțeaival, 1970). Két kiadást ért meg (1972, 1982) az általa összeállított *Tavaszi szél vizet áraszt* című gyűjtemény. Ez a kis daloskönyv a két háború közti kisebbségi magyar életben fontos szerepet játszó, 1943-ig nyolc kiadást megért *Mi dalaink* című népdalgyűjtemény helyére lépett, annak funkcióját töltötte be.

A magyar népzene-tudomány több alapvető művéhez, kézikönyvéhez kapcsolódik Almási István neve. Ő a szerzője a *Szilágysági magyar népzene* című monográfiának (1979), társszerzője (Benkő Andrással és Lakatos Istvánnal) a Seprődi János zenei hagyatékát feldolgozó *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése* című vastag kötetnek (1974), sajtó alá rendezte, utószóval és bibliográfiával látta el Jagamas János válogatott tanulmányainak kötetét *A népzene mikrokozmoszában* címmel (1984).

A szilágysági kötet a korábbi kutatások kirívó hiányát pótolta: a hatvanas évekig onnan mindössze harmincnégy dal szerepelt a gyűjteményekben. Almási 1963 és 1976 között ezer dallamot vett magnetofonra, ezeket lejegyezte, rendszerezte, és jegyzetekkel, bevezető tanulmánnyal kiegészítve 1979-ben közreadta.

Elemző, rendszerező és dallamtörténeti kérdésekkel foglalkozó tanulmányai mellett Almási mindvégig nagy figyelmet szentelt az erdélyi vonatkozású tudomány- és kutatástörténetnek. (1989-ben megvédett doktori disszertációjának is ez a témája: *Az erdélyi magyar népzene-kutatás kezdeti szakasza.*) Elsősorban az ő nevéhez fűződik annak a ténynek tudatosítása és bizonyítása, hogy Seprődi János az erdélyi magyar népzene-kutatás egyik központi alakja. Almási tette a legtöbbet azért, hogy Seprődi az őt megillető tudománytörténeti helyre kerüljön. Amellett, hogy az imént említett gyűjtemé-

nyes kötetnek egyik szerzője, Seprődi személyével, munkáival és messzire sugárzó pedagógiai hatásával számos további írása foglalkozik.

Almási István a társtudományok művelőinek nélkülözhetetlen zenei munkatársa, könyveik zenei részének szerzője, gondozója. Ezt példázzák Kányádi Sándor német és jiddis népköltészetből fordított és összeállított kötetei, valamint Faragó József balladaközlései és tanulmánykötetei.

A szerző kimutatása szerint eddig tizenegy könyve jelent meg (részben társszerzőkkel), százhatvankilenc tanulmányt, cikket, ismertetést közölt gyűjteményes kötetekben, folyóiratokban, újságokban, és százkilencven előadást tartott különböző fórumokon.

Almási István hetvenötödik születésnapjára, 2009-ben *A népzene jegyében* címmel jelentek meg válogatott írásai Kolozsvárt. A „*Most jöttem Erdélyből...*” címet viselő jelen kötetet, mely az elmúlt tíz év termését tartalmazza, a nyolcvanötödik születésnap tiszteletére adta ki a Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, felelős szerkesztője Szathmáry István. A könyvet a szerző rövid előszava vezeti be és életre hozza. A benne foglalt tizenhét írás mintegy fele tudományos rendezvényeken, konferenciákon elhangzott előadás, itt jelenik meg először írott formában, a többi írás gyűjteményes kötetekben, alkalmi kiadványokban látott korábban napvilágot. Mindegyik gondolatébresztő, tanulságos olvasmány szakmabelinek, népzenei kérdések iránt érdeklődőnek egyaránt.

A könyv bemutatóján megszólaló kiadói szakemberek kiemelték, tudományos szövegekben ritka, milyen világos, közérthető és olvasmányos a szerző stílusa amellet, hogy filológiaiag rendkívül alapos. Ennek jó példája mindjárt a nyitó tanulmány, *Az erdélyi népzene Kodály Zoltán kompozícióiban*, melyben azt vizsgálja, hol jelennek meg Kodály zeneszerzői életművében a három nagy erdélyi gyűjtőtől (1910, Gyergyó; 1912, Kászony; 1914, Bukovina) dallamemlékei. Számba veszi, hol és hány dallamot gyűjtött, melyek váltak ezekből közismertté és melyeket dolgozta föl, illesztette be kompozíciói közé. Felidézi Kodály széki kirándulását is 1943-as, kolozsvári látogatása alkalmával. Másutt (*Kodály Zoltán a székelység népdalkincséről*) Almási azt elemzi, hogy Kodály szemléletére hogyan hatottak, tudományos munkásságában hol jelennek meg a székelység népdalok, e „különös, ódon tűzben ragyogó ékszer” megismerésének tapasztalatai.

Elemző ismertetéseket ír a népzene-kutatás új teljesítményeiről, eredményeiről, melyek igen lassan, nagy késéssel jutnak el még szakmai körökbe is, nemhogy a hazai köztudatba, oktatásba. Almási lektorálta annak idején a magyar zenefolklorisztika alapfeladatának tekintett kritikai összkiadás, *A Magyar Népzene Tára* jómagam, Domokos Mária és Paksa Katalin által szerkesztett két terjedelmes kötetét (IX. kötet, 1995; X. kötet, 1997), valamint Bereczky János hatalmas vállalkozását, *A magyar népdal új stílusa* című négykötetes korpuszt (2013). Az összkiadás kötetekről szólva Almási ismerteti azoknak Járdányi Pál által lefektetett elvi alapjait, tartalmát és felépítését, kiemeli a közzététel egységes jellegét, és azt is, hogy a kötetenként mintegy ezer dallamváltozat szövegének „nyelvjárási hűséggel történő, megbízható közlése révén e kötetek népköltészeti kutatók és irodalomtörténészek számára is értékes adatok forrásul szolgálhatnak”. (51.) Fontosnak tartja, hogy a kötetek teljes

Almási István új kötetéről

Almási István Szabolcsi-díjas tudós az erdélyi magyar népzene kutatás egyik legjelentősebb alakja. Kolozsvárott született, és ott él most is. Már ez a tény is meghatározó színt és jelentőséget ad munkásságának.

Egyetemi tanulmányai idejére sem távozott más városba, a helyi Gheorghe Dima Zene-művészeti Főiskolát végezte el, majd megszerezte a zenetudomány doktora címet. Tanára volt Jagamas János, aki felébresztette érdeklődését a zenefolklorisztika iránt. Munkahelye mindvégig a Kolozsvári Folklorintézet volt (mai hivatalos neve: a Román Akadémia Folklorarchívuma), de több egyetemen is tanított, illetve tartott előadásokat: a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen, a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen, a marosvásárhelyi Színházművészeti Egyetemen, az ELTE Folklor Tanszékén és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen. Több más, jelentős mű mellett ő lektorálta „A Magyar Népzene Tára” IX. és X. kötetét, valamint Bereczky János monográfiáját, amely „A magyar népdal új stílusa” címmel jelent meg.

Első gyűjtőútja 1953-ban, tanára javaslatára a kalotaszegi Türebe vezetett.

A szép életút alatt mintegy ötezer dallamot rögzített, ebből négyezret le is jegyzett, egy részüket ki is adta. Tizenegy könyve jelent meg, százkilencven előadást tartott.

Művészeti munkásságára jellemző, hogy templomi dalárdát is vezetett, népzenei témájú rádióműsorokat készített és színpadi produkciók zenéjét álmodta meg.

Almási István a Magyar Művészeti Aka-

démia rendes tagja 2005 óta. 2004-ben a Romániai Magyar Dalosszövetség Jagamas János-díjjal is kitüntette. A laudációban László Ferenc zenetörténész ezt mondta a kitűnő kutatóról: „Tudományos habitusára jellemző, hogy egyetlen közölt mondatát sem kellett soha visszavonnia, vagy akár csak átmódolnia is. Mintha nem papíron rögzítené, hanem köbe vésné írásait! Pályatársai örvendenek, hogy személyében van kire felnézniük.”.

A „Most jöttem Erdélyből...” című kötet Almási Istvánnak az utóbbi időben megjelent vagy elmondott előadásait tartalmazza. Szép és egységes kép rajzolódik ki benne arról a tudásról, amelynek alapja sok évtized figyelő és gondosan elemző munkássága. Tizenhét tanulmányt olvashatunk, amelyekben van szó Kodályról és Bartókról, de más nagy elődökről, kutatótársakról is: Domokos Pál Péterről, Kallós Zoltánról, Domokos Mária-ról és Seprődi Jánosról. Elgondolkodtató írása Áprily Lajos népdalélményeiről további kutatásokra sarkall. A „Népi táncdallamok az 1960-as évek kiadói útvesztőiben” című cikk komoly történelmi értékkel bír, kevesek által ismert adatokat mutat fel, és helyre tesz jó néhány félreértést is, megemlékezve saját, kevesekhez eljutott művére. Így fejezi be az írást: „A későbbiek során aztán Isten hozott vög esztendőit is.”.

A „Kölcsöndallamok erdélyi népballadákban” című tanulmány Vargyas Lajos gondolatmenetét viszi tovább. A sokak által pedzegetett gondolat – a széki népdalok egy része veretes költői szöveget tartalmaz – itt kap teljes magyarázatot. Számos példával mutatja meg ezek

eredetét és helyét Szék népdalkultúrájában. Az utolsó mondat: „Bényei Gábor, Czuczor Gergely, Nyizsnyay Guztáv, Petőfi Sándor, Sebők László, Szakál Lajos, Szentiváni Mihály, Tompa Mihály és Tóth Kálmán, valamint ismeretlen szerzők verseinek elhangzása széki énekesek ajkán viszonylagosnak mutatja a helység sokszor hangsúlyozott elszigeteltségét, mindazonáltal nem teszi kérdéssé sem az archaikus vonások valóságát, sem a hagyományörzés erejét, sem azt a tényt, hogy Szék a mezőségi magyar népi műveltség legjelentékenyebb megtestesítője.”.

Szót kell ejteni Almási István írói vénájáról, esszéinek stílusáról. Olyan tudományos fejtegetéseket olvashatunk tőle, amelyekben nyoma sincs a tudósi gögnek: minden szava érthető. Alázattal szól olvasójához, olyan nyelvezeten, amely irodalmi körökben is megállja helyét. Veretes, szép gondolatok vannak itt, erdélyi szavakkal.

A könyv szép karácsonyi ajándék volt nekünk, akik Erdélybe a tiltott időkben is jártunk, és most is oda húz a szívéünk. Olvassa el Almási István könyvét, aki szeretne tisztában látni a népzene-tudomány útvesztőiben, vagy csak egyszerűen izgalmas olvasmányra vágyik!

Várjuk a további köteteket, hiszen a tudós fiókja tele van le nem jegyzett dalokkal, és valószínűleg további, számunkra fontos mondanivalója is van.

E munkához Almási Istvánnak további jó egészséget kívánok!

Fehér Anikó

szöveganyagának angol fordítása lehetővé teszi, hogy a nemzetközi tudományosság képviselői is megismerjék. Bereczky János két évtized egyéni munkájával létrehozott teljesítményét különösen magasra értékeli: „Bereczky János nemcsak az új stílus kialakulásának idejére derített fényt, hanem [...] a stíluson belül is ki tudta mutatni a fejlődési folyamat zenei jellegzetességeivel szemléltethető különbségeit. Elmélyült vizsgálatai alapján ma már nem kétséges, hogy e stílusnak van egy korai és egy kifejlett szakasza [...]” (61.) „Lényeges újdonsága Bereczky János munkájának az új stílusú dallamtípusok korszerű rendszerének a megalkotása.” (63.)

Almásit mindig is érdekelte a népköltészet és műköltészet viszonya, költők népzenei élményei (Áprily Lajos népdalélményei). *Műköltői szövegek széki népdalokban* című írásában egy sajátos jeleniséget elemz. Állítása szerint a szakirodalom korábban mindenképp Szék zártságát, elszigeteltségét és erős hagyományörzését hangsúlyozta. Az erős hagyományörzést ő sem tagadja, viszont számos példával, szövegidézzel bizonyítja, hogy a széki folklorban feltűnően sok XIX. századi műköltői szöveget találunk a folklorizáció különböző fokán. Ezzel egyszersmind arra is felhívja a figyelmet, hogy a szívós hagyományörzés megfér új hatások befogadásával is.

Szívesen boncolgatja a vitás, vagy nem kellően tisztázott, illetve értelmezés-változáson átment fogalmak jelentését (a népies műdal mibenléte, nóta és népdal, városi és falusi népzene), több oldalról

vizsgálja a zenei anyanyelv fogalmának jelentését, tartalmát, alakulásának folyamatát (*A magyar zenei anyanyelv, Népzenei ihletés és eredetiség Bartók műveiben*).

Külön figyel a tudományág erdélyi vonatkozásaira: számon tartja az onnan elszármazottakat (Domokos Pál Péter, Sárosi Bálint, jómagam, Domokos Mária), tudósít a „helyben maradtak” egykori kezdeményezéseiről, jelentős teljesítményeiről (*Seprődi János és Sztripszky Hiador közös népdalgyűjtése; Kocsis Lajos, a kiváló Seprődi tanítvány; Kallós Zoltán néprajzkutató érdemei*).

Rendkívül érdekes és tanulságos a *Kölcsöndallamok erdélyi népballadákban* című írás, melyben Almási az amúgy is sokszínű, többnemzetiségű erdélyi balladakincs összehasonlító vizsgálatának széleskörű lehetőségeire mutat rá.

Intézmény- és kutatástörténeti adalékokkal szolgál a *Népzene-kutató műhely Kolozsváron*, valamint a *Népi táncdallamok az 1960-as évek kiadói útvesztőjében* című két írás. Utóbbi a 245 népi táncdallam címmel megjelent kötet rögzös és zezugos útját írja le körültekintően, módszeres alapossággal az ötlet 1964-es felbukkanásától a szerkesztés 1967-es lezárultán át az 1970-es megjelenésig. Nem hosszú idő, ha meggondoljuk, hogy a Jagamas János–Farág József által szerkesztett alapkönyv, a *Romániai magyar népdalok* 1958-ban készen állt, és 1974-ben látott napvilágot.

Domokos Mária

Cigányzene? Magyar zene?

(Magyar népdalok a német zeneműpiacon – részletek)

Írta: Bartók Béla

In: Bartók összegyűjtött írásai I. Közreadja: Szöllősy András. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1966. 623–625 oldal.

Eredeti megjelenés: *Ethnographia*, 1931. (XLII.) évfolyam, 2. szám.

A Magyar Néprajzi Társaság XLIII. évi rendes közgyűlésén tartott előadás részletei.

Szíves engedelmmel minden bevezetés nélkül, „in medias res” kezdem meg mondanivalómat és kijelentem, hogy amit önök cigányzenének neveznek, az nem cigány zene. Nem cigány zene, hanem magyar zene: újabb magyar népies műzene, amit pénzért csakis cigányok játszanak (mert – a hagyomány szerint – pénzért muzsikálni nem úri dolog); azért magyar ez a zene, mert szinte kivétel nélkül magyar úriembereknek a szerzeménye.

A nyelvhasználatban logikát hiába keresünk: az élő nyelv a legfurcsább kifejezéseket sarjastja ki magából. Ha mégannyira is logikátlanok ezek, el kell fogadnunk őket, mint a természetes fejlődés hatásait. Így például a „cigányzene” szó helytelen használatába is belé kellene nyugodnunk, ha ennek a használatnak nem lett volna, és nem volna még mindig annyi káros következménye.

Önök közül mindenki ismeri Liszt Ferencnek híres könyvét a „cigányzené”-ről. Mikor ez a könyv megjelent, nagy lett a felháborodás nálunk. Miért háborodtak fel a magyarok? Egyszerűen azért, mert arról, amit a magyarok cigányzenének neveznek, Liszt azt merészelte könyvében állítani, hogy az – *csakugyan cigány zene!* Pedig Liszt, úgy látszik, teljesen jóhiszeműen lett ennek a helytelen szóhasználatnak áldozatává. Valószínűleg így okoskodott: ha már maguk a magyarok is cigányzenének nevezik ezt a valamit, és nem magyar zenének, akkor már csak bizonyos, hogy nem is lehet az magyar zene; különben miért neveznék még a magyarok is cigányzenének. Hogy 80 év múlva sem változott a helyzet, arra számtalan bizonyítékunk van. Valahányszor csak külföldön magyar zenéről esik szó, azonnal a cigányt kezdik emlegetni!

Egyébként a cigányzene szó helytelen használata még a kisebb baj. A nagyobb az, hogy hivatalos zenei és nem-zenei köreink nagy része úton-útfélen, itthon és külföldön az úgynevezett cigányzenének olyan művészi jelentőséget tulajdonítanak, ami azt egyáltalában nem illeti meg. Az ítélni képtelen nagy tömeg pedig százszorosán visszahangozza ezt a hivatalos véleményt.

Ezzel szemben az igazság ez:

Az a zene, amit a városi cigányzenekarok ma pénzért játszanak, nem más, mint újabb magyar népies műzene. Ennek az újabb magyar népies műzenének feladata nálunk az, hogy alacsonyabb rendű zenei igényeket elégít-

sen ki. Vagyis ugyanaz, mint a nyugat-európai országokban a kuplék, operettslágerek, más szóval a sramli és hasonló zenekarok repertoárjának szerepe. Hogy a magyar népies műzene (helytelenül „cigányzene”) sokkal értékebb, mint az előbb felsorolt külföldi söpredékzene, azt örömmel szögezzük le. De hogy többnek tekintse bárki is, mint úgynevezett „könnyű” zenének, fontosabbnak, mint olyan alsóbbrendű zenének, amelynek hivatása a rossz ízlésű és sablonszerető tömeget szórakoztatni: ez ellen ünnepélyesen tiltakoznunk kell. Lehet, hogy a régi jó időkben, 100-150 évvel ezelőtt értékebb volt a városi cigányzenekarok repertoárja; erre vonatkozó semmiféle kézzelfogható adatunk, sajnos, nincs. De hogy mai repertoárjuk, a mai magyar népies műzene csakis könnyű fajsúlyú zenének minősíthető, ahhoz kétség sem férhet.

Nagyon örvendetes dolog, hogy nálunk a „könnyű” zenét legnagyobb részben a magyar népies műzene, ez a magyar specialitás szolgáltatja. Távol is áll tőlünk, hogy ennek a tömegcikknek a felszolgálóira, a cigányzenészekre pereat-ot [*pereat (latin) = pusztuljon, vesszen! – a szerk.*] kiáltunk. Sőt, ellenkezőleg, azt kívánjuk, tartsák meg még jó sokáig helyüket minden jazz- és sramli-ostrom ellenében; azt kívánjuk, tartsák meg régi repertoárjukat minél régiebb színezetben és ne keverjenek belé valcert, kuplét, jazzt, miegymást. Azt viszont nem kívánjuk – mert teljesen hiába kívánnók, bármennyire is szívünk szerint való dolog volna –, hogy az alacsonyabb ízlésű tömeg egy-kettőre elforduljon ettől a magyar népies műzenétől és magasabb értékű, akár idegen, akár hazai zenében kezdjen gyönyörködni. A városi és a városias félművelt tömegeknek tömegcikk kell; örüljünk, hogy zenében legalább a hazai tömegcikket kívánja, nem pedig külföldi selejtes portékát; és ne akarjunk ezen a téren máról holnapra amúgy is elérhetetlen változást a magasabb értékű zene javára.

Nem ez a baj, hanem az, hogy előkelő állásban levő hivatalos zeneművészek, törtető zeneírók – nem tudni, rossz ízlésük következtében-e, vagy rosszhiszeműleg – ezt a népies műzenét komoly, magasabb rendű zenének igyekeznek feltüntetni és más, igazán komoly és magasabb rendű magyar zenének lépten-nyomon elébe helyezni. Ilyen igazán komoly és magasabb rendű magyar zene pl. a magyar paraszttzene. Harminc évvel ezelőtt még jóformán tel-

jesen ösmeretlen volt. Fölfedeztetése óta minden legkisebb alkalmat megragadnak az említett urak és harcba szállnak ellene. Nyíltan, alattomban vádakkal, rágalomokkal támadják szószólóit, nem törődve azzal, hogy ami ellen hadjáratot indítanak, szintén magyar érték; méghozzá számbelileg is sokszorta nagyobb magyar érték, mint annak a „könnyű” magyar zenének, más néven újabb magyar népies műzenének (helytelenül „cigányzenének”) dokumentumai.

A külföldet ebben a kérdésben, ahol csak szerit ejthetik, félrevezetik. [...]

Ezzel szemben meg kell állapítanunk a következőket: nekünk, magyar zenefolklór-kutatóknak, éppúgy, mint a testvértudományok (egyetemes folklór és etnográfia) kutatóinak alapos okunk volt arra, hogy csakis a parasztsztyályhoz forduljunk mint forráshoz. Mi magunkat tulajdonképpen természettudósoknak valljuk, akik tanulmányozásunk tárgyául a természet egy bizonyos produktumát, a paraszzenét választottuk. Ti. a parasztsztyály kultúrtermékeinek keletkezési módja – legalábbis itt, Kelet-Európában – teljesen elüt más osztályok kultúrtermékeinek keletkezési módjától. Természetes produktumnak tekinthetők ezek a termékek, mert a számukra legjellemzőbb sajátság létrejötte – a pregnánsan egységes stílusok kialakulása – csakis lelki közösségben élő nagy tömegeknek *egyféle* irányban működő ösztönszerű variáló készségével magyarázható. Ez a variáló készség pedig nem más, mint valamilyen természeti erő. Ha szűkebb értelemben vett paraszzenéről beszélünk, akkor éppen ezeknek az egységes stílusoknak komponenseire gondolunk. És ez – valamilyen egységes stílus – az a tulajdonság, amely a magyar népies műzenéből hiányzik; ez a negatívum az, aminek segítségével a népies műzenét a paraszzenétől megkülönböztetni lehetséges. (Ha a népies műzenében bizonyos stílus-kialakulás nyomai talán fel is fedezhetők, ez a szétválasztást nem hogy megnehezítené, hanem még meg is könnyíti: annyira elütő lesz ez a stílus minden parasztsztyílustól.)

Ha a népies műzene és a paraszzene egymásra kölcsönösen hatottak is, ez még nem lehet ok arra, hogy ne különböztessük meg őket egymástól. Hiszen akkor pl. a magasabb német műzenét sem szabadna a magasabb olasz műzenétől megkülönböztetni!

Sokat használja a szerkesztő [mármost az előadás többi részében kritizált német kiadvány szerkesztője – a szerk.] a „cigányzene” szót: nyilvánvalóan az újabb népies műzenét érti ez alatt. Ideje volna már ezt az értelemzavaró elnevezést sutba dobni. Fennebb már kijelentettem, hogy a cigányzenészek csak előadói és terjesztői egy bizonyos fajta népi zenének: az újabb magyar népies műzenének; a következőkben megkísérlem be is bizonyítani ezt az állítást.

A népdalban a szöveg és dallam elválaszthatatlan egység. A cigányelőadás ezt az egységet szétrombolja, hiszen kivétel nélkül hangszeres zenévé alakítja át a szöveges népies mődalokat. Már magában véve ez a körölmény is mutatja, mennyire nem autentikus a cigányelőadás, még a népies műzenét illetőleg sem. Ha valaki kényszerhelyzetben volna és csupán cigánybandák előadása nyomán kellene rekonstruálnia népies műzenénket, képtelen volna a feladatot megoldani, hiszen a rekonstruálandó anyag fele – a szöveg – veszendőbe megy a cigány kezén. Ez a körölmény közvetett bizonyíték arra, hogy a cigányok nem lehetnek szerzői a népies mődaloknak. De fölösleges min-

den közvetett bizonyíték, hiszen közvetlen bizonyítékunk is sok van: tudjuk, hogy a legtöbb magyar népies mődal magyar ember szerzeménye: az a néhány cigány származású nótaszerző dalaiban teljesen a népies mődalok stílusát követi. Van ugyan igazi cigányzene is: dalok cigány nyelvő szöveggel, de ezeket csak a falusi, nem-muzsikus cigányok ismerik és éneklük; cigánybandák ezeket nyilvánosan sohasem játsszák; amit játszanak, az magyar szerzők szerzeménye, tehát magyar zene.

De a cigányelőadás sem egységes karakterő. A legegyszerűbb falusi cigánymuzsikás egészen másképp muzsikál, mint a városi cigánybandások. Pl. Máramaros szegényes oláh falvaiban a muzsikálás idők folyamán a paraszt-dudások kezéből cigánykézbe került. Ezeknek a cigányoknak legtöbbje hamisítatlanul paraszti módon hegedőli a dudásoktól öröklött repertoárt, itt bizony nincs sem bővített szekundlépés, sem ritmusterzítés. Biharban a cigányhegedősök szakasztott ugyanolyan egyszerűen muzsikálnak, mint oláh parasztkollégák; ugyanezt tapasztaljuk félreeső magyar falvakban is. Minél közelebb jutunk kulturális göcpontokhoz, annál nagyobb változást látunk a cigányelőadásban, míg végül a nagyobb városokban azt a bizonyos, általánosan ismert cigányelőadást találjuk, amelyet az a rengeteg sok cigányimádó mind a mai napig elmulasztott tudományosan leírni és meghatározni. Az úgynevezett „cigányzene” híveit ezennel felszólítom, tegyék végre jóvá ezt a nagy mulasztást, írjanak végre egy könyvet, ismertessék abban tudományos tárgyilagossággal a cigányelőadást vagy az újabb magyar népies műzenét vagy – szóval imádatuk tárgyát. Legyen már vége ennek a sok üres beszédnek, vaktában való hadakozásnak! Mi, a paraszzene csodálói, a paraszzenével szemben már teljesítettük ebbeli kötelességünket.

A cigányelőadásnak fentebb leírt sokfélesége azt is mutatja, hogy még magának a cigányelőadásnak karaktere sem a fajtól, hanem sokkal inkább a miliőtől függ. Egyébként teljesen hibás felfogás az, amely minden bővített szekundlépésből cigányízt vél kiérezni. Ez a sajátság egyáltalán nem cigányspecialitás; hiszen a Balkánon és Keleten (araboknál, törököknél stb.) még sokkal inkább el van terjedve. Sokkal ésszerűbb azt feltételezni, hogy magukra a cigányokra, vándorlásuk közben, keleti népektől ragadt rá ez a sajátság. Másrészt a Balkán népei és északi közvetlen szomszédai (így mi is) eléggé végzetesen sőrő érintkezésben éltek hosszú ideig a törökökkel; sokkal jogosultabb tehát az a magyarázat, hogy ezek a népek török közvetítéssel jutottak a bővített szekundlépéshez.

A szerkesztő [a fentebb már említett, Bartók által kritizált német kiadvány szerkesztője – a szerk.] nagyot akar a magyar paraszzene kutatóin ütni azzal az állításával, hogy „a parasztk hagyománya éppoly megbízhatatlan, mint a cigányoké”. Nyilvánvalóan azt hiszi, hogy mi minden adatot, amit parasztktól szerzünk, szent kinyilatkoztatásnak tekintünk. Szó sincs róla! Amíg valamilyen jelenségre csak egy adatunk van, nem tekintjük azt hitelesnek. De ha különböző, főleg egymástól távol eső vidékekről több egybevágó adatunk van egy bizonyos jelenségre, akkor ezt valónak, hitelesnek kell elfogadnunk. Ha egy, ilyen módon hitelesnek bizonyult jelenségre valamilyen, városi cigányoktól származó adat ellentmond, akkor nem tehetünk egyebet, mint hogy utóbbi a „tudomány nevében” nem hitelesnek nyilvánítsuk. [...]

Az „észre”...

...vagyis a hozomány szerepe a moldvai magyarok házassági szokásaiban¹

Amikor és ahol a tulajdonnak meghatározó szerepe van a társadalom és az egyén életében, s az élet folyamatosságát a tisztességes – vagy éppen tisztességtelen – úton szerzett anyagi és erkölcsi javak célszerűen igazítják, az egymást követő nemzedékekben a szokások többé-kevésbé lehetővé teszik a családi élet tervezését, örökölhető mintáinak kialakulását, az arra való építéssel járó könnyebbség érvényesülését. Talán közhelynek számít, de nagyon igaz – mint Luby Margit írja, akinek igazán volt módja az összehasonlításra –, hogy „a parasztság társadalmi életének határozott szabályai sokszor szigorúbb megkötöttségűek, mint a polgári társadalomban fennállók”.² Persze a csángó közösségek nem fogalmazták meg maguknak ilyen szabatosan a tulajdon öröklésének, öröklődésének rendjét, de fölismerve annak célszerűségét, igyekeztek betartani az apáról fiúra, anyáról leányára szálló rendet, vagy legalábbis igazodtak hozzá.

„Moldvában” – írja a székelyudvarhelyi Miklós Zoltán Tárkány Szűcs Ernőre hivatkozva – „az öröklést patrilineáris³ ágon számították, tehát a szülők még életükben gyermekeik kielégítésére törekedtek úgy, hogy a hagyatékos elosztásában a két nem képviselői eltérő mértékben részesedtek. Általában a legkisebb *fiú* örökölte az *apai* házat, a többi fiúnak az apa házat épített vagy besegett a házépítésbe, a lányokat pedig kiházásította. Ezt a rendet már a régi feudális jogrendben ismerték Moldvában és megkövetelték, hogy a házasság előtt a legénynek legyen *házfája*. Amiből aztán kalákával, rövid idő alatt felépíthették a házat.”⁴

Vagyoni helyzetüktől függően a szülők a gyermekeiknek szánt hozományt – amit a román *zestre* szó nyomán *észre*, *iesztre*, *észtre*, *zesztré*, *jésztre* kölcsönzavakkal neveznek – állatokkal is kiegészíthették, amit a testvérek általában egyenlően örököltek. Szegényebb családoknál a szülők többnyire egy-egy juhot és majorságot – baromfit – adtak hozományul, a gazdagabb vagy kevesebb gyermeket nevelőknél szarvasmarhát és sertést is kaphatott a leány. Olykor földre is jogosult volt, amit azonban többnyire nem a fiúkkal egyenlő arányban osztottak el. Ebben szerepe lehetett annak a – Székelyföldön hagyományos – úgynevezett „rég, székely törvény”-nek, miszerint „a leány csak lábasjószágot, meg kelengyét kap, a ház, a föld a fiú út illeti.”⁵ Ez alól a jogszokás alól *Bogdánfalván* – és föltehetően más helyeken is – a kenderföld volt a kivétel, az ugyanis kizárólag női ágon öröklődött. *Szabófalván* szokás volt a lányt minél több földdel ellátni, mert így hamarabb férjhez tudták adni. *Klézsén* viszont a lány kapott kevesebb földet, „mert ő menen ki *észrével*”. *Pusztinán* a megesett lánnyal kínáltak a szülők több földet, de ilyen lányokat inkább csak szegény fiúk vettek feleségül vagyonuk gyarapítása céljából. Természetesen ezek a szokások nem csupán az említett falvakra voltak egyértelműen jellemzők, legföljebb onnan ismeretes az adat. A szülői ház fiúágon öröklődött, a lány csak akkor volt rá jogosult, ha nem volt fiúgyermek a családban. Ugyancsak a lány örököl-

te a házat, ha a fiútestvére meghalt és a nagyobb fiúk már megnősültek. Amíg életben voltak a szülők, magukhoz fogadhatták a lányt házas- vagy élettársával, de ez csak átmeneti állapot volt, ugyanis osztáskor a fiúkhoz képest sohasem részesültek előnyben. A gyermek nélküli szülők által örökre fogadott lány viszont teljes joggal örökölte, örökölhette a házat.

Pusztinán – és bizonyára több más helyen is, főleg a hagyományok virágzása idején – férjhezmenetelük során a lányok magukkal vihették az anyjuk *jésztréjének* darabjait, de ma, a hagyományok megkopásával – akinek csak módja van rá – inkább újat vásárol vagy csináltat. A hagyományos rend szerint a menyasszony kikérése után az *észreládát* fenyőágas szekérre rakták, arra tették az *jésztreportékát*, s így vonult a lakodalmas menet a vőlegény házához. Ekkor került nyilvánosság elé a hozomány. Bár némely helyen a szülők szigorúan ragaszkodtak ahhoz, hogy a kelengyét addig nem adják ki, amíg a fiú nem építette meg az új házat, de aztán a *jésztré* a lakodalom napján vagy a házasságot követően rövid idő alatt átkerült az új család házába és annak tulajdonába.

Férjhezmenetelkor a leánynak rendelkeznie kellett a hagyomány által előírt ingóságokkal, s a férje által örökölt javakkal közösen vetették meg az új család gazdasági alapját. Az *észréhez* való anyagok összegyűjtése már jóval a házassági szándék nyilvánvalóvá válása előtt megtörtént az anya és lánya munkájának eredményeként, de a szabást-varrást csak a kézfogó után kezdték el. A lányok fiatalon megtanultak fonni, szőni, de a szükséges anyagok esetleges megvásárlásához szükséges pénzt gyakran nekik kellett megkeresniük. Az előkészített vászon és más szöttek a házasságkötés előtt a tisztaszoba sarkában összehajtogatva és feltornyozva díszeltek felrakva egészen a gerendáig, így a guzsalyosok, a karácsonyi és a húsvéti ünnepek alkalmával a legények, a szomszédok megtekinthették a készletet. Akinek „magasabb vót az *észréje*”, az volt nemcsak a módosabb, de a szorgalmát tekintve is különb leány.

A leánykérést követően a legény és a leány szülei szóban megegyeztek a hozományról. Erről Moldvában csak ritkán készült írásos lista, *perferenum*. Én nem is akadtam ilyenre. Miklós Zoltán is csak egyetlen adatot talált Szitáson. Ő írja, hogy „a menyasszonyjelölt lánykori magatartása, családjának társadalmi pozíciója és a faluközösség megítélése befolyásolta a kérék viselkedését. Mivel nem volt írásba foglalva, nem lehetett igazán tudni, hogy milyen mennyiségű ingósággal adják férjhez a lányt. Helyenként megtévesztették a kéréket. Például a szötteket egy ládára tették, s úgy takarták le, hogy a szemlélő az egészet *észrének* vélje. Előfordult, hogy az összehajtogatott szöttekbe deszkát helyeztek, ami magasabbra mutatta a kelengyét.”⁶ Ha pedig valaki úgy ment férjhez, hogy nem gondoskodott kelengyéről, arról a közösség azt mondta, hogy „ráütött lapáttal az ördög, hogy menjen férjhez.”⁷

*

A FIÚK ÖRÖKSÉGE

A fiú öröksége szinte teljes mértékben az ingatlanokra szorítkozott. Ennek legnagyobb részét a föld, újabban inkább csak a házhely és a ház jelentette. A házépítés egyben a házasság előfeltétele is volt, bár a sokgyermekes családok nem mindig tudtak gyermekeiknek házat építeni a lakodalom napjáig. Ilyenkor összeköltöztek az öregekkel, amíg a két szülő támogatásával lakást nem építhettek maguknak. A legkisebb fiú a ház elnyerésével a szülők iránti gondviselésre is köteles volt, ennek elhanyagolása esetén a többi gyermek megfoszthatta a szülői ház öröklési jogától. Ha a legkisebb fiú olyan lányt vett feleségül, aki – egyedüli gyermek lévén – igényt tarthatott a szülői házra, az új család abba költözött, lemondva az apai ház örökösödési jogáról. Arra is volt példa, hogy valamelyik fiúgyermek betegsége miatt nem tudott dolgozni, vagy nem nősült meg, ezért a szülők a legkisebb fiúnak házat építettek, s az előző maradt az apai házban. *Tatroson* – s talán máshol is – előfordult, hogy a lányok és a fiúk egyenlő részben örököltek: szétszedték a házat, aztán akinek több pénze volt, az kifizette a többieknek az értékét

„A lézpedi Márton Erzsébet észréje előtt beszélgetünk” – Fotó: Harangozó Imre

vagy elosztották az anyagot. Ritkán az is előfordult, hogy a „legjobb” gyermek az udvaron csinált egy külön kis házat, s ott maradt az öregekkel.

A jobbágykorban földet nem örökölhettek csak szabadparasztk (részesek), de a jobbágyfelszabadítás után – amire Moldvában 1866-ban került sor – már a földterület jelentette a fiúörökség másik jelentős részét. „Ősi” gyakorlat szerint a fiúknak elsőbbségük volt az ingatlan öröklésében. Ez a szokás később eltűnt, csak helyenkénti csökevények jelzik egykori meglétét. A testvérek között a legtöbb esetben egyenlően oszlott a föld. Az apák arra törekedtek, hogy a gyermekeik közt ne legyen feszültség az örökség elosztása miatt, bár ezt a gyermekek, különösen a lányok, sokszor nem így érezték. A tanított gyermek örökségéből általában hiányzott a föld, vagy jóval kisebb terület juttattak neki. Tanulmányai során rendszerint el is került az apai háztól, tehát amúgy sem folytathatott mezeti munkát a családja földjén. Esetleg a tandíjat az örökség ráeső hányadaként tartották számon. Írásos végrendelet általában ebben az esetben sem készült.⁸

A kollektivizálással a fiúk örökösödéséből teljesen kiszorult a föld. Ha a belterületen

lévő földjük el is kerülte, hogy az állam rátegye a kezét, a tulajdonos rendszerint szétíratte a gyermekeire, s a fiúk többnyire ezen építkeztek. A rendszerváltás után visszakerült földek gyakran az öregek nevében maradtak, sőt a bürokrácia nehézsége és a kezelési költségek miatt az utódok sokszor csak az osztáskor íratják a nevükre. Azok a gyermekek, akiknek van gyári munkalehetőségük vagy vendégmunkások lettek, egyelőre nem is tartanak igényt a földjükre, vagy ha igen, csak azért, hogy értékesítsék, és a városban lakást építhessenek, vagy drágább gépkocsit vásárolhassanak az árából. Csak akik továbbra is a földművelésből akarnak megélni, azok ragaszkodnak az osztásból kijáró föld-részhez. S bár a hagyomány szerint a legkisebb fiút illeti az apai ház, a román állami törvények szerint a gyermekeknek egyenlő arányban kell örökölniük, ezért újabban kompromisszumos megoldás keretében a legkisebb fiú kifizeti a testvéreit.

A földterület elosztása – akárcsak régen – ma is két részben történik. Házasságkötéskor az apa és a család képességétől és a gyermekek számától függően meghatározott nagyságú földterületet kapnak a fiatalok, a szülők halála után pedig az általuk még művelt földet osztják fel az örökösök, mert nem

volt és ma sem szokás a telkek közös művelése. Az állam és a kollektív gazdaságok által elvett földek jogos tulajdonosaikhoz és az örökösökhöz való visszajuttatását a román állami bürokrácia nehézsége, a paraszti közösségek tájékozatlansága, az érdekeiket képviselő személyek, szervezetek hiánya és az önkormányzatok eljáróinak korrupcióra való hajlandósága mellett az is nehezíti, hogy Romániában nincsen és soha nem is volt *telekkönyvi* nyilvántartás. Ezért amikor „felszörták” az erőszakkal létrehozott kollektív és állami gazdaságokat, még akkor is nehezen tudták volna a földek sorsát igazságosan vagy legalábbis méltányosan rendezni, ha erre meglett volna a szándék. Tudok olyan helyetről, amikor egy-egy darab jó minőségű és kedvező fekvésű földterületre több tucat „örökös” jelentkezett, s csak akkor csökkent a számuk, amikor a pap segítségével meg akarták esketni őket igényük valódiságáról. De Arany János *Vén Márkusának* néhány szellemi örököse valószínűleg még így is igaztalanul jutott földhöz, s még a sír sem vetette ki őket magából.

*

A LEÁNY ÖRÖKSÉGE

A *nyírásza* – vagyis a menyasszony – hozományának elkészítésekor két tényezővel kellett számolni.

1. „A kelengye tárgyai elsősorban a személy és – a hagyományba való belenevelődéssel – a közösség ízlését tükrözik. A dekoráció alkalmazásában tehát a hagyományhoz való ragaszkodás mellett az egyéni kreativitás is érvényesül. Az ízlést tükrözi az is, hogy miként van összeállítva a *jesztré* tárgye gyűjtése. A rendszerbe szervezett tárgyak ugyanis kettős elvet követnek: tartalmazzák azokat a ruházati darabokat, amik szükségesek a személynek, valamint azokat a textíliákat, amelyekkel a lakást dekorálják.

2. A kelengye – vagyis az *észre* – státuszjelző funkciója legalább ilyen fontos. Azért is teszik közzemlére az *észret*, hogy jelezzék: ők is képesek eleget tenni a közösség elvárásainak. Az exponált tárgyaknak rendkívül nagy jelentőségük volt, mert első látásra a mennyiségre terjedt ki a kérők figyelmé. Már az elkészítéskor és a feltornyozáskor hatásra törekednek. Az esküvő napján a bámszokdók a szekérre rakott hozományt kommentálták, ha sok szép varrottast, ruhaneműt és ládát vitt magával a lány, az elismerő vélekedéseket váltott ki. Ilyenkor a vőlegénynek is nőtt a tekintélye. „A lány hozományának időbeli átalakulása együtt járt a csángómagyar falvak közösségének polgárosodásával. A menyasszonyládát már régen sem használták ruhanemű tárolására, de az *észre*nek azért fontos tartozéka volt. A XX. század közepétől inkább a nagyobb gyakor-

lati értékű szekrényeket adták hozományba. Vásznakat továbbra is vitt a lány, de ezt már nem teszik közzemlére, inkább az elektromos háztartási gépeket mutogatják”.⁹

Ezek voltak tehát az elvek, azt pedig, hogy konkrétan mit tartalmazott az *észre* (*ieszre, észre, észtre, zesztre, esztre, zesztre, észre, gúnnya, rongya, ronygya, rondza*)¹⁰ néven emlegetett kelengye, azt elsősorban két tényező szabta meg: az idő és a mód. Elsősorban ugyanis igyekeztek gyakorlatias, közvetlenül az asszony, közvetve pedig a család számára hasznos dolgokat régebben *készíteni*, újabban inkább *beszerezni*. Amióta pedig a kollektivizálással, a földtől való megfosztással a hatalomnak sikerült megtörnie a hagyományos paraszti élet eligazító rendjét, és elszaggatták a családi gyökereket is, a *kelengye* helyét egyre inkább átvette a *hozomány*, a pénzért beszerezhető, az új élet megkezdéséhez szükséges – és szükségtelen – tárgyak tömege. Amíg azonban a hagyományos világban az ifjú párnak a szülők és a rokonság által adott tárgyak körét megszabta a szokás, vagyis, hogy mire volt föltétlenül szükség, a hagyomány kötöttségei alól „felszabadult” világban ez másként érvényesül.

Kétségtelen, hogy a moldvai magyarok a mindmáig élő, vagy éppen napjainkban elvesző szokásaikat magukkal hozták, amikor a Kárpát-medencén belülről az elmúlt három-hét évszázad során Moldvába költöztek, hívtak vagy menekültek. Azt is tudjuk, hogy azon csoportjaiknak, amelyek többé-kevésbé mindmáig a magukkal hozott, hagyományos kultúrában élnek, a nagyobb része az úgynevezett „székelyes csángók” etnikai csoportjához tartozik. Tehát közvetlenül vagy közvetve a székelységből „csángált” Moldovába. Kézenfekvő, hogy amikor a moldvai magyarok szokásanyagának területeit vizsgáljuk, átpillantunk a Kárpátokon, hogy milyen volt – milyen lehetett – a Székelyföldön a hagyományos jegyajándék ismeretanyaga és szokásvilága, melyek azok a főbb motívumok, amelyek állandóbbaknak bizonyultak, vagy ha változtak is, mik voltak a folyamat főbb vonásai.

*

SZÉKELYFÖLDI HOZOMÁNYOK

A háromszéki lakodalmi szokások egyik fontos eleme, éppen a moldvai magyarok *észre-jének* megfelelő hozomány, amely alapos feldolgozottsága¹¹ révén alkalmas lehet az ilyen próbálkozásra. Székelyföldön természetesen már a XIX. században többnyire írásba (perefenum) foglalták a férjhez menő lány hozományát, az új életterének megteremtéséhez szükséges alapokat, ezért annak összetétele is könnyebben tanulmányozható. Két részből állt a szülőktől a lányuknak adott javak összessége: textilből és háztartási eszköz-

zökből – tehát elsősorban ingóságokból volt a *kelengye*, a *hozomány* pedig az ingó, az ingatlan vagyon és a pénz együttese.

A kelengyék értékét rendkívül nehéz megbecsülni, hiszen a legtöbbje házilag készült, gyakorlatilag nem volt piaci értéke, különösen így, száz évre visszamenően még becsülni sem igen lehet. Talán Háromszékre, sőt Moldvára is elfogadhatjuk Hofer Tamás és Fél Edit Kalotaszegen megfigyelt, becslésen alapuló megállapítását, miszerint „a kelengyék összetételében nincs akkora különbség, mint a családok vagyoni helyzete között.”¹² A legkorábbi ismert háromszéki *hozománylevél* 1633-ból való, s Gazda Enikő szerint már önmagában is státuszjelnek számított, mivel a papír nem volt olcsó dolog az időben, ezért csak primor rangú nemesek írtak ilyen listákat.¹³

A XIX. században a székelyföldi jobbágy- és zsellérlányok hozományáról nem készült semmiféle összeírás, csak ha katonarendű emberhez mentek férjhez. Valószínű tehát, hogy a Moldvába menekültek is *ezt a hozományt* vihették magukkal. Háromszék a Székelyföld gazdagabb részének mondható, ennek tudatában kell tekintenünk arra, hogy itt a XIX. század második felében a gazdagabb családból való lányoknak akár 200–300, a szegényebbeknek 30–50 tétel, de még a legszegényebbeknek is 13 tételből állt a hozománylistája. A szerző 117 db. 1875 és 1900 között született hozománylevelet dolgozott fel, s a legmódosabb családé nem kevesebb, mint 552 ingóságot tartalmazott.¹⁴ „Hozományaik összehasonlítása során kisebb-nagyobb különbözőségek derültek ki a hozománykomponálási elvek között. A *nemesi* réteg elsősorban ékszerek, politúros bútorok, töltött székek, díványok, ruházatukban pedig presztízs értékű darabok (pl. medvebunda) használatával különbözött el a környezetétől. A *honorációr* réteg (pap- és tanítókisasszonyok) anyagilag nagyon különböző mértékben állottak, de hozományaik alapelemeiben a nemesi modell követésére törekedtek, némely esetben túl is szárnyalták azokat. Mivel többnyire értelmiségiekkel kötöttek házasságot életstratégiájukban kevesebb szerep jutott az állatok, földek, erdők hozományba utalásának, inkább a bútorzat, textilnemű és ruházat, halmozásával próbálták a közösségi elvárásoknak eleget tenni. A lovas és gyalogos katona réteg sajátos identitással rendelkezett, s magukat élesen elkülönítették egymástól. Hozományaik tárgyi világa mégis eléggé egységes. Az 1848 előtti korszakban karosszékeket jóformán csak az ő hozományaikban láthatunk, de a textíliák közt a *festékes*, a *cserge* is jóformán csak ennek a két rétegnek a hozományába került be.¹⁵ A vagyontalan job-

bágy és zsellér réteg gyér számú hozomány-leveleiből pedig nem lehetett a csoportra vonatkozó következtetésre jutni.

A háromszékiekhez képest szegényesebb felcsíki székelyek perefernumba foglalt hozományának tanúsága szerint a lányok itt is ritkán kaptak földet, rendszerint csak olyankor, ha erre különös ok volt, például valami hibája volt a leánynak. Itt is szigorúan írásba foglalták a hozomány tételeit az üveges konyhaszekrénytől a félliteres pálinkásüvegig, általában beáravva krajcárosan, két példányban, az esetleges elválásra is gondolva, tanúkkal aláírva, legalábbis Csíkszentdomokoson, de valószínűleg máshol is.¹⁶ Ezekhez képest a Moldvába csángált székelyek és a már korábban odaköltözött magyarok *észre-jére* vonatkozó szóbeli megállapodások egyrészt a hagyományos rend erejét mutatják, aminek alapján nagyjából mindenki *tudta*, a falu jelentős részén *látta* is, melyik lánnyal mit adtak, ami megfelelő biztosítékot is jelentett a felek számára. Másrészt talán azt is, hogy ott, legalábbis abban az időben, a szóbeliség állapotában élőknel az *adott szó* nagyobb súllyal esett a latba.

*

AZ ÉSZRE ÉS AZ ÉLETMÓD

A Moldvában *észre*nek nevezett hozomány-nak nemcsak jogi vetületei voltak, hanem az akkori élet különböző jelenségeire is következtetni lehet belőle. Már Kós Károly is felhívta a kutatók figyelmét a hozománylevelek néprajzi, művelődéstörténeti tanulságaira. S ha a moldvai magyarok esetében ilyen írásos emlékekre nem is támaszkodhatunk, a szóbeli emlékekre érdemes odafigyelni. A téma iránt érdeklők számára régóta és gyakran felvetődő kérdés, hogy miként alakult át a Kárpát-medencéből, elsősorban a Székelyföldről különböző időpontokban Moldvába került magyarok viselete olyanná, ami a felületes szemlélő számára románnak, vagy legalábbis románosnak tűnhet. A moldvai és a gyimesi csángómagyarok jellemzésére gyakran emlegetik azt a felszínén tréfás, mélységét tekintve annál sokatmondóbb értelmezést, mely szerint *mi vagyunk azok, akiket a társadalom egy része kedvel a beszédünk miatt, de utál a viseletünkért, más része pedig kedvel a viseletünkért, de utál a beszédünkért*. Nem nehéz kitalálni, hogy esetükben *kik és miért* vélekedtek így. Többféle laikus magyarázat igyekszik értelmezni a ruhaváltás jelenségét, így például: áruhákként vették fel, hogy az őket üldöző osztrák katonák rájuk ne találjanak Moldvában, vagy nem akartak kiríni Moldova többségi lakosainak viseletéből és így tovább. Ezekben a feltételezésekben természetesen mindig lehet egy-egy ösvet¹⁷ igazság is, de hát a középkorban Moldvába került

mezőségi eredetű magyarokat senki sem üdözte, sőt a bojárok és a vajdák kiváltságokkal csalogatták őket a Szeret mentére, továbbá nyelvükkel és vallásukkal éppen eléggé kirítottak a moldvai románságból. Ezért azt hiszem, Kós Károly megállapítását kell leginkább elfogadnunk, aki a csángók öltözétének a moldvai román parasztságéhoz való idomulása elsősorban azzal a sajátos gazdasági-társadalmi helyzettel magyarázható, amelybe a magyarok Moldvában kerültek. „A földönfutó szegény nép mindenekelőtt le kellett mondjon számtalan olyan ruhadarabról, amit korábbi otthonában különféle mesteremberek állítottak elő. Ott már indokolatlan volt a »szabadszékely« katonai jellegű viselet is. Helyette *rátaláltak* egy olyan öltözetre, amelynek minden darabja házilag volt előállítható. Természetesen nem gépies volt ez az átvétel, a felszíni egyezések mögött bizonyos, a korábbi székely viseletnek és a később is fennálló csángó életmódnak, hagyományoknak és etnikai kapcsolatoknak megfelelő átalakulást találunk.”¹⁸ Ehhez a magam részéről annyit tennék hozzá, hogy ez a „rátalálás” olykor *visszatalálást* is jelenthetett, hiszen a bocskor, a férfiak kieresztve hordott inge, vagy a fehérszínű lepelszoknyája a középkori jobbágyság viseletének legtovább a Balkánon – és annak szomszéd-ságában – megmaradt formája.

A férjhezmenő lány arra törekedett, hogy a maga szorgalmával, s a család nőtagjainak segítségével minél gazdagabb kelengyét készítsen magának, hiszen az esküvő után hamarosan bekövetkezett a gyermekáldás, ami szerencsés esetben nem is egyhamar ért véget, s az asszony már egyre kevesebb időt foglalkozhatott a guzsallyal és az osztovátával. Előrelátóan gondoskodnia kellett tehát, hogy az anyai elfoglaltságok közepette legyen hova nyúlania, ha családját és lakását öltöztetni akarja. Ehhez képest szinte csak ráadásnak számítottak a lakodalmára kapott eszközök, állatok, s ritkábban a föld. A hozomány Kárpát-medencében kelengyének, Moldvában *gúnyának*, *rongyának*, vagy román kölcsönszóval *észrének* nevezett, főként textiltől álló részének készítéséhez a lányok már egészen fiatalon, 7-8 esztendőskoruktól, amióta csak elsajátították a fonás, majd a varrás és a szövés műveletét, hozzáláttak. Nem túlzott Petrás Ince János atya, amikor arról írt Döbrenteinek küldött levelében, hogy „...a’ lányok pedig bolondulásig ingváll varrásban és apró gyöngy fűzésben töltik téli napjaikat.”¹⁹ Mert megszólják a leányt, de még az anyját is, ha üres a láda, nincs tele inggel, gatyával, pendellyel, ha üres az *eszt-retartó rúd*.

Évek múltával aztán változtak az *észre* tartalmára vonatkozó elvárások. A párnák szá-

MŰPA - FESZTIVÁL SZÍNHÁZ
2020. március 28. 19:00 – Orfeusz / Revenge (Élektra) – Feledi János – Feledi Project

NEMZETI TÁNC SZÍNHÁZ – NAGYTEREM
2020. március 1. 19:00 – FAR – Company Wayne McGregor
2020. március 3. 19:00 – Vágy – Szegedi Kortárs Balett
2020. március 4. 19:00 – Rekvium – Feledi János – Feledi Project
2020. március 5. 19:00 – Bolero – GG Tánc Eger
2020. március 7. 11:00; 15:00 – Csapkerózsika – Pécsi Balett
2020. március 8. 19:00 – Napszédítő – Magyar Nemzeti Táncgyűttes
2020. március 9. 19:00 – MIRROR – Duda Éva Társulat
2020. március 11. 19:00 – Stars of New York City Ballet

Nemzeti
Táncszínház

ma – írja Szentimrei Judit – idővel alakult. Az 1880-ban született Bulaj Györgyné Bogdánfalván úgy emlékezett, hogy a nagyanyja idejében „még nem vótak zesztrek (amit talán úgy kell értenünk, hogy a díszes, hivalkodó textilkollekciók). Akkor csak annyit szöttek, amit a fejek alá tettek. A párnának nem volt semmi híme. Kenderből csak lepedőt s vásznat szöttek, amit felakasztottak a kendőszegre. Aztán mind fejbebb s fejbebb. Szöttek még 3-3 *kendezőt*, *innaplót* s *viselőt*. Egyiket akasztották a kendőszegre, másikkba a kezüket törölték. Aztán minden leány azon igyekezett, hogy vigyen legalább 10 inget. Olyan is akadt, aki minden ünnepre mást varrt. De legalább néhány motolla vásznat mindenik vitt, hogy abból varrjon magának meg az urának. És vitt legalább hat *katrincát*, mindenikhez egy-egy hozzávaló *bernyécet*, s két-három *öt*, *övedzöt*. És a fejére fehér és színes végű kendőt vagy tizet. Hogy legyen dologra, meg ünnepre, s a rúd se maradjon üresen a *nagyházban* az ágy fölött. És nem hiányozhatott a *hímes kozsók* (Bogdánfalva) és a *bunda* (Klészse) sem. No meg a nagy posztó *szürkeszoknya*, amit szintén a rúdon tartottak, és *palástul* vállra vetve hordtak a templomba.”²⁰ Nyisztor Tinkának köszönöm azt a pusztinai – és bizonyára máshol is ismert – adatot, hogy nagypárnából 6 vagy 8 darab került az *észrébe*, mert ennyi kell majd az „utolsó útra” is, a nyújtópadra fektetett halott alá.

A textilhozományok egészen az ezredfordulóig gazdagodó listáit sajnos nem lehet összevetni sem a hasonló céllal készült székelyföldi perefernum-szelektációkban foglaltakkal, sem moldvai viszonylatban az időben és a térben sejthető eltérésekkel, azon egyszerű ok miatt, hogy Moldvában ilyen írásos hozománylevelek nem készültek. A csángómagyar falvakban ugyanis rendkívül ritka volt az olyan személy, aki magyarul, vagy akár románul írni tudott volna. Nem nagyon készült tehát ilyen hozománylevél a románok

között sem. Havasalföldről való adatok szerint, ha rögzítették is írásban a hozományt, az a XVIII. században minden esetben a papok feladata volt, s hiteleshelyek hiányában ez egyszersmind a hitelesítést is szolgálta. De ilyen listát általában csak a bojárok készítettek, a szegény réteghez tartozók legföljebb a lakodalom előtti napon állították össze a kelengyét, ha a vőlegény rokonsága kikényszerítette.²¹

A moldvai csángómagyarok körében a hozomány, azon belül a kelengye összetételének tisztázása elsősorban a szülők feladata volt, aminek rekonstruált formáját Seres András a következőképpen jegyezte fel.

*

„A lány apja megkérdi az apatársát:
– Te mit adsz a fiadnak?
– Lót, szekért, két hektár földet, szőlőt, kerthe-lyet, hogy csánnyanak házat. Segítem én es, segíted magad es. Hát kijed mit ad a lányának?
– A zesztre ki van rakva: 12 párnát, 6 fehér lepedőt, 3 veres gyapjú ágyterítőt, 1 hammaszsákot, 1 bundát, 8 viselő inget, 7 ünneplő inget, 2 fotát, 5 katrincát, 180 servetet, ünöt, 2 jubot, 1 hektár földet.
Ekkor felállítják a leányt, a legényt, a lány szüleit, kezüket keresztben összefogják, amit az egyik leánykérő egy pohár borral leönt, a másik kérő pedig alulról fölfelé, elvágja a kezüket:
– No, az Isten adjon szerencsét!”²²

*

Persze nem minden alkalommal történt ilyen békésen a dolog, esetenként komoly tiltakozásra, veszekedésre is sor került, de végül megegyeztek a felek, hiszen mindketőjüknek ez volt az érdekük. Korábban fontos szempont volt, hogy az *észre* minden darabját házilag készítsék. Az elkészült textilneműt a tisztaszobában gondosan és fokozatosan felrakva tárolták, sokáig szégyennek tartották a szöttek üzetből való megvásárlását.

Idővel azonban változtak a vélekedések. Klészén még 1978-ban is 11 motollányi fo-

JEGYZETEK

- 1 Részlet Az első csóktól az első gyermekig – Párválásztás, házasság és gyermek a moldvai magyarok szokás- és hiedelemvilágában munkacímű, az NKA 201102/03104. sz. kutatói ösztöndíjjal támogatott monográfiából.
- 2 Luby Margit: *A parasztlelet rendje*. Centrum Kiadóvállalat. Budapest, 1935. 57.
- 3 férfiági örökléssel
- 4 Miklós Zoltán-István: *Az öröklés időbeni változása egy [pusztinai] család három generációja esetében*. Korunk XV. 2004. 3. 105.
- 5 Benedek Elek: *Édes anyaföldem I.* Székely Könyvtár. Hargita Kiadó. Csíkszereda, 2017.
- 6 Miklós Zoltán: *Öröklési jogszokások a moldvai csángóknál*. In: Kinda István-Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2005. 117.
- 7 Kallós Zoltán: *Lakodalom előtti „szabogatás” a moldvai magyarok közt*. Ethnographia XCVIII. 1987. 2-4. 350.
- 8 Miklós 2005. 122.
- 9 Miklós 2005. 106., 116.
- 10 Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára I/2*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 2017. 291.
- 11 Szöcsné Gazda Enikő: *A háromszéki hozomány a 19. században*, 2011. Doktori disszertáció.
- 12 Fél Edit-Hofer Tamás: *Kalotaszentkirályi kelengye*. Néprajzi Értesítő LI. 1969. 17.
- 13 Szöcsné Gazda 2011. 56.
- 14 Uo. 146., 160., 165., 171. • 15 Uo. 193–194.
- 16 Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom*. Kriterion. Bukarest, 1994. 74–80., 383–396.
- 17 negyedrészt (sfert u. a., rom.)
- 18 Kós Károly: *Csángó néprajzi vázlat (1949)*. In.: Uő: *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion. Bukarest 1976. 200.
- 19 Petrás Ince János: *Feleletek Tekintetes és Nemeses Döbrentei Gábor ... kérdéseire...* In.: Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Szent István Társulat. Budapest, 1979. 1325.
- 20 Szentimrei Judit: *Szóttesek, varrások-hímzések*. In: Dr. Kós Károly-Szentimrei Judit-dr. Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Kriterion. Bukarest, 1981. 228–229.
- 21 Szöcsné Gazda i. m. 2005. 79.
- 22 Seres András: *Moldvai lakodalmi szokások*. Néprajzi Látóhatár. 1994. 1-2. 92.
- 23 Szentimrei i. m. 260.
- 24 Kós i. m. 1976. 200.
- 25 Szentimrei i. m. 228.
- 26 leánykák
- 27 Kós Károly: *Lakásbelső*. In: Kós Károly-Szentimrei Judit-Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Kriterion. Bukarest, 1981. 169.
- 28 elől gombolós, ujjatlan kisbunda
- 29 Kós i. m. 1976. 200.
- 30 veszton, vizton: rövid posztókabát (veszton depostav: u. a., rom.)
- 31 Szentimrei i. m. 398.
- 32 posztókabát, szokmány • 33 amikor
- 34 szegényebb • 35 szegényt
- 36 Imreh István-Szeszka Erdős Péter: *A szabófalvi jogszokásokról*. In.: Dr. Kós Károly-Dr. Faragó József (szerk.). *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion. Bukarest, 1978. 203.

nalból készítettek *serveteket* amiket a lakodalomban osztogattak, míg *Nagyptakon* már 1953-ban kezdtek felhagyni a servet-adással.²³

Általában megfigyelhető, hogy az *észrében* lévő textilnemű anyagában, szabásában, színeiben „alig észrevehető a társadalmi rétegződés szerinti különbségek, annál inkább a ruhák számában, esetleg némely ruhadarabok hiányában”. A szegényebknél némely darabból csak egy van, amit közösen hordanak, a módosabbknál személyenként is jut belőle. A nagygazdáknál egyre több a hozzá vásárolt holmi: kendő, kabát, lábbeli, paplan stb. Mivel a kelengye darabjainak többségét továbbra is házilag állítják elő, közöttük inkább csak szorgalom, ügyesség szerint van eltérés a darabok kivitelezésében.²⁴ Nagy eltéréseket nem mutatott tehát a különböző módosságú lányok *észréje*. A számok legfeljebb megkétszereződtek, s a fejravaló háziszóttos kendő mellé bolti rózsás *tulpán* is került. Akinek jobban tellett *fejtőre*, az megtarkázta a kendezőket, 1953-ban az „első lány” már meg is kockázta. Bogdánfalván olyan is volt, aki vitt 5–6 párnát, kockásat meg tarkát is. Piros-fehér-fekete volt a *színe*, három- vagy éppen ötnyüstös a *feje*. Akinek bővebben volt pénz gyapotra meg *fejtőre*, az *esztretartóra* mind tarka párnát tett, csak a „*viselőnek* volt *fehír* gyapot a *szála* és kender a *vereje*”.²⁵

Kós Károly írja, hogy az 1950–1960-as években már csak a gorzafalvi hagyományban találjuk meg az emlékét, de korábban más, fazekassággal foglalkozó településen is ismeretes lehetett a lányoknak – jobbára a 13–15 éves *cinkáknak*²⁶ – az a szokása, hogy ősszel, egy hátukra vett zsákba tettek néhány cserépedényt, s kisebb csoportokban elindultak a mezősegi – Szeret menti – falvakba: Nagypatakra, Rekecsinbe, Klézésre stb., ahol edényeiket kenderre cserélték, néha 10 kg (1 zsák) kendert is összeszedve. Így *gyűtték az észrét* – legalábbis az annakvalót – azok a növendék leányok, akiknek otthon nem volt kenderföldjük, vagy keveset termelt a hegyek között.²⁷

A *nyirásza* gúnyja, tehát a kelengye darabjai nagyjából azonosak, kivéve a *keptárt*²⁸, a kozsókot, bundát, amit a falubeli ismerős – sokak számára rokon – szücsök készítenek, a nagyszoknyát és a *veszton* pedig háziszóttos posztóból a falubeli szoknya-szabó varrja, s a gúnyás ládát ma már vásáron veszik. „Mínt hogy az *észre* részeit házilag állítják elő, inkább csak szorgalom, ügyesség stb. szerint van eltérés s kivitelezésben – írja Kós Károly.²⁹ A gúnyához való anyagot, hímzéseket a családbeli *fehérnépek* már előre elkészítik, a szabásra-varrásra azonban inkább a kézfogó után került sor. Az *észre* mó-

dosabb s szerényebb változata: „*Lujzikalagorban*: 10 ing, 6 katrinca, 6 bernyéc, 3 öv, 10 kendő (fejravaló), 10 kendező (törülköző), 1 kozsó, 1 bunda, 1 nagyszoknya; *Bogdánfalván*: 20 ing, egy része viselő, más része ünneplő, tekerményes hímmel, 10 katrinca, 6–7 bernyéc, 3–4 öv, 10 fejravaló kendő, 5–6 bolti tulpán, 10 kerpa, 2 keptár, 2 szoknya, 2 veszton³⁰, 8–10 innaplókendő, 4–5 viselő kendő.”³¹

Szabófalváról így ír a falu helytörténésze, Szeszka Erdős Péter: „Amióta tudom, adtak hozományt, s még azelőtt is így volt. A lánynak adtak egy ládát deszkából, amelyben kisebb dolgait tartotta, aztán szőnyeget, ruhaneműeket, ingóságokat, borjút, juhokat, szárnyasokat, földet. A fiúknak lovat, szekeket adtak, házat csináltattak. Néni Margit adott ajándékba egy *szoknyát*³² a leányának. *Djet*³³ a másik meghallotta, elment az anyjához, s mondta nekije: »ides anyám a huzomnak adtál szoknyát s nekem nem adtál semmit. Én nem vagyok lányod? Én *sighineb-saracá*³⁴ vagyok, mind ő? Ha nem ads semmit, én többet hozzád nem még jövök. Saram fel a temető gödrödre«, s így haragosan elment. Utána anyja nagy keserű szívvel elmend a nagyobb lányához, s minden semermet-rušine³⁵ elhagyot egyfeli, s elvette szoknyát s ide adta az szighinebnek, amelyék megátkozta őt”.³⁶

A testvérek nem voltak kötelesek, de testvéries érzésből többnyire adtak kelengyét a szülő nélkül maradt leánytestvéreiknek. Legtöbbször a legidősebb testvér háziasította ki az árván maradt lányokat. Ha az asszony elhagyta a férjét, hozományát is elveszthette, mert a férje nem akarta visszaadni, ha az otthont alapos ok nélkül hagyta ott.

*

A moldvai magyarok körében *észrének*, *zésztrének* nevezett hozomány körét és mennyiségét meghatározó íratlan szabályok tehát egyre inkább kiszakadtak a hagyomány rendjéből. A termelést és a háztartási munkavégzést szolgáló tárgyakat és eszközöket, valamint a táplálkozásra való állapotokat mindinkább felváltották a háztartási gépek, esetleg közlekedési eszközök. A célszerűség helyett inkább a presztízst, a valóságos vagy képzeletbeli tekintélyt növelő tárgyak ajándékozására került sor, amik persze éppen olyan nagy – ha nem is mindig olyan tartós – örömet szereznek az ifjú párnak, mint a hagyományos ajándékok. De mert ennek már nincs meg a célszerűség által formált rendje, talán ritkábban akad közte valóban szükség, hasznos tárgy vagy eszköz. Hogy valóban így van-e, azt már a szociográfia, sőt a szociológia eszközeivel lehetne és lenne érdemes megfigyelni és kutatni.

Halász Péter

Édes, tűnékeny mesevilág: a lakodalmi „pörkölt torta”

Bizonyára sokan részt vettek már olyan lakodalomban, ahol az ifjú pár elé éjfél után grillázból megformázott és cukorhabbal díszített figurális tortát tettek, melyet a pár nyomban ripityára tört, és a darabokat körbekínálta a násznép között.

Pedig a lakodalmas grilláztorta – vagy ahogyan sok helyen nevezik: *égetett cukor torta*, *pörkölttorta* – hosszadalmas, aprólékos munkával készül, igazi egyedi kézműves alkotás. Több néprajzkutató egyenesen a népművészet körébe tartozónak érzi. Romics Imre a homokmégyi lakodalom kapcsán foglalkozott a grilláztortákkal, megalapítva, hogy ezzel az édességgel még nem foglalkozott kellő mértékben a néprajztudomány, kivéve Palotay Gertrúdot, aki a két világháború között Boldogon fényképezett ilyen tortákat. Szűcs Judit szerint ez az édesség „a ma is élő néphagyomány, népművészet részét jelenti”, ezért „a pörkölttortát, múltékony volta ellenére is be kell(ene) sorolni a népművészet állatábrázolásai, a faragások, a fazekasmesterek rajzolt vagy formázott és a hímzések állatalakjai mellé. A dob-, kosár- és karikaformák is megérdemlik ezt. A pörkölttorta a napjainkban élő népművészetnek talán utolsó, egyik utolsó megnyilatkozása. A népművészeti ágként való besorolást sok rajz, fotó, videofilm készítése, elemzése, vagyis szakszereű feldolgozása kell, hogy megelőzze.” Ez az elgondolás nem csak a javaslat szintjén maradt, hiszen a csongrádi múzeumban színes fotosorozatok készültek a munkafolyamatról és a kész tortákról.

Kolozsvári-Donkó Rebeka 2007-ben a Debreceni Egyetemen írt disszertációja sajátos, etnuszemiotikai szemszögből elemzi a lakodalmi pörkölttortákat néhány készítő „repertoárja” alapján, emellett a táji tortatípusokat térképen is ábrázolta (Bali János–Máté György szerk.: „Mézes-krémes”. Néprajzi dolgozatok a falusi sütő- és főzőspecialistákról. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézete, 2009).

A kézművesek oldaláról ugyancsak felmerült az igény, hogy a grilláztortát zsúriztethető népművészeti alkotássá nyilváníthassák. A Debrecen–Domboson élő Fekete Józsefné Seres Emília több kézműves mesterség – textil-, selyem- és porcelánfestés, fazekasság – elsajátítását követően kezdett a grilláztorta-készítés iránt érdeklődni. A módszer nem volt teljesen idegen tőle, hiszen gyermekként, édesanyjával gyakran készítettek grillázcucorkát. Később három gyermekét maga is szívesen meglepte gyermekkori kedvencével, sőt a távolabbi családtagok is ezt kapták tőle ajándékba. Mikor Emília egy

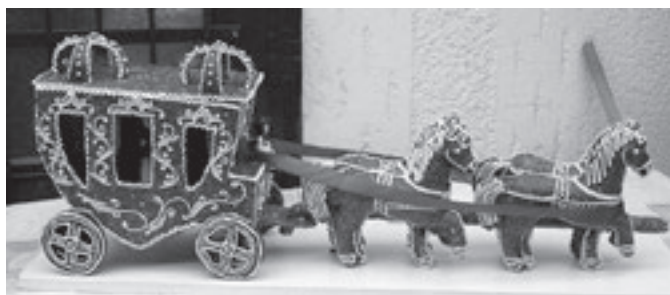

Lakodalmi pörkölttorta
(Boldog, Heves m.)

újságcikk nyomán komolyabban is elkezdett érdeklődni a grilláztorta-készítés fortélyai iránt, két „szaktekintélyt” is felkeresett: Jánka Lajosné Joli néni Ajka-Padragkúton, valamint a püspökladányi Hornyákné Juliskát. A „tanuló darabok” közös elkészítését követően Emília hamarosan már maga is a tortakészítés mesterévé vált. Olyan szépnek és különlegesnek tartotta ezt a népi kismesterséget, hogy országos gyűjtést kezdett: felkutatta az országban élő grillázkészítőket, hogy egy kötetben mutassa be a tevékenységüket. A „Grilláztorták – édes álmok cukorból, dióból” című kötet olyan jól sikerült, hogy további mesterségeket bemutató, tizenkét részes könyvsorozattá bővítette a szerző. Emília grillázs-alkotásait különféle

szakkiállításokon és a Mesterségek Ünnepein is rendszeresen bemutatja. Tortái – Magyarországon először – elnyerték a Vidékfejlesztési Minisztérium „Hagyományok – Ízek – Régiók (HÍR)” védjegy használatának jogát. Jó kapcsolatot ápol a magyar grillázkészítőkkel, akik közül huszonheten vettek részt 2005-ben a Guinness rekordot hozó, 3,63 m magas, tizenöt szintes óriástorta készítésében.

Magyarországon sokféle szokás a grilláztorta készítése, de ma már nem csak háziasszonyok, hanem cukrászok is foglalkoznak vele. A lajosmizsei Rimóczi László például képzett szakácsként kezdett grillázt készíteni 2009-ben. A szakmai fogásokat szülővárosában, Kasza Péterné Kati nénitől tanulta meg, majd tökéletesítette a receptet és a technikát. A hagyományoktól elrugaszkodva új stílusirányzatot álmodott meg az édesszobrászat területén, amellyel jelentős sikereket ért el hazai és nemzetközi cukrászversenyeken. Rimóczi László ma már saját boltjában árusítja az általa kidolgozott, változatos ízesítésű, grillázsalapú édességeit. A Magyar Cukrász Iparosok Országos Ipartestületének szekciójaként megalakította a Magyar Grillázs Szövetséget, amely elsősorban a professzionális grillázkészítő cukrászokat tömöríti. A szövetség elsődleges feladatának tekinti, hogy a grillázkészítés „méltó helyét foglalja el az értékes, sokszínű magyar kultúrában”, valamint, hogy magas színvonalú, nemzetközi cukrászversenyeken képviselje hazánkat, és ismertesse meg a hungarikumnak tekinthető magyar grilláztortát

Lakodalmi torta (Kecskemét)

Magyar Mariann díjnyertes grillázkészítő esküvői hintója

a világgal. Lajosmizsén 2017 óta rendezik meg a Grillázs Majális, ahol más települések grillázskészítői is bemutatják munkáikat. De hasonló találkozót nemcsak Lajosmizsén tartanak. Tápióbicskén már 2008 óta, minden évben amatőr, és profi kategóriában mutatkozhatnak be a Kárpát-medence grillázstorta-készítői. Az amatőrök versenyének legfőbb célja a különböző tájegységekre jellemző hagyományos formák bemutatása, életben tartása.

*

A grillázs történetéből

A grillázs megolvastott, karamellizált cukorból és olajos magvakból (dió, mandula, mogyoró stb.) készített édesség. A kifejezés pontos eredetére nem sikerült rábukkannom. A szó hangzása alapján azt gyaníthatnánk, hogy francia származék, ami igaz is, de főnévként jelentése a francia nyelvben „drótkerítés” (angolban „rácsozat”). Tehát semmi köze édességünkhöz. Hazánkban sem oly régi ez a megnevezés; régebben inkább „égetett, pörkölt cukor”-ként említették (aminek azért talán lehet köze a grillage igei „roston sütni” jelentéséhez. A XVIII–XIX. századi főúri étkezésben konfektum (*confectum*) vagy konfrejt (*confrejt*) néven szerepelhetett, de ez a terminus nem csak grillázst, hanem kandírozott gyümölcsöt és más apró, cukorkaszerű édességet is jelenthetett. A konfektumokat a patikáriustól vették, többnyire a fűszerekkel együtt, és mindig utolsó fogásként, a gyümölcssel együtt tették az asztalra külön kis skatulyában.

A grillázsszerű édességek különböző változatait szerte a világon megtaláljuk: a görögök például *pasteli*, a franciák *croquant*, az angolok *brittle* néven ismerik. Indiában *chikki*, Bangladesben *katkoti*. A Közel-Keleten pisztáciát, számos ázsiai országban pedig szeszamagot tesznek bele.

A grillázs története szorosan kapcsolódik a szilárd cukor történetéhez, melyet Indiában, az ott bőven termő kukornából készítettek először valamikor a IV. és VI. század között. Innen jutott el a növény a cukorgyártás módszerével együtt, a perzsák és az arabok közvetítésével Egyiptomba, mely a cukorfinomítást tökéletesítve a világ legfőbb cukortermelő országa lett. A XII. században már Szicíliában és Spanyolországban is számos cukorgyár működött. Európa többi részére, így Magyarországra is a velencei kalmárok révén, a XIV. században jutott el a *nádméz* nevű cukor, de csak a főurak asztalára. Nem csoda, hogy a középkorban a nádmézből készült grillázst inkább csak orvosságként, köhögésre és az emésztés serkentésére használták. Pallas Nagylexikona szerint Magyarországon 1419-ben találjuk az első feljegyzést a cukorról, Zsigmond király udvarában. Amikor Mátyás király 1476-ban házasságra lépett Beatrixszal, „az asztalt aranyozott cukorból készült fa, melyen angyalok és mókusok voltak, díszítette fákkal, cserjékkel és éneklő madarakkal ékesített, tisztán cukorból készült kerttel”. A grillázskészítők szerint ez az asztaldísz bizonyára grillázsból készülhetett, és innen ered a hagyomány, hogy az esküvői asztalok méltó díszje a grillázs.

Az általam fellelt források alapján csak annyi bizonyos, hogy a grillázs készítésének leírása „kriliás” címmel először a Komáromban, 1795 táján megjelent „Magyar szakácskönyv”-ben szerepelt.

Fekete Józsefné egyik tortája

Gundel Károly leírása szerint az ötvenhat oldalas könyvecskében százötz, főleg cukrászati recept szerepelt.

A cukor cukorrépából történő előállítás a XIX. század elején indult meg Európában, innentől kezdte a „cukor” megnevezés kiszorítani a „nádméz” terminust, amely legtovább Erdélyben maradt meg. A XIX. századi Magyarországon a cukor még nem volt általánosan elterjedt fogyasztási cikk. Az 1890-es években az egy főre eső cukorfogyasztás alig harmada volt a fejlettebb nyugat-európai államokénak. A cukorfogyasztás presztízse az 1900-as évek elején emelkedett meg jelentősen. Ekkortól került be a grillázs a lakodalmak menüjébe is; természetesen előbb a polgári, s csak némi késéssel a paraszti közegben.

Hagyományos házilag készítették változatos formákban, amelyek egy része országosan elterjedt – például a kosár, templom, galamb, őzike –, más részük egy-egy kisebb régióban jellemző, és természetesen a készítő fantáziája is kialakíthat újabb formákat.

A grillázstortát a vőfély viszi be a vacsora után és az ifjú asszony elé teszi, aki összetöri, hogy mindenkinek jusson. A hagyomány szerint a grillázs a vőlegény tortája és ahány darabba töri a fiatal pár, annyi boldog évet maradnak együtt. Tehát szerencsehozóként is működik. Sokan hiszik, hogy a grillázstortát nem lehet megenni, olyan kemény. Valójában a sok diónak köszönhetően – bár ropogós, de nem kemény, könnyen rágható. Az alábbi összeállításban megismerhetjük a korabeli szakácskönyvek és a mai készítők néhány receptjét.

*

Két recept Zilahy Ágnes Valódi magyar szakácskönyvéből (1891)

Korábban már idéztünk Zilahy Ágnes, a tisztességes szegénységben élő, de igen jó szakács hírében álló erdélyi nemesasszony számos kiadást megért népszerű szakácskönyvéből, amelyet azoknak szánt, akik takarékosan szeretnének változatos és egészséges ételeket a család asztalára tenni. A „pörkölt torta” receptje is szerepel a nyolc év alatt elkészült kötetben, ami azt jelenti, hogy már több mint másfél évtizeddel az ezredforduló előtt ismerték. A másik bemutatott recept egy erdélyi örmény édesség, a dalauzi, amelynek egy másik változatát korábban az örmény ételek között már ismertettük. Utóbbi érdekessége, hogy akár csak a mai grillázstortákat, ezt is kalapáccsal kell „széletelni”.

*

„A PÖRKÖLT TORTA”

„Egy fél kilónyi porcukrot tegyünk egy egészen tiszta lábásba, a cukor közé keverjük fél kiló igen szépen apróra vágott mandulát. A mandulát lehet hosszukás lapos formába is vágni, de okvetlenül késsel kell deszkán megvagdálni, mert ha törjük nem lesz olyan szép és a legapróbb darabok könnyen megéghetnek. A lábásban levő czukros-mandulát tegyük csendes egyenlő lángtűzre s folytonosan kavargatjuk egy hosszunyelű tiszta fakanállal; (egy percire se hagyjuk félbe a mandula kavarást, a míg el nem kezd a cukor olvadni, illetőleg pirulni). Pirítsuk meg szép sárgás barnára, de el ne égessük, mert akkor rossz ízt kap. Miután a mandulát izlésünk szerint megpörköltük, tegyük czitromlével kikent cikkes formába igen gyorsan, mert különben rögtön megfagy. A forró

Paraszai grilláztorták: templom, hegedű és Lúdas Matyi a lúdjaival

mandulát a formához lehetőleg vékonyan ellaposítva, egy fél citrommal kell nyomkodni. De kitehetjük vizes deszkára is; ez esetben vizes nyújtófával lehetőleg vékonyra kell nyújtani és ha megfagyott, forró kés élével kockákba kell vágni; (ha hideg késsel vágnák, eltöredezne és nem lehetne egyenesen elvagdalni.) Ugyancsak forró késsel kell a deszkáról is leváltani. Ha pedig cifra, borító formába nyomtuk ki, azt forró vízbe kell belemártani és azonnal kifordítani egy csinos üvegtálba. A használatkor fenn az asztalon kell aztán összetörni."

*

„A DALAUZI. (ERDÉLYI, ÖRMÉNY CSEMEGE)“

„Fél liter mézet, tegyünk láng tűzre pörkölni. Miután a méz folytonos keverés közben sötét-barnára megpörköldött, (de el ne égjen a méz, mert akkor nem jó ízű: ha jól meg nem pörköldik, akkor meg nem lesz kemény), tegyünk bele egy tányérnyi héjától megtisztított, de meg nem tört dióelét és két deczi mákmagot, melyet előbb szárazon, kávé-pörkölőben kevésbé megpörköltünk. Kavarjuk ezeket jól össze és gyorsan kezeljük, hogy meghűlve keménnyé ne váljon. Egy deszkát vizezzünk be és a dalauzit arra rakjuk ki nem igen nagy, legfeljebb ökölnyi csomókba. E csomócskák tetejét hintsük be tarka borsó cukorral és a legközepebe felül, szurjunk egy piros cukros mandulát. A csomókat vizes kézzel nyomjuk össze, csinos kerek alakukba, aztán tegyük hideg helyre. Ha teljesen kihűlt kalapácsal, vagy késsel lehet vágálni; de csak közvetlenül a fogyasztás előtt célszerű szét vágni.“

*

Főzőkönyv 1909-ből

Úgy tűnik, Zilahy Ágnes szakácskönyve oly népszerű lett, hogy más szakácskönyvek szerzői is „merítették” belőle. A Divat Ujság 1909-ben kiadott nagy Főzőkönyve 2300 „recipével” szó szerint tartalmazza Zilahy fenti két receptjét, de azért némi újdonsággal is szolgál. Ebben találtam az alábbi receptet.

*

ÉGETETT CUKROS GESZTENYE

„Ötszáz gram cukrot kevés vízzel fölforralunk, mi által megkapjuk a karamelt, az égetett cukrot. Ha a cukor barnulni kezd, rögtön le vesszük a tűzről. Ebbe a cukorba mártogatjuk a fopiszkálóra tűzött, meghámozott és cukros vízben főtt gesztenyét. Mire kihül, a cukor hozzátapadt.“

*

Göcsej kincse

Zala és Vas megyében nagy hagyománya van a grilláztortának, nem véletlen, hogy több település helyi értéktárába is felvették. A Kustánszeghez tartozó Paraszai pörkölttortája emellett 2012-ben megkapta a Göcsej védjegyet is. A grilláztorta helyi múltját és elkészítési módját Kovács Szilvia Katalin a nagymamája elbeszélése

és a mai készítőik gyakorlata alapján írta le. Göcsejben a pörkölttorta az 1930-as évektől lett a lakodalmak kedvenc édessége. Amíg nem terjedtek el a különféle, krémekkel töltött piskótatorták, addig a vendégek közül is sokan pörkölttortát vittek lakodalmakba. Esetenként pasziták, keresztelők alkalmával is készítették, ma pedig már születésnapra, névnapra vagy csak úgy ajándékba is. Kustánszegben, Paraszán és környékén a pörkölttorta készítését többen gyakorolják, gyakorolták napjainkban is, Takács Istvánné, Gizi néni (1925–2012), Németh Gergelyné, Sári néni (1925–), Kovács Zoltánné, Kati néni valamint a receptíró Kovács Szilvia Katalin.

*

PARASZAI PÖRKÖLTORTA

A grillázs alapanyaga dió és kockacukor, illetve – régebben – tisztított tökmagból, máshol napraforgómagból is készítették. A cukrot lassú tűzön, öntöttvas lábasban olvasztjuk, állandó keverés mellett. Egy lábasban körülbelül 2 kilogramm cukor olvasztható meg egyszerre. Fontos, hogy a cukornak csak megolvadnia szabad, megégni nem, mert az a színén azonnal meglátszik, és az ízén is érződik. Az így megolvasztott cukorhoz szeletelt diót keverünk. (Darált dió nem jó, mert elvész a cukorban.) Az összekevert masszát folyamatosan tartjuk melegen, mert csak így formázható! Ezért jó az öntöttvas lábos, lehetőleg vastag vasalátéten, amely alatt takarékon ég a tűz; sparhelten készítve még jobb. A tortát előre tervezzük meg és a szükséges formákat vizes ruhával béleljük ki! Tegyük bele a szükséges mennyiségű diós masszát, majd vizes, hámozott krumplival nyomkodjuk, simítsuk megfelelő vastagságúra! Amikor ezzel megoagyunk, azonnal borítsuk ki, és óvatosan szedjük le róla a ruhát! A síklapokat vizes gyűrűdeszkán formázzuk, majd minél gyorsabban szabjuk és hajlítsuk formára a kívánt alakzatokat, mert hamar megszilárdul, és a deszkától sem válik el! A lábasban formára igazított alapra kerülnek a legkülönbözőbb figurák, amelyeket színes cukormázzal díszítenek. Kustánszegben a következő formák a legnépszerűbbek, a hagyományostól az újabb témák felé haladva: virágkosár, virágkorona, tyúkanyó kiscsirkével, házikó udvarral, szarvas, csokolózó galambpár, Lúdas Matyi libákkal, boroshordó szőlőfürttel, földgömb, hal, jegyespár, focilabda, tengerpart.

*

Aki esetleg kedvet kapott a grillázkészítéshez, javasolom, kezdje kis mennyiséggel és nagyon egyszerű formákkal, például apró kocka vagy golyó alakú cukorkával, vagy 2 cm-es csikokból formázott spirállal! Így már az első alkalommal kitapasztalhatjuk a massa viselkedését, ami alapján egyre bonyolultabb alakzatokkal is bátran kísérletezhetünk.

Juhász Katalin

ENGLISH TABLE OF CONTENTS

Page 3 Sárosi Bálint: Authentic Folk music. This is the text for Sárosi's (born in Transylvania, 1925) presentation in 2006 when he officially took his seat as a member of the Hungarian Academy of Sciences' Széchenyi Academy of Literature and Arts. He refers to Bartók's three categories of folk songs (A, B, C) and argues against the notion that: "Hungarian nótá (composed folk-like songs) are of lesser value, or are even worthless and damaging". Later on Sárosi says: "Folksong – is what the folk feel is their own song – not what is in the text books or popularizing publications...it is valuable because... it is part of tradition, expresses a situation, a mood, a memory, it relaxes, conveys a message, eases tension and last, but not least: it amuses and entertains"...He also examines the national music movement (roughly the last half of the 1800s), Gypsy musicians and the Gypsy band and their functions and place in Hungarian society and Hungarian music history.

Page 7 Interview with Sikentáncz Szilveszter – president of the [Hungarian] Heritage Children's Folklore Association. The Association was founded in 1990 to help secure and support the existence and organization of children's and youth folk dance groups following the changes of government at the time. The Association started with 29 groups and 44 individual members. Today there are 150 groups and 80 individual members in Hungary and Hungarian communities outside of Hungary's borders. This year some 60 events (festivals, competitions, etc) are planned in over 30 locations. The interview also discusses the importance, and ups and downs of building a community in a dance group. By Fodor Zsófia.

Page 13 Bukovina Life Stories – Kóka Rozália's new series. Lőrincz Gergely's lifestory. He was born Nyisztor Gergely in the village of Istensegits/Țibeni in Bukovina, Romania in 1932. When his family was expelled from Romania with the other Bukovina Hungarians in 1941 – the Hungarian authorities changed his family name to Lőrincz because they thought Nyisztor didn't sound Hungarian enough. As an adult he emigrated, lived and worked in Yugoslavia, Belgium and Germany. While still living in Germany he decided to write down the old Székely words and expressions he remembered. There were enough of them to fill a book which was published in 2014, entitled "Székely édesanyám sok szép szava" [My Székely mother's beautiful words].

Page 14 Instrumental Dance Music of Transylvania's Nyárad/Niraj River Region. The Niraj (*Hungarian: Nyárad*) is a river in the Gurghiu Mountains, Mureș County, northern Romania. This is a study of folk music collection work done in this region by Sepródi János in 1908 and Bartók Béla in 1914: "...when examined in relation to one another they provide the most complete picture of traditional dance music at the time." Basically the traditional cycle of dances done then was composed of: csürdöngölő (or verbunk – a men's dance), and couple dances: jártatós, forgatós, sebes csárdás (locally the dances were known by a wide variety of names). The

dance music was played on violin, cymbalom and clarinet with or without other stringed instruments. "...The effects of modern life and culture began to change the traditional music (instruments used, the bands) and dances in this region, as all over the Hungarian language area, starting from the second half of the 20th century..." By Salamon Soma, Lecturer - Folk Music Department, Liszt Academy of Music, Budapest

Page 20 Hungarian photographer Molnár Zoltán's photos from his series called "Víz" [water] are presented in this issue of folkMAGazin. These were taken between 1999 and 2018 in Brazil, France, Turkey, Spain, Macedonia and Hungary of people who live near water – about their connection to water in nature, to the rain forests, to the world and life. The aim of the series was to show man's relationship to water and ecological systems on the individual or community level. By Molnár Zoltán.

Page 29 Interview with architect, ethnographer Kerner Gábor (born 1951, Miskolc, Hungary). He grew up Miskolc and as a teenager began working at the Miskolc City Planning Department. He moved to Budapest (circa 1970) and was hired to work at the Hungarian Historical Building Protection Agency, where he worked for two decades. During this time he was also an avid participant in the dance house movement. In 1989 Kerner moved to the village of Kővágóörs in Western Hungary's Káli Basin where he had bought and restored a peasant house. He lived there until 2017. In Kővágóörs he was active in local government and numerous projects for preserving local architecture. There is discussion of being considered a "newcomer" in the village milieu. Now he lives in the town of Keszthely. He describes a recent project surrounding his new publication co-authored with Szilágyi Mária (2019) on traditional architecture of the larger Szeged region which extends into three countries: Hungary, Serbia and Romania. By Grozdits Károly.

Page 34 New Publication: Almási István: "Most jöttem Erdélyből" [I just arrived from Transylvania]. **Almási István**, a **Transylvanian folk music researcher** who was born and still lives in Kolozsvár/*Cluj Napoca*, Romania – where he completed his studies, was a student of Jagamas János and an employee of the Folklore Institute. His first collection trip was in 1953 to the village of Türe in Transylvania's Kalotaszeg region. The book contains 17 studies – from amongst Almási's recent lectures, papers, publications. It was published in Hungary by the Hungarian Academy of Arts (MMA) in 2019. Two recommendations by Domokos Mária and Fehér Anikó.

Page 36 Bartók Béla: Gypsy music? Hungarian music? (Hungarian folksongs on the German music market) (excerpts) "...what you know as Gypsy music, is not Gypsy music, because it's Hungarian music: newer Hungarian folk-like composed music, which is played by Gypsy musicians (because, according to tradition, playing music for money is not an upper class

thing). The reason this is Hungarian music, is because almost without exception, it was composed by Hungarian gentlemen..." "... the folk-like composed music and the peasant music have influenced one-another, but this doesn't mean we shouldn't differentiate one from the other..." "...the simplest village Gypsy musician plays completely differently from a musician that plays in a city Gypsy band..." From a lecture given by Bartók to the Hungarian Society of Ethnography and was published in *Ethnographia* 1931 . XLII. 2. Reprinted in 1966 in a collection of Bartók's writings by Zeneműkiadó, Budapest.

Page 38 The dowery's role in Moldavian Hungarian marriage custom. This discussion of doweries and inheritance customs is based on the fact that traditional life in Moldavia is all connected to farming. "In Moldavia...generally the youngest boy inherited his father's house, the father built houses or helped build houses for the rest of his sons; the daughters were married off. This system was known in Moldavia from feudal times...The groom brought real estate (a house and land, or the means to procure those)..." to a marriage. In some places however, the flax growing land was exclusively inherited by the women. There is mention of how collectivization (under Socialism) affected these traditions since family lands became state lands and could no longer be inherited. By Halász Péter.

Sue Foy

Complete listing of English summaries of all folkMAGazin articles can be found on www.folkmagazin.hu

folkMAGazin

2020/1, XXVII. évfolyam, 1. szám
Megjelenik évente 6+1 alkalommal
Kiadja a Táncház Alapítvány
Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán
Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János

Felelős szerkesztő: Grozdits Károly
Tervező-szerkesztő: Berán István

Munkatársak:

Bede Judit, Gósi Anett,
Juhász Katalin, Kóka Rozália,
Széki Soós János

Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.
Levél cím: 1255 Budapest, Pf. 153
Tel./fax: (36.1) 214-3521
folkmagazin@tanchaz.hu
www.folkmagazin.hu

Porszinter Nyomda
Tel.: 1/388-7632

ISSN - 1218 - 912X

Országos terjesztés: Lapker Zrt.

Bankszámla-szám: 11701004-20171625
Külföldről: OTP I. ker. fiók,
1013 Budapest, Alagút u. 3. Hungary
Táncház Alapítvány (B.I.C.) OTPVHUHB
HU55 11701004 20171625 00000000

Támogatónk a Nemzeti Kulturális Alap
Népművészet Kollégiuma

NÉPTÁNCANTOLÓGIA

2020. MÁRCIUS 1-JÉN
18 ÓRAKOR
A BUDAPESTI OPERETTSZÍNHÁZBAN
1065 BUDAPEST, NAGYMEZŐ U. 17.

TAVASZVÁRÓ

2020. FEBRUÁR 29. – MÁRCIUS 1.

TÁMOGATÓ:
CSÓRI SANDOR
PROGRAM

A MARTIN GYÖRGY
NÉPTÁNCSZÖVETSÉG RENDEZÉSÉBEN

FEBRUÁR 29. KÖRÖSI KULTURÁLIS KÖZPONT
(1105. Budapest, Szent László tér 7.)

17 ÓRA IFJÚSÁGI NÉPTÁNCANTOLÓGIA
20 ÓRÁTÓL NÉPTÁNCOSOK BÁLJA

MÁRCIUS 1. BUDAPESTI OPERETTSZÍNHÁZ
(1065. Budapest, Nagymező u. 17.)

11 ÓRA APRÓK PÁVÁJA
a „FÖLSZÁLLT A PÁVA”
Gálaműsora

18 ÓRA NÉPTÁNCANTOLÓGIA

INFORMÁCIÓ:
neptancantologia@gmail.com
www.martinszovetseg.hu

JEGYRENDELÉS:
neptancantologia@gmail.com, www.martinszovetseg.hu

JEGYEK KAPHATÓK:
a Budapesti Operettszínházban, www.operett.hu (Tel.: 061/312-4866)
az InterTicket országos hálózatban, www.jegy.hu (Tel.: 061/266-0000)

IFJÚSÁGI NÉPTÁNCANTOLÓGIA

2020. FEBRUÁR 29-ÉN
17 ÓRAKOR
A KÖRÖSI KULTURÁLIS KÖZPONTBAN
1105 BUDAPEST, SZENT LÁSZLÓ TER 7.

APRÓK PÁVÁJA

Fölszállt a páva
Gálaműsora

2020. MÁRCIUS 1.
11 ÓRA
BUDAPESTI OPERETTSZÍNHÁZ

FOLK ARÉNA

TÁNCHÁZTALÁLKOZÓ 2020

2020. március 22. vasárnap

nka

CSÓRI SÁNDOR
PROGRAM

WWW.BROADWAY.HU

20201

2020/1 • XXVII. évf. 1. szám

FOLKMAGAZIN

nka

Nemzeti Kulturális Alap